

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DÖVLƏT TƏHLÜKƏSİZLİYİ XİDMƏTİNİN
HEYDƏR ƏLİYEV ADINA AKADEMİYASI**

**“İCTİMAİ-SİYASİ TƏHLÜKƏSİZLİK”
(Dərs vəsaiti)**

Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının Elmi Şurasının 19 iyul 2019-cu il tarixli iclasının (protokol № 1) qərarı ilə nəşrə tövsiyə edilmişdir.

BAKİ-2020

- Tərtib edən:** “İctimai-siyasi fənlər” kafedrasının baş müəllimi, s.e. ü. f.d. **Könül Şıxıyeva**
- Elmi redaktor:** I fakültənin rəisi, f.e.d., professor, əməkdar müəllim, polkovnik **Cəlal Qasimov**
- Rəyçilər:** BDU-nun “Politologiya və sosiologiya” kafedrasının dosenti, f.e.ü.f.d. **Məcid Əfəndiyev**
- “İctimai-siyasi fənlər” kafedrasının baş müəllimi, s.e. ü. f.d. **Mehman Həsənov**

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	5
------------	---

FƏSİL I: Azərbaycan xüsusi xidmət orqanlarının qısa tarixi

1.1. Azərbaycan xüsusi xidmət orqanlarının yaranması və inkişaf mərhələləri.....	7
1.2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanlarında fəaliyyəti.....	15
1.3. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyəti.....	21

FƏSİL II: Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasəti

2.1. Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi.....	27
2.2. Azərbaycan Respublikasının daxili siyasəti və inkişaf mərhələləri (1991-2019-cu illər).....	37
2.3. Xarici siyasətin mahiyyəti və vasitələri.....	54
2.4. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti: vəzifələri və prioritetləri.....	60

FƏSİL III: Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti və təmin olunması sistemi

3.1. Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və milli maraqları...	68
3.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər, onların ümumi xarakteristikası.....	82
3.3. Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar.....	84
3.4. Siyasi, hərbi, informasiya, enerji, ekoloji, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi sahələrdə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi.....	92

FƏSİL IV: Xarici ölkələrin milli təhlükəsizlik siyasəti

4.1. ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri.....	125
---	-----

4.2.	Avropada (Böyük Britaniya və Fransa) milli təhlükəsizliyin təmin olunması siyasəti.....	129
4.3.	Türkiyə Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri.....	137
4.4.	Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri	139
4.5.	İran İslam Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri.....	144
4.6.	Gürcüstan və Ermənistan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri.....	151
4.7.	Yaponiyanın və Çin Xalq Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri.....	156

FƏSİL V: Terrorizm və etnik-separatizm milli təhlükəsizliyə global təhdid kimi

5.1.	Terrorizm: mahiyyəti, səbəbləri və növləri.....	163
5.2.	Müasir terrorizmin xüsusiyyətləri və ona qarşı mübarizə.....	173
5.3.	Etnik separatizmin siyasi proseslərə təsiri.....	186

FƏSİL VI: Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasəti

6.1.	Multikulturalizm siyasətinin mahiyyəti və modelləri.....	199
6.2.	Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm modeli.....	211

Milli təhlükəsizlik haqqında

Azərbaycan Respublikasının Qanunu.....	221
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	247

Giriş

Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasında kursant, zabıt heyəti üçün nəzərdə tutulmuş əməliyyat-ali kurslar və hərbi qulluqçular üçün təkmilləşmə kurslarında hərbi qulluqçuların Azərbaycanda və dünyada gedən siyasi proseslər haqqında dünyagörüşün artırılması və biliklərin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə milli təhlükəsizlik və onun tərkib hissəsi olan ictimai-siyasi təhlükəsizliklə bağlı bir sıra spesifik fənlər tədris olunur. Təqdim etdiyimiz "İctimai-siyasi təhlükəsizlik" adlı dərs vəsaiti də metodik vəsait olaraq, həm tədris işində, eyni zamanda bu sahə ilə əlaqədar tədqiq işlərində də faydalı olacaqdır.

Dərs vəsaitində oxucular ilk baxışdan ictimai-siyasi təhlükəsizliklə bağlı bütün məsələləri deyil, yalnız müəyyən hissəsinin işləndiyi təəssüratında olacaqlar. Ancaq qeyd etməliyə ki, bu dərs vəsaiti ictimai-siyasi hazılıqla bağlı kursant və dinləyicilər üçün nəzərdə tutulan tədris proqramında və tədris-tematik planda nəzərdə tutulan tədris saati çərçivəsində mövzular ətrafında tərtib olunmuşdur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu dərs vəsaiti AR DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyasının kursant və dinləyiciləri üçün hazırlanmışdır.

Tədris proqramına uyğun olaraq dərs vəsaitində ictimai-siyasi təhlükəsizliklə bağlı nəzərdə tutulan – “Azərbaycan xüsusi xidmət orqanlarının qısa tarixi”, “Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasəti”, “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti”, “Xarici ölkələrin milli təhlükəsizlik siyasəti”, “Terrorizm və etnik-separatizm milli təhlükəsizliyə global təhdid kimi”, “Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasəti” mövzuları tədqiq olunmuşdur. Bu mövzular haqqında elmi-nəzəri təsəvvürlərin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə elmi faktlar, konsepsiyalar mühazirələr formasında toplanılmış və sistemli şəkildə oxuculara təqdim olunmuşdur.

Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətində çalışan hər bir hərbi qulluqçu öz peşə vəzifələrini bilməklə yanaşı, hərtərəfli olmalı və geniş dünyagörüşünə sahib olmalıdır. Dövlətimizin təhlükəsiz-

liyini qoruyan və dövlətə xidmət edən hər bir zabıt dövlətin ali məqsədini, milli maraqları müdafiə və mühafizə etməli və bunun üçün də daim əzmlə çalışmalıdır. Bunun üçün də müəyyən siyasi biliklərə malik olmalıdır. DTX əməkdaşı olan hər bir hərbiçi Azərbaycan xüsusi xidmət orqanlarının tarixini, Azərbaycan Respublikasının yürütdüyü məqsədyönlü, uğurlu daxili və xarici siyasətini, ölkənin siyasi sabitliyinə hər an ola biləcək təhlükə və təhdidlərin qarşısının alması yollarını bilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətini və onun əsas istiqamətlərini bilməklə yanaşı, xarici dövlətlərin də bu sahədə təcrübə və praktikası haqqında biliklərə yiyələnmə bu gün xüsusi xidmət orqanının əməkdaşı üçün çox vacibdir.

Müasir dövrdə beynəlxalq və milli təhlükəsizliyə olan təhdid separatizm və terrorizmdir. Terrorizmin yaranma səbəbləri, xarakteri, növləri və ona qarşı mübarizə yollarının öyrənilməsi də aktual məsələlərdəndir. Xüsusilə də, təcavüzə, separatizmə, genosidə, terrorçuluğa məruz qalmış Azərbaycan Respublikasının bu siyasi zorakılıq vasitələrinə qarşı mübarizə yollarının tədqiq olunması daha vacib məsələlərdəndir.

Məlumdur ki, Azərbaycan polietnik bir dövlətdir. Belə bir dövlətdə titul xalqla bərabər, etnik qrup və millətlərin nümayəndələrinə bərabər şərait yaradılması demokratik inkişaf yolunu seçmiş Azərbaycan üçün mühüm bir məsələdir. Bu baxımdan multikulturalizm siyasəti demək olar ki, Azərbaycan dövlətinin əsas siyasi xəttini təşkil edir. Bu da, ölkədə həm daxili, həm də xarici sabitliyin təmin olunması baxımından çox önəmlidir.

Bütün yuxarıda dediyimiz məsələlər həm müasir dövrdə öz aktuallığı ilə seçildiyindən, həm də bizi daim düşünməyə vadar etdiyindən hesab edirik ki, təqdim olunan dərs vəsaiti oxucularımızı düzgün istiqamətləndirəcək və onların ictimai-siyasi dünyagörüşünün və biliklərinin təkmilləşdirilməsində faydalı olacaqdır.

FƏSİL I

AZƏRBAYCAN XÜSUSİ XİDMƏT ORQANLARININ QISA TARİXİ

1. Azərbaycanda xüsusi xidmət orqanlarının yaranması və inkişaf mərhələləri
2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanlarında fəaliyyəti
3. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyəti

1. Azərbaycanda xüsusi xidmət orqanlarının yaranması və inkişaf mərhələləri

Azərbaycanda xüsusi xidmət orqanlarının və ya təhlükəsizlik orqanlarının yaranması və inkişaf mərhələlərindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu dövr şərti olaraq 3 tarixi dövrə bölünür:

1. AXC dövründə Azərbaycanda xüsusi xidmət orqanlarının yaranması və fəaliyyəti (11.07.1919-06.03.1920);
2. SSRİ dövründə Azərbaycan SSRİ-nin təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyəti (28.04.1920-18.01.1991);
3. Müasir Azərbaycan Respublikasının təhlükəsiz orqanlarının fəaliyyəti (01.11.1991-bu günkü günədək).

Bu dövrlərin xarakteristikasını verməzdən əvvəl, təhlükəsizlik sözünün mənasını və ona olan təhdidlər haqqında ümumi məlumat vermək yerinə düşərdi. Belə ki, təhlükəsizlik şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin həyati vacib maraqlarının daxili və xarici təhdidlərdən mühafizə olunması halı kimi başa düşülür. Təhlükəsizlik həmçinin insanın, bir qrup şəxsin, ölkələr və regionların vəziyyətinin keyfiyyətli xarakteristikasıdır.

Təhlükəsizlik - təhdidlərin olmaması, mühafizə və etibarlılıqdır. Əsas məqsəd konkret dövlətin vətəndaşlarının konstitu-

siya və beynəlxalq normalara uyğun olaraq hüquqlarının, azadlıqlarının və sosial müdafiəsinin təmin olunmasıdır. Təhlükəsizlik dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyini təmin edən sosial fəaliyyətin nəticəsidir. Bu fəaliyyətdə milli dəyərlər, ölkənin maddi, intellektual mülkiyyəti, eyni zamanda milli həyat tərzinin mahiyyət və formasının qorunması prinsipi əsas götürülməlidir. Real təhdid - təhlükəsizlik obyektlərinin fəaliyyətinə qorxu yaradan hədəf kimi nəzərdə tutulur. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi təhdidlərin azaldılmasına və ya aradan qaldırılmasına yönəlmiş təhlükəsizlik sisteminin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Təhlükəsizliyin obyektləri kimi bütövlükdə, şəxsiyyət, onun hüquq və azadlıqları, cəmiyyət, onun maddi və mənəvi dəyərləri, dövlət və onun konstitusion quruluşu, suverenliyi və ərazi bütövlüyü götürülür. Təhlükəsizlik vətəndaşların, həmçinin, ictimaiyyət və dövlət üçün təhdidlərdən xəbərdarlıq zəminində yaranır. “Britanika” ensiklopediyasında təhlükəsizlik, insan və əmlakın müxtəlif təhdidlərdən qorunması üçün nəzərdə tutulan vasitə və üsul sistemi kimi müəyyən edilir.

Oksford universitetinin “Yeni standart” lüğətində təhlükəsizlik bir neçə mənada verilir: Birinci mənaya görə, təhlükəsizlik, sakitlik, davamlılıq və etibarlılıq anlamı daşıyır. Burada söhbət təhdidlərdən mühafizə, həmçinin ölkə və təşkilatların maraqlarının müdafiəsi, şəxsiyyətlərin təhdidlərdən qorunması və bunun üçün müvafiq tədbirlərin reallaşdırılmasıdır. İkinci mənada, təhlükəsizlik müdafiəni təmin edən məfhum kimi qəbul edilir.

Təhlükəsizliyin daxili və xarici aspektləri mövcuddur. Daxili təhlükəsizlik ölkə daxilində siyasi, iqtisadi sabitliyin və ümummilli həmrəyliyin təmin edilməsi üzərində qurulur. Daxili təhlükəsizliyi təmin etmək üçün iqtisadi tərəqqini və vətəndaş razılığını təmin edə biləcək demokratik, hüquqi cəmiyyət yaradılmalıdır. Xarici təhlükəsizlik isə dövlətin ölkənin həyatı vacib maraqlarını kənardan olan təhdidlərdən

mühafizə etməsidir. Azərbaycanlı tədqiqatçı C. Eyvazovun fikrincə, təhlükəsizlik maraqlarının sıx qarşılıqlı asılılığı şəraitində öz hərbi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə bəzi dövlətlər tərəfindən birtərəfli qaydada atılan addımlar, nəticə etibarilə öz təhlükəsizliyini nəzərə çarpa biləcək halların artması ilə müşayiət olunur ki, bu da klassik beynəlxalq münasibətlər sistemində "təhlükəsizlik dilemması" adlanır.

Müəllif daha sonra qeyd edir ki, dövlətin xarici siyasi sferada öz təhlükəsizliyini təmin etməsi aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- 1) *regional amillər*:
 - mövcud regional münasibətlərin dinamikası, neqativ və ya pozitiv;
 - regional qüvvələr balansı.
- 2) *dövlətdaxili amillər*:
 - dövlətin milli gücünün real göstəriciləri;
 - ictimaiyyət-dövlət münasibətlərinin təşkili vəziyyəti

Təhlükəsizlik bəşəriyyətin inkişafını şərtləndirən strateji sahədir. Tarixin bütün dövrlərində təhlükəsizliyin təminatı məsələsi aktual olmuş, cəmiyyətin iqtisadi, ictimai-siyasi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq müəyyən təkamül yolu keçmiş, müasir vəziyyətə çatmışdır. Təhlükəsizlik orqanlarının tarixi ayrı-ayrı xalqların və dövlətlərin keçdiyi tarixi inkişaf yolu ilə sıx bağlı olduğundan bunun öyrənilməsi olduqca vacib bir məsələdir.

Xüsusi xidmət orqanları yalnız aid olduğu dövlətin və xalqın deyil, məsələyə qlobal yanaşırsa bəşəriyyətin təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət daşıyır. Təhlükəsizlik orqanlarında çalışan hər bir əməkdaşla yanaşı, cəmiyyətin hər bir üzvünün dünyanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində öz məsuliyyətini dərk etməsi və ayıq olması zəruridir.

Bugünkü beynəlxalq terrorizmə qarşı birgə mübarizə ehtiyacı da bunu təsdiq edir. Təhlükəsizliyin təminatında dövlətlərin rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təsədüfi deyildir ki, təhlükəsizliyin konstitusion təminatçısı hər bir ölkədə dövlət

və onun başçısıdır. Təhlükəsizliyin təmin edilməsinin səviyyəsi məhz dövlətin və dövlət rəhbərinin bu prosesi necə təşkil etməsindən və onun icrasına nəzarətindən asılıdır. Dövlət ictimai həyatın müxtəlif sferaları, komponentləri arasında əlaqə yaradır, onların fəaliyyətinin uzlaşdırılmasına nəzarət edir, bunun nəticəsində ölkənin kompleks xarakter daşıyan milli təhlükəsizlik sistemi yaradılır.

Məlumdur ki, təhlükəsizliyin təminat dinamikası müəyyən təkamül yolu keçmişdir. Təhlükəsizliyin təminatı məsələsi bir vəzifə olaraq ilk dəfə Şərqdə qoyulmuşdur. Qədim dövrdə təhlükəsizliyin təminatı işində məxfiliyin qorunmasına da xüsusi diqqət yetirilirdi. Bizim eradan əvvəl Sirakuza hökmdarları başqa yerə məlumat göndərəndə belə bir metoddan istifadə edirdilər: çaparı başını qırıxdırır, informasiyanı ora yazır və tüklənənə qədər gözləyir, sonra isə həmin ünvana göndərirdilər. Beləliklə də, informasiya sızımının qarşısı alınır.

Azərbaycanda da təhlükəsizlik orqanlarının sistemli şəkildə və bugünkü xüsusi xidmət orqanlarının səlahiyyətlərinə yaxın bir orqanın yaradılması Səfəvilər dövrünə təsadüf edir. Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat işi Səfəvilər dövründə özünün yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Həmin dövrdə yaradılan təhlükəsizlik orqanı “Qorçı” təşkilatı idi. Qorumaq, qoruyucu, qoruyan, mühafizə edən mənasında işlədilən Qorçı sözü XIV-XVIII əsrlərdə Azərbaycanda xüsusi mühafizə dəstələrinin döyüşçüsü, saray və ya əyalət qvardiyaçısı (mühafizəçisi) anlamında işlədilib. Qorçı dəstələri, əsasən azərbaycanlılardan (qızılbaşlardan, əfşarlardan və s.) təşkil olunurdu. Əvvəlki illərlə müqayisədə XVI əsrin əvvəllərindən başlayaraq Qorçilərin səlahiyyətləri daha da artırıldı. Qorçilər qorçıbaşlarına tabe idi. Maraqlıdır ki, “ümumdövlət qorçıbaşları”ndan başqa ayrı-ayrı əyalətlərin (bəylər-bəyliklərin) və qızılbaş tayfalarının öz qorçıbaşısı var idi.

XVI əsrdə qorçıbaşı vəzifəsini təyin edən qızılbaş əmirləri Səfəvilər dövlətində ən mötəbər şəxslərdən biri hesab

olunurdu. I Şah İsmayıl (1501-1524) hakimiyyətinin ilk illərində məşhur əmirlərdən Durmuşxan Şamlu və Dədəbəy Zülqədər Qorçibaşı olmuşlar. I Təhmasib dövründə (1524-1576) Qorçibaşı mühüm dövlət vəzifəsi idi. Bu zaman Qorçibaşı vəzifəsinə əsasən, əfşar tayfasından olan əmirlər təyin edilirdi. Belə ki, I Təhmasibin ən məşhur Qorçibaşısı Sevindik bəy Əfşar idi. Qorçibaşı vəzifəsi XVIII əsrə qədər yüksək hərbi vəzifə olmuşdur.

Qorçilərin özlərinə məxsus geyimləri də olmuşdur. Qorçilərin əsas fərqləndirici əlamətləri uzun bığ saxlamaları idi. Onlar adətən qılınc, balta, ox, xəncər və qalxanla silahlanırdı. Ayrı-ayrı Qorçi dəstələri, əsasən, müəyyən bir tayfanın nümayəndələrindən təşkil edilir, onun və ya ərazinin adı ilə adlanırdılar (məsələn, Naxçıvan Qorçiləri, şamlu Qorçiləri, əfşar Qorçiləri və s.). Səfəvilər dövründə müxtəlif vəzifə daşıyan Qorçilər (məsələn, ox və kaman Qorçiləri, qılınc Qorçiləri, hərəmxana Qorçiləri və s.) var idi.

Ölkənin mühafizəsi, təxribatçılarla, dini təfriqə yayanlarla, şiə, eləcə də sünni məzhəbini uca tutaraq digəri əleyhinə əks təbliğatçılarla, hər hansı bir xəlifənin əleyhinə danışanlarla mübarizə aparmaq səlahiyyətləri də Qorçilərə həvalə edilmişdi.

Beləliklə, biz təhlükəsizlik və onun təmin olunması haqqında, Azərbaycan tarixində ilk sistemli yaradılmış təhlükəsiz orqanı olan qorçilər haqqında məlumat almış olduq. Yuxarıda apardığımız inkişaf mərhələlərinə nəzər salsaq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyəti çağdaş Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının sələfi və varisi olduğuna şahid oluruq.

AXC dövründə xüsusi xidmət orqanları. Bu dövr Cümhuriyyətə qədərki və Cümhuriyyət dövründəki milli intibah, milli müstəqillik və istiqlal mübarizəsi ilə xarakterizə olunur. Əsrlərlə xalqın mənəvi-psixoloji enerjisini hərəkətə gətirən, onu müstəqilliyə və istiqlal-mübarizəsinə hazırlayan proses XX əsrin əvvəllərində daha çox ədəbi-bədii həyatda,

milli hərəkətdə, əsrin birinci onilliyindən sonra isə cəmiyyətdə və ictimai-siyasi həyatda vüsət aldı. İctimai-siyasi həyatda milli müstəqilliyə doğru meylin üç istiqaməti müşahidə olunurdu: türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək (avropalaşmaq).

Azərbaycan Demokratik Respublikası fəaliyyət göstərdiyi 23 ay ərzində dövlət quruculuğu sahəsində xeyli iş görməyə müvəffəq olub. Milli Ordunun təşkili prosesində general Səmədbəy Mehmandarov, general Əliəğa Şıxlinski və general Məmmədbəy Sulkeviç xüsusi rol oynayıb. Həmin sərkərdələrin rəhbərliylə ordu quruculuğu işi 1920-ci ilin yanvarında başa çatdırıldı.

1919-cu il mart ayının 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikasının hərbi naziri Səmədbəy Mehmandarovun və Baş Qərargah rəisi Məmməd bəy Sulkeviçin imzaladıqları 157 sayılı əmrə Hərbi Nazirliyinin Baş Qərargahının general-kvartirmeystr şöbəsində kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsi yaradıldı. Bu əmrdən sonra bölmənin komplektləşdirilməsi, əsas fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində xeyli iş görüldü. Lakin hərbi idarə çərçivəsində olan bu struktur fəaliyyətini yalnız təhlükəsizliyin hərbi aspektlərinə yönəldirdi. 1919-cu il aprelin 2-də Nazirlər Şurası sədrinin adına göndərdiyi məktubunda Səmədbəy Mehmandarov yazırdı: “Hərbi əks-kəşfiyyatın başlıca vəzifəsi dövlət daxilində hərbi casuslarla mübarizədir, bolşevizmlə mübarizə ümumdövlət işi olduğundan tək hərbi idarə onun öhdəsindən gələ bilməz...”. Beləliklə, 1919-cu il aprelin 13-də dövlət hakimiyyətinin bütün strukturları Azərbaycan hökumətinin ixtiyarına keçdikdən sonra mərkəzləşdirilmiş kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat haqqında məsələnin müzakirəsi mümkünləşdi.

Ölkə parlamentinin qərarı ilə iyun ayının 9-da Vətəni müdafiə sahəsində fəvqəladə səlahiyyətlərə malik olan xüsusi orqan - Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı. Respublikanın daxilində və sərhədlərində vəziyyət daha da gərginləşdiyindən Dövlət Müdafiə Komitəsi 1919-cu il iyun ayının 11-də

Azərbaycanda fəvqəladə vəziyyət elan etdi və elə həmin günlərdə də müvafiq qərarla Azərbaycanın dövlət sistemində ilk dəfə idarə təbəçiliyi olmayan xüsusi xidmət orqanı – “Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı”nı yaratdı və o, gənc dövlətin müstəqilliyinə, dövlətçiliyinə, ərazi bütövlüyünə əngəl ola biləcək daxili və xarici qüvvələrlə mübarizə aparan bir təşkilat kimi fəaliyyətə başladı. Qısa müddət ərzində Bakıda təşkilatın yeddi rayon bölməsi yaradıldı. İlk əvvəl denikinçilərə qarşı mübarizə aparan Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı, sonrakı mərhələdə əsas fəaliyyətini bolşevik təhlükəsinə və şəhərdə təxribatlar törədən ermənilərə qarşı yönəltdi. XX əsrdə Azərbaycanın ilk xüsusi xidmət orqanlarının təşəkkülündə Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatının rəhbərləri olmuş Məmmədbağır Şeyxzamanlı və Nağı Şeyxzamanlının əvəzsiz xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Lakin bolşeviklərin pozuculuq fəaliyyəti nəticəsində respublikada vəziyyətin mürəkkəbləşməsi və müxtəlif parlament cərəyanları, partiyalar arasında siyasi mübarizənin gərginləşməsi nəticəsində 6 mart 1920-ci ildə Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı buraxıldı. 1920-ci il 28 aprel müdaxiləsi ilə Azərbaycanda milli kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat sistemini daha da təkmilləşdirmək səyləri yarımçıq qaldı. Ölkənin milli maraqlarının, “türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” ideologiyasının təhlükəsizliyinin keşiyində dayanan AXC-nin xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətinə bolşevik işğalı son qoydu.

Qısa müddət yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) dövlətin və xalqın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə həm Hərbi Nazirlikdə (“Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat” bölməsi), həm də ayrıca bir qurum kimi (“Əksinqilab ilə mübarizə təşkilatı”) təhlükəsizlik orqanı yarada bildi.

Sovet dövründə xüsusi xidmət orqanları. Sovet dövründə “türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” ideologiyasının rəsmi dövlət səviyyəsində dağıdılması, parçalanması və məhv edilməsi cəhdi ilə xarakterizə olunur. “Türkləşmək”

pantürkizm, panturanizm, “islamlaşmaq” panislamizm kimi yozuldu və mürtəce bir ideologiya kimi yasaq edildi. “Müasirləşmək” isə sovetləşmək (beynəlmiləçilik) məzmunu ehtiva etməyə başladı. Bolşevik işğalı nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası ilə əvəz olundu, Azərbaycan xalqı mahiyyət etibarilə müstəqilliyini, milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərini, dövlət atributlarını itirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti adlı bir dövlətdən “Azərbaycan SSR” adlı bir maket qaldı. Milli düşüncəli şəxslər, Azərbaycanın müstəqillik və istiqlaliyyətini bərpa etmək istəyənlər repressiyalara, təqib və təzyiqlərə məruz qaldılar. Bu repressiyaların həyata keçirilməsində və baş tutmasında FK, DSI və XDİK mühüm rol oynadı. Stalinizmdən sonrakı mərhələdə tədricən də olsa, milli dəyərlərin və yaddaşa dəyən zədələrin bərpası prosesi başlandı. “Vətən xaini”, “xalq düşməni” elan edilərək güllələnənlərin və sürgün edilənlərin bir çoxu bəraət aldı. Milli istiqlal uğrunda mübarizə yenidən canlandı. 1960-cı illərdən etibarən Azərbaycan xalqı özündə təpər və cəsarət tapdı. Müstəqillik uğrunda mübarizə qanun formalarından müxtəlif qeyri-qanun formalaradək davam etdi və özünün zirvə məqamına meydan hərəkətində çatdı. Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlər sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər Azərbaycanın gələcək istiqlalı üçün təməllər hazırladı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin də dediyi kimi, Sovet dövründə xüsusi xidmət orqanları bolşeviklərin və sovet imperiyasının maraqlarının müdafiəçisi olmuşdu.

Qısaca olaraq Sovet dövründə Azərbaycanda təhlükəsizlik orqanının yaranması xronologiyasına nəzər salaq: 1920-ci il aprelin 29-da Azərbaycanda hakimiyyətə gələn bolşeviklər xüsusi xidmət orqanını yenidən təşkil edib onu Fövqəladə Komissiya adlandırdılar. 1926-cı il avqustun 7-də Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının adı dəyişdirilib Dövlət Siyasi İdarəsi qoyuldu. 25 iyul 1934-cü ildən 12 mart 1954-cü ilədək xüsusi xidmət orqanları ayrı-ayrı vaxtlarda daxili işlər

komissarlığı ilə bir neçə dəfə birləşib ayrılmışdır. Həmin dövr müddətində Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanı Xalq Daxili İşlər Komissarlığı (XDİK) adlanmağa başladı. 1946-cı ildən 1953-cü ilə qədər Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyi fəaliyyət göstərməyə başladı. 13 mart 1954-cü ildə Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi yaradıldı. 5 iyul 1978-ci ildə DTK Nazirlər Sovetinin asılılığından çıxararaq DTK adlandırıldı. 1990-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə də DTK-nın fəaliyyətinə son qoyuldu.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xüsusi xidmət orqanları. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ilin oktyabr ayında özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin maddi-texniki və kadr bazası əsasında 1991-ci il noyabr ayının 1-də Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi təsis edildi. 14 dekabr 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə MTN ləğv olundu və onun yerinə iki qurum Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Xarici Kəşfiyyat Xidməti yaradıldı.

1.2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanlarında fəaliyyəti

Təhlükəsizlik işçisi yüksək mədəniyyətli, keyfiyyətli işçi olmalıdır. Elə bir işçi ki, şairlə də, bəstəkarla da, yazıçı ilə də, alimlə də, adi vətəndaşla da danışa bilsin. Əgər belə olmasa, o, ağrı qaradan, pisi yaxşıdan, cinayəti səhvdən, səhvi cinayətdən ayıra bilməz.

Dövlətin təhlükəsizlik, yaxud kəşfiyyat orqanı o vaxt qalib gəlir, öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirir ki, orada peşəkar kadrlar və iş üslubu olsun.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Azərbaycanda 1920-ci ildə sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra da, Azərbaycan SSR Fövqəladə Komissiyasında, Xalq Daxili İşlər Komissarlığında, Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyində və nəhayət Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində fəaliyyət göstərən yeni nəslin bir sıra nümayəndələri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mütərəqqi ənənələrini inamla davam etdirmiş, öz xalqına, doğma vətəninə sədaqətlə xidmət etmişdir. Xalqın içərisindən çıxmış və onun ağrıları ilə yaşayan bu insanlar repressiyanın baş alıb getdiyi dövrlərdə belə mümkün olan hər vəchlə çalışmışlar ki, xalqımızın günahsız övladlarını Sovet imperiyasının qaçılmaz ölüm və sürgünlərindən xilas etsinlər.

Bu da danılmaz həqiqətdir ki, o vaxtkı sovetlər rejiminin mərkəzi hakimiyyətinin əli ilə təhlükəsizlik orqanlarında düşünülmüş surətdə yerləşdirilmiş, hər cür dona girməyə qadir olan, tarixi düşmənçiliklərini unutmayaraq soyqırım siyasəti aparan erməni daşnakları və bolşeviklər xalqımızın minlərlə say–seçmə övladlarına “xalq düşməni”, “vətən xaini” damğası vuraraq görkəmli elm, sənət, mədəniyyət xadimlərini, bir sözlə, milli düşüncə və əxlaqın daşıyıcıları olan mütəfəkkir şəxsiyyətləri fiziki və mənəvi məhvə məruz qoymuşlar. Ulu öndər Heydər Əliyevin təbirincə desək, 1920-1950-ci illərin təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyəti bizim xüsusi xidmət orqanlarının tarixində silinməz qara ləkədir.

Ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarından etibarən şəxsiyyətə pərəstişin–stalinizmin ifşası və bununla əlaqədar repressiv ak-siyalara, eləcə də siyasi terrora məruz qalmış insanların bəraət alması təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətinə də öz müsbət təsirini göstərdi. Məhz bu dövrdən başlayaraq respublikanın təhlükəsizlik orqanların da yeni ab-hava yaranmağa başladı. Milli kadrlara belə bir ögey münasibət olduğu dövrdə xalqımızın dahi oğlu Heydər Əliyevin Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarındakı fəaliyyətinə nəzər yetirdikdə görərik ki, öz yüksək intellektual səviyyəsinə, peşəkarlığına, işgüzarlığına,

əməliyyat şəraitini qiymətləndirmək və təşkilatçılıq bacarığına görə həmkarlarından seçilən bu böyük insan təhlükəsizlik orqanlarının milliləşdirilməsi sahəsində nə qədər böyük işlər görmüşdür.

1941-ci ildən həmin dövrün xüsusi xidmət orqanı hesab olunan Naxçıvan MSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında arxiv şöbəsinin məxfi hissəsinin müdiri vəzifəsində işləyən Heydər Əliyev, daha sonra muxtar respublikanın Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri vəzifəsinə təyin olunmuş, 1944-cü ildə Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığında bilavasitə əməliyyat fəaliyyətinə başlamışdır. Gənc zabıt kimi biliyi, bacarığı və malik olduğu peşəkarlıq səviyyəsi ilə seçilən Heydər Əliyev Naxçıvan MSSR Xalq Dövlət Təhlükəsizliyi Komissarlığında və Naxçıvan MSSR Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyində işlədiyi dövrlərdə bu orqanların rəhbərliyinin nəzər-diqqətindən yayınmamışdır. 1945-ci ildə əməliyyat işi üzrə təkmilləşmək məqsədilə Bakı Diyarlaraarası Məktəbə kursa göndərilən Heydər Əliyev, həmin kursları müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra yenidən xidməti fəaliyyətini Naxçıvan MSSR Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyində davam etdirmişdir. Naxçıvan MSSR DTN-də gərgin və uğurlu xidməti fəaliyyətinin nəticəsi olaraq, Heydər Əliyev 1949-cu ildə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin Leningrad şəhərinə rəhbər heyətin təkmilləşdirilməsi üzrə Djerzinski adına məktəbə xüsusi təhsil almağa göndərilmişdir. 06 iyul 1950-ci ildə kursu yüksək nəticələrlə bitirərək, 26 avqust 1950-ci ildə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyinin 2-ci şöbəsinin 6-cı bölməsinin rəisinin müavini vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Ümummilli liderin Naxçıvandan Bakıya gəlişi ona DTN-də yuxarı vəzifələrdə fəaliyyət göstərməsi ilə yanaşı, ölkədə gedən siyasi prosesləri yaxından izləmək, xalqına qarşı rus-erməni birliyi həyata keçirilən oyunlardan xəbərdar olmaq imkanı vermişdir.

1950-ci ildən etibarən Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində şöbə rəisi işləyən Heydər Əliyevin yeniliklərlə

zəngin əməliyyat işindəki sonrakı uğurlu fəaliyyətləri SSRİ DTK rəhbərliyinin nəzər-diqqətini özünə cəlb etmişdir. Heydər Əliyev tərəfindən şəxsən həyata keçirilən “Duel”, “Alagöz”, “Naturalist”, “İzuver”, “Axito” və s. kimi əks-kəşfiyyat əməliyyat oyunları çərçivəsində xarici xüsusi xidmətlərin kəşfiyyat orqanlarının apardığı agentura-pozuculuq fəaliyyəti və bu işdə istifadə etdikləri kanalları nəzarət altında saxlamağa imkan vermiş, bir-neçə rəqib kəşfiyyatının ifşa olunmuş agentləri əməkdaşlığa cəlb olunmuşdur. Onun bilavasitə rəhbərliyi altında 10-dan artıq əcnəbi diplomatın qeyri-qanuni fəaliyyəti sənədləşdirilmiş, əldə olunmuş materiallar əsasında SSRİ rəhbərliyi səviyyəsində həmin şəxslərlə əlaqədar tədbirlər görülmüşdür.

Heydər Əliyev təhlükəsizlik orqanları sıralarında qüsursuz xidmətinə görə dəfələrlə fəxri fərmanlara, orden və medal-lara layiq görülmüşdür. O, 1962-ci il aprelin 15-də “Dövlət təhlükəsizliyi orqanının fəxri əməkdaşı” nişanı, 1962-ci ilin mayında Qırmızı Ulduz ordeni, 1964-cü ildə isə “Qüsursuz xidmətə görə” medalı ilə təltif edilmişdir.

1964-cü ildə Azərbaycan SSR DTK-nın sədr müavini vəzifəsinə irəli çəkilən Heydər Əliyev, 1967-ci ilin iyun ayının 22-də SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əmri ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsinə təyin edilir.

Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsindəki fəaliyyəti dövründə Heydər Əliyev vətəninin rus və erməni millətlərindən olan şəxslər tərəfindən idarə olunması ilə, repressiya, milli ayrı-seçkilik, xalqının öz torpağında ikinci sinif kimi arxa planda saxlanması ilə barışmamış, milli kadr potensialının yaradılmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

Respublika təhlükəsizlik orqanlarında əllinci illərin sonlarından etibarən yüksələn xətlə aparılan milliləşmə prosesi ömrünün yarım əsrdən artıq dövrü bu və ya digər formada təhlükəsizlik orqanları ilə əlaqəli olan ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Məhz onun rəhbərliyi

ilə milli kadrların seçilib yerləşdirilməsi, irəli çəkilməsi böyük səriştə ilə həyata keçirilmiş, təhlükəsizlik orqanlarında azərbaycanlıların xüsusi çəkisi sürətlə artaraq, 40-50-ci illərdəki 25 faizdən 70-80-ci illərdə 70 faizə çatmış, bu proses dinamik, dönməz xarakter almışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi ötən əsrin 69-82-ci illəri geniş vüsətli quruculuq-yaradıcılıq fəaliyyəti ilə yanaşı, təhlükəsizlik orqanlarının azərbaycanlılaşmasına və burada milli ruhun bərqərar olmasına böyük qayğı və diqqət göstərilməsi ilə yadda qalmışdır.

O, milli təhlükəsizlik orqanlarında silinməz izlər qoymuş, əsl peşəkarlıq, xalqa xidmət nümunəsi göstərməklə, sonrakı nəsillərin yetişməsində mühüm rol oynayan bir məktəb yaratmışdır. Peşəkarlığı, qətiyyəti və uzaqgörənliyi sayəsində dəfələrlə xalqa qarşı yönəlmiş bədniyyətlərin qarşısını almış, onun ziyalı təbəqəsini, milli dəyərlərini repressiyalardan xilas etmişdir.

Əvəzsiz siyasi idarəçilik bacarığına malik olan Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1969-cu ili iyul plenumunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilərək respublikanın rəhbərliyinə gəlməsi ölkəmizin həyatında birinci dönüş nöqtəsi olmuşdur. Azərbaycanın bütün geriliklərdən xilas olması üçün fədakarlıqdan çəkinməyən, yüksək tələbkarlığı və tükənməz enerjisi ilə tanınan Heydər Əliyev həmin dövrdə mövcud rejimdəki dərin nöqsanları daim əsaslı tənqid obyektinə çevirmiş, rezonans doğuran çıxışlar etmişdir.

DTK-da rəhbər vəzifələrdə çalışdığı dövr ərzində respublika həyatının müxtəlif sahələrinə diqqət və qayğı göstərən Heydər Əliyev siyasi rəhbərliyə gəldikdən sonrada ümumrespublika miqyaslı problemlərlə yanaşı, ayrı-ayrı sahələrdəki problemləri də diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bu mənada təhlükəsizlik orqanlarındakı durumun incəliklərinə dərinədən bələd olan dahi öndər birinci katib seçildikdən sonra da onun üçün doğma olan təhlükəsizlik orqanlarının sonrakı inkişafını şərt-

ləndirən mühüm qərarların qəbulunda bilavasitə iştirak etməklə həmin qərarların icrası prosesinə şəxsən nəzarət etmişdir.

1982-ci ilin dekabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçilən Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edilmiş və beləliklə, SSRİ-nin rəhbərlərindən biri olmuşdur. O, Kremldə rəhbərlik etdiyi iqtisadiyyatın mühüm sahələrində öz xəttini yürütmüş və çəkinmədən öz sözünü demişdir.

Beş il ərzində Azərbaycanda gedən prosesləri Moskvadan izləməklə kifayətlənməyən dahi öndər hər il Vətənə gələrək burada görüşlər keçirmiş, respublika ilə daha yaxından maraqlanmışdır. Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən Baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz əlaməti olaraq, tutduğu vəzifələrdən istefa vermişdir.

Heydər Əliyev 1990-cı ilin 20 yanvarında sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar ertəsi gün Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində bəyanatla çıxış edərək, Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılmasını tələb etmişdir. O, Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətlə bağlı SSRİ rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq, 1991-ci ilin iyulunda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etmişdir.

1990-cı ilin yanvarından başlayaraq Azərbaycanda yaranan faktiki hakimiyyətsizliyin və bundan istifadə edən ermənilərin ölkə üçün yaratdıqları təhlükələri, eləcə də ermənilərin Naxçıvana başladıkları hərbi təcavüzün törədə biləcəyi nəticələri əvvəlcədən görən ulu öndər Sovet rejiminin onun üzərindəki bütün təzyiqlərinə məhəl qoymayaraq doğma vətəninə qayıtmışdır.

Heydər Əliyev Naxçıvana rəhbərlik etdiyi dövrdə dövlətçilik ənənələrinin bərpası istiqamətində tarixi qərarlar qəbul edərək Azərbaycanın üçrəngli bayrağının muxtar respublikada ucaldılması, onun adındakı sovet və sosialist sözlərinin götürülməsi kimi addımlara imza atmışdır.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində dövlətimizin milli maraqlarına cavab verən təhlükəsizlik siyasətinin və strategiyasının müəyyən olunması, həyata keçirilməsi xüsusi yer tutmuşdur. Ölkə vətəndaşlarının mütləq əksəriyyətinin istək və arzusu ilə 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin qarşısında dayanan ən çətin və mürəkkəb məsələlərdən biri də ölkəmizin milli maraqlarına cavab verə biləcək düzgün siyasi-strateji kursun müəyyən olunması əsasında müstəqil Azərbaycan dövlətinin etibarlı milli təhlükəsizlik siyasətinin işlənib hazırlanması idi. Ulu öndər bütün xarici və daxili təhdidlərə baxmayaraq bunu uğurla həyata keçirmişdir.

1.3. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyəti

1991-ci il də müstəqilliyini bərpa etdikdən və ölkəmizin suverenliyi dünya dövlətlərinin böyük əksəriyyəti tərəfindən tanındıqdan sonra Azərbaycan Respublikasına qarşı yönəlmiş təzyiqlər, daxili və xarici təhdidlər daha da gücləndi. Bütün bunlar Azərbaycanda onsuz da mürəkkəb olan ictimai-siyasi durumu daha da ağırlaşdırdı. Ölkədəki gərgin vəziyyət milli təhlükəsizlik sisteminin yenidən qurulması, milli maraqların müdafiəçisi olmaq kimi prioritet vəzifələrin həyata keçirilməsi zərurətini doğurdu. Bu vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək, eləcə də 70 il ərzində yalnız sovet imperiyasının mənafeələrini güdən təhlükəsizlik sistemi prinsiplərindən imtina etmək, cəmiyyətdə formalaşmış mövcud stereotipləri dağıtmaq, əvəzində hər hansı bir dövlətdən idarə asılılığı olmayan, Azərbaycan

xalqının maraqlarının təhlükəsizliyi keşiyində etibarlı dayanmaq iqtidarında olan milli təhlükəsizlik orqanını yaratmaq olduqca çox çətin, ciddi və həyati vacib bir məsələ idi.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə 1991-ci ilin noyabr ayının 1-də Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əsasında Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi təsis edildi. İlk növbədə bu qurumun qarşısında duran vəzifələrin məzmunu və mahiyyəti dəyişməli idi. Əgər respublikanın Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin bütün imkanları və potensialı ümumilikdə Sovet imperiyasının mövcudluğunun və strateji maraqlarının təminatına yönəlmişdisə, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin qarşısında duran başlıca vəzifə Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, konstitusiyaya quruluşuna, iqtisadi, müdafiə və elmi-texniki potensialına, həmçinin dövlət sirri təşkil edən məlumatların qorunmasına, xarici dövlətlərin xüsusi xidmətlərinin və təşkilatlarının, cinayətkar qrupların və ayrı-ayrı şəxslərin kəşfiyyat və digər təxribat-pozuculuq fəaliyyətinin qarşısının alınmasına, bir sözlə, xalqımızın milli mənafeyini və maraqların müdafiə və mühafizə etməyə yönəlmişdi. Həmin dövrdə hər hansı bir milli maraqdan, onun daxili və xarici təhlükəsizliyinin təminatından danışmaq hələ çox tez idi. Çünki həm ölkənin daxilində hakimiyyət uğrunda gedən çəkişmələr, ölkədə erməni terrorçu separatçılarının əməli fəaliyyəti nəticəsində baş qaldırmış etnik-separatçılıq, vətəndaş müharibəsi, dövlət çevrilişinə cəhdlər və ən əsası ərəzi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin erməni qəsbkarları tərəfindən pozulması ölkədəki olan ağır ictimai-siyasi vəziyyəti olduqca mürəkkəbləşdirdi. 1991-1993-cü illərdə qarşıya qoyulmuş vəzifələri yüksək peşəkarlıqla həyata keçirmək, ölkə daxilində sabitliyi təmin etmək, eyni zamanda vaxtı ilə dağıdılmış, yararsız vəziyyətə salınmış sərhəd zolağında sərhədi qanunsuz keçən qaçaqmalçıların, təxribatçıların, pozucu qüvvələrin qarşısını yetərinəcə almaq mümkün olmurdu. Belə bir vəziyyətdə ölkənin həm daxilində, həm də xarici siyasətində sabitliyin təmin olunması başlıca və təxirəsa-

lınmaz məsələlərdən idi. Lakin müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsinə mane olan qüvvələr Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin təminatına əngəl törətməyə, ölkədəki siyasi gərginliyi bir qədər də dərinləşdirməyə başladılar. Nəticədə, müstəqilliyimizin taleyi artıq şübhə altına alındı. Bütün bunların qarşısını yalnız bir şəxs ala bilərdi ki, o da Heydər Əliyev idi.

Xalqımızın israrlı tələbi və təkidi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev xüsusi xidmət orqanlarının qaşısında öz səlahiyyətlərinə daxil olan vəzifələri yerinə yetirmək üçün peşəkar kadr potensialını formalaşdırmaq, strukturu təkmilləşdirmək, təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onları xalqın maraqlarına cavab verən səviyyədə hazırlamaq və həyata keçirmək üzrə prinsipləri və vəzifələri müəyyən etdi. Mövcud daxili və xarici təhdidlərə baxmayaraq, təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları öz işlərini ümummilli lider Heydər Əliyevin tapşırıq və tövsiyələri əsasında qurmağa və həyata keçirməyə çalışdılar. Böyük inamla demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə və təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətinin dirçəliş və yüksəliş, sözün əsl mənasında milli maraqlara xidmət dövrü məhz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı, bu qurumların işinin yenidən təşkilinə və nizamlanmasına göstərdiyi tələbkarlıq, eyni zamanda gündəlik nəzarəti, qayğısı və diqqəti ilə bağlıdır. Ulu öndərin yürütdüyü müdrik siyasət nəticəsində ölkədə sabitlik tədricən bərqərar oldu, eləcə də hüquq-mühafizə orqanlarının qarşısında ölkə rəhbərinin qoyduğu tələblər nəticəsində əhalidə və ayrı-ayrı qanunsuz dəstələrdə olan silah-sursat yığıldı. Qonşu dövlətlərlə, ilk növbədə Rusiya və İranla olan münasibətlər tənzimləndi, daxildəki pozucu, separatçı qüvvələrlə mübarizə gücləndi və onların qanunsuz fəaliyyətlərinin qarşısı qətiyyətlə alındı. Nəticədə, milli təhlükəsizliyin təminatı prosesi artıq sistemli, uzunmüddətli və fasiləsiz xarakter almağa başladı.

Sabitlik əldə edildikdən sonra Ümummilli lider Heydər Əliyevin təhlükəsizlik orqanları qarşısında yeni reallıqlardan irəli gələn vəzifələr qoyması ilə artıq qabaqlayıcı məlumatlar əsasında cinayətlərin hazırlıq, yaxud başvermə ərəfəsində qarşısının alınmasına nail olundu. Heydər Əliyevin Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasətinin aparıcı istiqamətlərini işləyib hazırlaması, Azərbaycan xüsusi xidmət orqanları qarşısında duran tələyüklü vəzifələri müəyyənləşdirməsi, respublikamızın digər dövlətlərlə təhlükəsizlik sahəsində strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin təşəkkülü yönümündə ardıcıl fəaliyyəti, Azərbaycanın təhlükəsizlik siyasətinin yaxın və uzaq perspektivi üçün konseptual müddəalarını açıqlaması tam məsuliyyətlə bunu deməyə əsas verir ki, müasir dövrdə Azərbaycanın təhlükəsizlik strategiyası onun adı ilə bağlıdır. Dahi siyasətçi Heydər Əliyev nəinki bu strategiyayı formalaşdırmış, eyni zamanda, onun əməli surətdə həyata keçirilməsi üçün konkret istiqamətləri dəqiq müəyyənləşdirmişdir.

Bu gün Ulu öndərin siyasi kursunu inamla və uğurla davam etdirən, müstəqilliyimizi əzmlə möhkəmləndirən, demokratik prinsiplərə söykənərək sivil, hüquqi dövlət quruculuğu yolunda dönməzliyini sübuta yetirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın öz dövlətçilik ənənələrini daha da inkişaf etdirərək, etibarlı və təhlükəsiz gələcəyi, əbədiyaşarlığı üçün sarsılmaz təməl yaradılmışdır.

Məhz Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə mühüm təşkilati-əməli islahatların həyata keçirilməsi, zəruri hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. “Milli təhlükəsizlik haqqında”, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat haqqında”, “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarının, “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası”nın və sair qanunvericilik aktların, normativ-hüquqi sənədlərin qəbulu təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyət

istiqlalının qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinin göstəriciləridir.

Müasir dövrdə global təhlükəsizlik arxitekturasının, beynəlxalq nizamın ciddi təzyiq və təsirlərə məruz qaldığı, regional əmin-amanlığa təhdidlərin artdığı bir dövrdə dövlət müstəqilliyinin, ictimai-siyasi sabitliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi işinin daha da yüksəldilməsi təhlükəsizlik orqanlarının da fəaliyyətinin daim təkmilləşdirilməsini, müasir çağırışlara cavab verən adekvat bir xüsusi xidmətə çevrilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı 14 dekabr 2015-ci il tarixli 706 nömrəli Fərman ilə xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq və dövlət idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti yaradılmışdır. Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti olan dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və daha da möhkəmləndirilməsində üzərinə mühüm vəzifələr düşən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətində qarşıya qoyulmuş vəzifələri həyata keçirən şəxsi heyətin saflığına, Vətənə, xalqa və dövlətə sədaqətinə, eyni zamanda peşə, fiziki və döyüş hazırlığına xüsusi önəm verilir. Yüksək peşəkarlıq və intellektual səviyyə, ciddi xidmət və icra intizamı başlıca meyarlardır. DTX-nin rəisi, genereal-leytenant Əli Nağıyevin təbirincə desək, DTX-nin ən mühümdə vəzifəsi ölkəmizin milli maraqlarına qarşı təhdidlərin vaxtında aşkar edilərək, müvafiq qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi, dövlətçiliyin və təhlükəsizliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi, cinayətkarlığa qarşı təsirli və səmərəli mübarizə aparılmasıdır.

Ölkənin xarici təhlükəsizliyinin daha da səmərəli təşkil etmək və təmin etmək məqsədilə 14 dekabr 2015-ci ildə yaradılmış Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin vəzifəsi əsasən xarici

dövlətlərin ərazisində, onların xüsusi xidmət orqanlarında, siyasi dairələrində dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək istiqamətində əməliyyat tədbirləri həyata keçirir. Əsas məqsəd dövlətin təhlükəsizliyi üçün təhdid ola biləcək bu və ya digər addımların dövlətin ərazisindən kənarda, onların planlaşdırıldığı, hazırlandığı yerlərdə qarşısını almaqdır.

FƏSİL II

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DAXİLİ VƏ XARİCİ SİYASƏTİ

- 2.1. Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi
- 2.2. Azərbaycan Respublikasının daxili siyasəti və inkişaf mərhələləri (1991-2019-cu illər)
- 2.3. Xarici siyasətin mahiyyəti və vasitələri
- 2.4. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti: vəzifələri və prioritetləri

2.1. Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi

Ümumi mənada siyasi sistem, cəmiyyətin siyasi həyatında rol alan siyasi qurumları və digər ictimai qurumları, bunların fəaliyyətini və qarşılıqlı münasibətləri ifadə edir. Əlbəttə ki, hər cəmiyyətin siyasi sistemi onun inkişafının qanunauyğun nəticəsi kimi formalaşır. Siyasi sistem cəmiyyətin sosial-siyasi təbiətini, mövcud siyasi münasibətləri, təsisatları, normaları və hakimiyyətin təşkili prinsiplərini ifadə edir

"Siyasi sistem" anlayışı geniş və dar mənalarda işlənir. Geniş mənada, siyasi sistem siyasi münasibətləri, siyasi şüuru və cəmiyyətin siyasi təşkilatlarını özündə birləşdirir. Dar mənada, siyasi sistem cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak edən dövlət təsisatlarını, siyasi partiyaları və ictimai təşkilatları, kütləvi informasiya vasitələrini əhatə edir. Siyasi sistemin əsas ünsürlərinə aid olan başlıca tələblər bundan ibarətdir ki, onlar daxili nizamlılığa, mütəşəkkilliyə malik olmalı və siyasi xarakter daşımalıdırlar. Başqa sözlə, cəmiyyətin siyasi sisteminin ünsürü kimi nəzərdən keçirilən hər bir qurum təşkilatı və siyasi əlamətlərə malik olmalıdır.

Hər hansı təşkilatın səciyyəvi əlamətləri onların yaradılması və fəaliyyətinin müəyyən qaydasının olması, daxili və

xarici işlərini həll edən orqanların mövcudluğudur. Təşkilatın siyasi xarakteri isə hər şeydən əvvəl aşağıdakılarla müəyyən-ləşdirilir:

- müəyyən sosial təbəqənin siyasi mənafeələrini ifadə etməsi;

- siyasi həyatda iştirak etməsi və siyasi münasibətlərin daşıyıcısı olması;

- dövlət hakimiyyəti, onun əldə edilməsi, təşkili, həyata keçirilməsi ilə bilavasitə və ya dolayısı əlaqədar olması;

- özünün fəaliyyətində cəmiyyətdə formalaşmış siyasi normalara və qaydalara əsaslanması.

Cəmiyyətin siyasi sistemində dövlət mərkəzi yer tutur. Bu, hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, dövlət siyasi haki-miyyətin xüsusi təşkilatıdır. Siyasi hakimiyyət iqtisadi, ideoloji, təşkilati-hüquqi təsirlər vasitəsilə, habelə nüfuzun, ənənənin, zorakılığın köməyi ilə insanların, sosial qrupların davranışına təsir göstərmək qabiliyyəti kimi səciyyələnir. Siyasi hakimiyyət insanların birgə fəaliyyətinin təşkili və tənziminin mühüm amili, onların qarşılıqlı münasibətlərinin qaydaya salınmasının, cəmiyyətdə nizam-intizamın və sabit-liyin təmini vasitəsidir.

Siyasi hakimiyyət onu sosial varlığın təsirli amilinə çevirən təmərküzləşdirilmiş gücə malikdir. Belə güc kimi dövlətin müxtəlif institutları çıxış edir, onlar təşkilati cəhətdən hakimiyyəti rəsmiləşdirir, ona daimi fəaliyyət göstərən və ümumməcburi xarakter verir. Bu institutlara ordu, cəza orqanları, həbsxanalar kimi maddi əlavələrlə birlikdə dövlət hakimiyyət orqanları və hüquq normaları aiddir. Siyasi hakimiyyət mahiyyət etibarı ilə onun mexanizmini təşkil edən orqanlar və təsisatlar sistemində maddi təcəssümünü tapır. Dövlət hüquq institutlarında maddiləşən siyasi hakimiyyət dövlət hakimiyyəti kimi çıxış edir. Başqa sözlə, siyasi hakimiyyət dövlətçiliyin inkişafının bu və ya digər forması və səviyyəsi ilə sıx surətdə bağlıdır.

Dövlətin siyasi xarakteri həm də onunla şərtlənir ki, dövlət bu və ya digər dərəcədə sosial qruplar arasındakı münasibətləri nizama salır. Cəmiyyətdə həmişə müxtəlif fərdlərin və qrupların fərqli maraqları var. Bu maraqları nizamlayan başlıca qüvvə isə dövlətdir. Beləliklə, dövlət cəmiyyətdə birləşdirən, təşkil edən və nizama salan başlıca qüvvədir.

Cəmiyyətin siyasi sistemində dövlətin xüsusi yeri var və o, həmçinin aşağıdakılarla şərtlənir:

- dövlət bütün ölkə miqyasında tam hakimiyyətə malik olan yeganə təşkilatdır;
- dövlət cəmiyyətin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edir, müxtəlif fərdi və kollektiv maraqların uzlaşmasını təmin edir;
- dövlət cəmiyyətdə rəsmən zorakılıqdan istifadə inhisarına malik olan təşkilatdır.

Cəmiyyətin siyasi sistemində dövlətlə yanaşı, digər təşkilatlarda-siyasi partiyalar və ictimai birliklər fəaliyyət göstərir. Onlar bu və ya başqa dərəcədə ölkənin siyasi həyatında iştirak edir və bununla da cəmiyyətin siyasi sisteminin ünsürləri kimi çıxış edirlər.

Cəmiyyətin siyasi sisteminin bütün ünsürləri sıx, üzvi vəhdətdə olur və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Siyasi sistemin bütün ünsürləri cəmiyyətin və dövlətin hüquqi əsasını təşkil edən qanunlar əsasında və çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi milli və tarixi şəraitin xüsusiyyətlərini əks etdirməsi ilə səciyyəvidir. Azərbaycanda ilk respublika Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti adı ilə 1918-ci il mayın 28-də yaradılmış və 23 ay fəaliyyət göstərmişdir. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmuş və 1991-ci ildə SSRİ dağılanadək davam etmişdir. 1991-ci il oktyabrın 18-də Ali Sovetdə "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya

Aktı” qəbul olunmuş və Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi elan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin struktur formalaşması əsasən 1995-ci il noyabrın 12-də ölkənin yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə başa çatmış oldu. Konstitusiyaya uyğun olaraq, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika kimi müəyyənləşmişdir. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır. Sərbəst və müstəqil olaraq öz müqəddəratını həll etmək, öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

Azərbaycan siyasi sistemində dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formasına görə prezident üsul-idarəsinə əsaslanan respublika parametrlərinə uyğundur. Hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında müstəqil şəkildə formalaşan və fəaliyyət göstərən üç hakimiyyət qolu qərarlaşmışdır: qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti. Bu hakimiyyət orqanlarından hər birinin fəaliyyəti Konstitusiya və qanunvericilik aktları ilə tənzimlənilir.

Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən orqan Milli Məclis, icra hakimiyyətini həyata keçirən Prezident, məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən orqan Azərbaycan Respublikasının məhkəmələridir.

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur. Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, o cümlədən ağır cinayətə görə məhkum olunmayan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan, ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi, bərabər və birbaşa seçkilər əsasında 7 il müddətinə seçilir. Azərbaycan

Respublikasının siyasi sistemində görə Prezident dövlətin başçısıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, Prezidentə geniş səlahiyyətlər verilmişdir. O, Milli Məclisin razılığı ilə Baş Naziri təyin və azad edir, Nazirlər Kabinetini istefaya göndərir, Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir. Prezident Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Hökumətin fəaliyyətinə birbaşa nəzarət edir.

26 sentyabr 2016-cı ildə keçirilən ümumxalq səsverməsində qəbul edilən Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərə əsasən, Azərbaycanın birinci-vitse-prezidenti və vitse-prezidentləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilirlər.

Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti vəzifəsinə seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali təhsilli, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təyin edilir. Birinci vitse-prezident və onun ailəsi dövlət hesabına təmin edilir. Birinci vitse-prezidentin və onun ailəsinin təhlükəsizliyini xüsusi mühafizə xidmətləri təmin edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vaxtından əvvəl vəzifədən getdikdə 60 gün müddətində növbədənəkar prezidenti seçkiləri keçirilir və bu halda yeni prezident seçilənədək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səlahiyyətlərini birinci vitse-prezident icra edir. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən birinci vitse-prezident istefa verdikdə, səhlətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi ardıcılıqla Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti birinci vitse-prezident statusu almış olur və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edir.

Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentinin şəxsiyyəti toxunulmazdır. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti cinayət başında yaxalanma hallarından başqa tutula, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə, axtarışa məruz qala və şəxsi müayinə edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentinin toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən xitam verilə bilər.

Prezident Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin vəzifəyə təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimatlar verir; Azərbaycan Respublikasının digər məhkəmələrinin hakimlərini vəzifəyə təyin edir; Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunu Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

Bütün bunlarla yanaşı, Prezident Milli Məclisdə qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malikdir. Prezident ona təqdim olunmuş qanunları 56 gün ərzində imzalayır. Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin etirazını doğursa, o, qanunu imzalamayıb öz etirazları ilə birlikdə göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qaytara bilər.

Prezident hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır, dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir, təsdiqnamələri imzalayır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlamaq hüququnu vitse-prezidentə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərinə və

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi digər şəxslərə verə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Təhlükəsizlik Şurasını yaradır və ona rəhbərlik edir. Dövlət başçısı fəvqəladə və hərbi vəziyyət elan olunması barədə fərman verərək 24 saat ərzində Milli Məclisin təsdiqinə verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Konstitusiyaya ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyən digər məsələləri icra qaydasında həll edir.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemində Prezidentin xarici siyasət fəaliyyətində səlahiyyətləri genişdir. Prezident rəsmi səfərlərdə, beynəlxalq danışıqlarda ölkənin ən səlahiyyətli təmsilçisi kimi çıxış edir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamələrini qəbul edir, dövlətin xarici ölkələrdə, beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələri təyin edir və geri çağırır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısı, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyəti bir palatadan ibarət olan Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən həyata keçirilir. Ölkə əhalisi tərəfindən seçki yolu ilə formalaşdırılan parlament qanunvericilik hakimiyyətini təmsil edən demokratik dövlət quruluşunun ayrılmaz institutu, dövlət hakimiyyətinin mühüm qollarından biridir. Onun fəaliyyəti və səlahiyyəti statusu iki əsas istiqamətdə reallaşır: birincisi, Milli Məclis geniş məsələlər kompleksi üzrə ümumi qaydalar müəyyənləşdirir. Həmin qaydalar çərçivəsində icra hakimiyyəti konkret idarəçilik funksiyasını həyata keçirir. İkincisi, Milli Məclisin bilavasitə həll etdiyi məsələlər-bura Milli Məclisin impiçment yolu ilə prezidenti vəzifədən

kənarlaşdırmaq səlahiyyətlərinə malik olması və digər məsələlər daxildir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları majoritar seçki sistemi, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər. Azərbaycan Respublikasının aktiv seçki hüququna malik hər bir vətəndaşı qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ümumi və birbaşa seçkilər əsasında 5 il müddətinə seçilmiş, 125 millət vəkili daxil olduğu təkpəllətli parlamentdir. Qanunvericilik fəaliyyətindən əlavə Milli Məclis dövlət büdcəsini təsdiq və ona nəzarət edir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Konstitusiyaya qanunları, qanunlar və qərarlar qəbul edir. Qanunlarda və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarında icra hakimiyyəti və məhkəmə orqanlarına konkret tapşırıqlar nəzərdə tutula bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Baş nazirin təyin edilməsinə razılıq verir və Nazirlər Kabinetinə etimad göstərilməsi məsələsinə baxır. Azərbaycan Milli Məclisi Prezidentin təqdimatına əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, apellyasiya məhkəmələri hakimlərini təyin edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin impiçment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırılması Milli Məclisin səlahiyyətlərinə aiddir.

Milli Məclis bütün bunlarla yanaşı dövlətlərarası müqavilələrin təsdiqi və ləğv edilməsi, referendum təyin edilməsi, Hesablama Palatasının yaradılması məsələlərini həll edir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz işini ildə iki dəfə çağırılan (yay və payız) sessiyaları vasitəsi ilə həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 98-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin

eyni çağırışı bir il ərzində iki dəfə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimadsızlıq göstərdikdə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin kollegial fəaliyyəti üçün zəruri olan sayda üzvlüyə namizədləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən iki dəfə təqdim edildikdən sonra, qanunla müəyyən edilmiş müddətdə təyin etmədikdə, habelə bu Konstitusiyanın 94-cü və 95-ci maddələrində, 96-cı maddəsinin II, III, IV və V hissələrində, 97-ci maddəsində göstərilən vəzifələrini aradan qaldırıla bilməyən səbəblər üzündən icra etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisini buraxır.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemi Azərbaycan Konstitusiyasına uyğun olaraq, Respublikada fəaliyyət göstərən, məhkəmə hakimiyyətinin vahid vəzifələri, təşkilatı və fəaliyyət prinsipləri altında birləşmiş bütün məhkəmələrin məcmusundan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası məhkəmə sisteminin quruluşu "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" 1997-ci il 10 iyun tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər. Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirirlər. Məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiyaya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir.

Seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali hüquqtəhsilli və hüquqşünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq işləyən Azərbaycan Respublikası vətəndaşları hakim ola bilərlər. Hakimlər müstəqildir, yalnız Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasına, qanunlarına tabedirlər və səlahiyyətləri müddətində dəyişilməzdirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Prezidentin təqdimatına əsasən Milli Məclis tərəfindən təyin edilən 9 hakimdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Milli Məclisin qərarlarının, İcra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunu müəyyən etmək səlahiyyətlidir. Konstitusiya Məhkəməsi qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisəli məsələləri həll edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir. Ali Məhkəmə mülki, cinayət və digər işlər üzrə, İqtisad Məhkəməsi isə iqtisadi mübahisələrlə baxılması üzrə məhkəmə icraatını həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya ilə müəyyən edilmiş unitarlığı spesifikasiyə malikdir. Bu da onun tərkibində Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət hakimiyyəti statusuna malik olmasıdır. Konstitusiyaya görə Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlətdir. Orada qanunverici hakimiyyəti Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, icra hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti, məhkəmə hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ali vəzifəli şəxs Ali Məclisin sədridir.

Azərbaycanın siyasi sistemində yerli özünüidarəetmə orqanı olan bələdiyyələrdə mühüm yer tutur. Bu institut yeni yaranmasına baxmayaraq, böyük perspektivə malikdir.

Bütün müasir siyasi sistemlər kimi Azərbaycanın siyasi sisteminə də çoxpartiyalılıq, plüralizm xasdır. Siyasi partiyalar qanunverici və yerli özünüidarəetmə orqanlarında təmsil olunmaq vasitəsi ilə dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək imkanına malikdirlər. Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır. Azərbaycan Respublikasının qanunları Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində qüvvədədir.

2.2. Azərbaycan Respublikasının daxili siyasəti və inkişaf mərhələləri (1991-2019-cu illər)

Azərbaycanda siyasi prosesləri təhlil edərək daxili və xarici siyasəti şərti olaraq iki mərhələyə bölə bilərik: I mərhələ 1991-1993-cü illəri əhatə edir; II mərhələ isə 1994-2019-cu illəri əhatə edir. Əvvəlki fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi, müstəqilliyimizin ilk illəri, yəni 1991-1994-cü illərdə həm ölkənin daxilində və həm də xaricində ictimai-siyasi vəziyyət çox acınacaqlı idi. Birinci mərhələdə baş vermiş ictimai-siyasi prosesləri təhlil etsək, həmin dövrdə hər hansı bir milli maraq və təhlükəsizliyimizin təminatından danışılmasının qeyri-mümkünlüyünün şahidi olarıq.

Birinci mərhələdə Azərbaycanda gedən siyasi proseslər. Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dövlətçiliyini inkişaf etdirərək möhkəmləndirmək üçün tarixi fürsət əldə etmiş oldu. Belə bir şəraitdə milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğun olaraq,

yeni siyasi kursun formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ən vacib məsələ kimi qarşıda dururdu. Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları, eləcə də hərbi təcavüzün genişlənməsi ölkəmizi ciddi siyasi və sosial-iqtisadi problemlərlə üzü-üzə qoymaqla yanaşı, dövlətimizin xarici siyasət fəaliyyətində də mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsini ön plana çəkdi. Ermənistanın ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzünün qarşısını almaq, onun ağır nəticələrini aradan qaldırmaq, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü və təhlükəsizliyini təmin etmək, dünyaya siyasi və iqtisadi integrasiya olmaq zərurəti düşünülmüş, ardıcıl və fəal siyasət tələb edirdi.

1991 və 1992-ci ilin I yarısında ölkəyə rəhbərlik edən şəxslər dünyada və dağılan İttifaq məkanında baş verən siyasi proseslərə, dünya hadisələrinin inkişaf meyllərinə tam zidd siyasət yeridərək, xalqın müstəqillik iradəsinin əksinə gedərək, bütün mümkün vasitələrlə SSRİ-ni qoruyub saxlamağa, daha sonra isə nəyin bahasına olursa-olsun Azərbaycanın bu qüvvələrin təsir dairəsindən çıxmasına yol verməməyə cəhd göstərirdilər.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi və suveren dövlət quruculuğuna başladığı ərəfədə, yəni 1991 və 1992-ci illər ərzində Dağlıq Qarabağda vəziyyət gündən-günə gərginləşirdi. SSRİ dağıldıqdan sonra Ermənistan geniş miqyaslı hərbi əməliyyatlara başladı. 1992-ci ilin fevralında Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Xocalı şəhərində qocalar, qadınlar və uşaqlar da daxil olmaqla 613 nəfər dinc sakin rus hərbiçilərinin köməyi ilə ermənilər tərəfindən xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirildi. Bundan sonra, 8 mayda ermənilərin Dağlıq Qarabağda azərbaycanlıların dayağı olan Şuşanı işğal etməsi ilə yerli əhali burdan qovuldu. Şuşanın süqutu ilə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində etnik təmizləmə əməliyyatı tamamlandı.

1992-ci il mayın 18-19-da Ermənistan silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənarda olan Laçın rayonunu

işğal etdilər. Nəticədə 63 mindən artıq Laçın sakini daimi yaşayış yerlərindən qovuldu. Eyni zamanda, Ermənistan silahlı qüvvələri Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək rayonunda Azərbaycan-Türkiyə sərhədinin strateji əhəmiyyətə malik sahəsinə hücum etdi. Bu müddət ərzində Respublikanın siyasi həyatında da mühüm hadisələr cərəyan etməkdə idi. Xocalı faciəsindən sonra 1992-ci ilin martın 6-da Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibov istefaya getməyə məcbur oldu. Həmin il mayın 14-də Mütəllibov yenidən hakimiyyətə qayıtdı, mayın 15-də isə Xalq Cəbhəsi parlamentin binasına hücum təşkil etdi. Mayın 18-də parlament dörd gün əvvəl qəbul etdiyi qərarının qanunsuz olduğunu elan etdi və beləliklə, Mütəllibovun bir daha hakimiyyətə qayıtmaq cəhdləri puç oldu.

1992-cii lin may-iyun aylarında Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hakimiyyəti ələ aldı. Ölkənin prezidenti Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəy (Əliyev) seçildi. Lakin cəbhədəki uğursuzluqlar nəticəsində 1993-cü ilin yayında Azərbaycanda siyasi vəziyyət gərginləşdi.

1993-cü ilin martın 27-dən aprelin 3-ü müddətində Ermənistan silahlı qüvvələri Kəlbəcər rayonunu da işğal etdilər. Dağlıq Qarabağ ərazisindən kənarda yerləşən iki rayonun işğalı bir daha onu göstərdi ki, ermənilər tərəfindən törədilən bu münaqişə Dağlıq Qarabağın azadlığı uğrunda mübarizə ideyasından xeyli uzaq olaraq, əslində qəsbkar və işğalçı siyasətin davamı idi. 1993-cü illin əvvəlində baş verən bütün bu hadisələr ölkəni dərin siyasi-iqtisadi və sosial böhrana qərqr edib iyun ayındakı Gəncə qiyamı ilə nəticələndi. Baş nazir, Milli Məclisin sədri, güc nazirliklərinin rəhbərləri istefaya getdi. Artıq 1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycanda dərin siyasi və ictimai bir böhran hökm sürürdü. Hərç-mərcliyin baş alıb getdiyi Azərbaycan vətəndaş müharibəsi həddinə gəlib çatdı.

1993-cü ilin iyunun da bir qrup Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatının və ziyalıların dəvəti ilə Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev Bakıya gəldi. Heydər

Əliyev hələ 1990-cı ilin iyulunda Azərbaycana qayıtmış öncə Bakıda, sonra isə Naxçıvanda yaşamış, həmin ildə Respublika Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. Heydər Əliyev 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olmuş, 1992-ci ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis qurultayında partiyanın sədri seçilmişdir. Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi, iyunun 24-də isə Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı.

1993-cü il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Yeni hökumət qarşısında respublikanı davamlı böhrandan çıxarmaq, qonşu ölkələrlə pisləşmiş münasibətləri bərpa etmək, iqtisadiyyatı ayağa qaldırmaq, ölkə daxilində sabitliyi təmin etmək, erməni təcavüzünün qarşısını almaq kimi çətin vəzifələr dururdu. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu başlandı. Azərbaycan dövlətçiliyinin mövcudluğuna böyük təhlükə olan 1994-cü il oktyabr (Gəncə) və 1995-ci ilin martında (Qazax-Ağstafa-Bakı) dövlət çevrilişi cəhdlərinə son qoyuldu, ölkədə möhkəm ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edildi. Bu illərdə milli ordu quruculuğunda ciddi dəyişikliklər başladı. Beyləqan və Füzuli istiqamətində düşməne əks zərbələr endirilərək torpaqların müəyyən bir hissəsi azad edildi.

İkinci mərhələdə Azərbaycanda gedən siyasi proseslər. 1994-cü ilin mayında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllində ilk mərhələ kimi cəbhə xəttində bu günədək davam edən atəşkəs əldə olundu. Respublika rəhbərliyinin fəal diplomatiyası nəticəsində Azərbaycan dünyanın demokratik dövlətlərinin və aparıcı ictimai təşkilatlarının

respublikaya, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibətinin əsaslı surətdə dəyişilməsinə nail ola bildi. ATƏT-in Lissabon zirvə toplantısında (1996) bu beynəlxalq təşkilatın 54 üzvündən 53-ü (Ermənistan istisna olmaqla) Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Azərbaycanın milli mənafeələrinə uyğun prinsipləri müdafiə etdi. Respublika rəhbərliyi ölkənin iqtisadi potensialını bərpa edərək inkişaf etdirmək məqsədilə irimiqyaslı beynəlxalq sazişlərin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində çox gərgin fəaliyyəti öz bəhrəsini qısa müddətdə verdi.

1994-cü ilin sentyabrında Bakıda "Əsrin Müqaviləsi" adı almış neft müqaviləsi bağlandı. Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsinə yönəldilmiş bu və digər müqavilələr Azərbaycana yaxın illərdə qoyulacaq xarici sərmayənin 60 milyard dollardan çox olmağını nəzərdə tutur. Bu müqavilələr dəyərli siyasi məna kəsb edir və Azərbaycanın beynəlxalq siyasətində rolunu gücləndirən amil funksiyasını daşıyır. Azərbaycan neftinin dünya bazarına nəqli sahəsində də uğurlu addımlar atılmış, "Bakı-Supsa" boru kəməri tikilib istifadəyə verilmişdir. Strateji əhəmiyyət kəsb edən "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas neft ixrac boru kəmərinin tikintisi uğurla həyata keçirilmiş və neftlə dolu ilk tanker 2006-cı ildə yola düşüb.

Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə Böyük İpək Yolunun bərpasında TRASEKA – Ümumdünya kommunikasiya proqramının həyata keçirilməsində Azərbaycan aparıcı rol oynamış, 1998-ci ilin sentyabrında 32 ölkənin və 14 beynəlxalq təşkilatın yüksək səviyyəli nümayəndələrinin Bakıda keçirilmiş beynəlxalq konfransı proqramın icraçı katibliyinin Bakıda yerləşməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan və Moldovanı əhatə edən ÖGUAM birliyinin yaranmasında Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin önəmli xidməti olmuşdur .

1995-ci və 2000-ci illərdə çoxpartiyalılıq əsasında parlament seçkiləri keçirilmiş, Konstitusiya məhkəməsi yara-

dılmış, Azərbaycanda ölüm cəzası ləğv olunmuş, ölkə ərazisində bələdiyyələr fəaliyyətə başlamışdır. 1995-ci il noyabrın 12-də yeni müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul olunmuşdur. Məhz Konstitusiya əsasında fəaliyyət göstərən parlament - Milli Məclis və burada qəbul olunmuş qanunlar əsasında Azərbaycanda siyasi, iqtisadi, hüquqi demokratik islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar ölkə həyatının bütün sahələrini əhatə edir. 1996-cı ilin iyunundan Azərbaycan Avropa Şurasına "xüsusi qonaq" statusu almış, 2001-ci il yanvarın 25-də isə onun tamhüquqlu üzvü olmuşdur. 2001-ci ilin noyabrın 9-10-da dünya azərbaycanlılarının Bakıda keçirilən I qurultayı Azərbaycan diasporunun fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və gücləndirilməsi sahəsində çox dəyərli qərarlar qəbul etmişdir. 1998-ci ilin oktyabrın 11-də keçirilən seçkilərdə Heydər Əliyev seçicilərin 76,1 faizini toplayaraq yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir. 1998-ci il fevralın 10-da Azərbaycanda ölüm cəzası ləğv olunmuşdur.

Beləliklə, 1993-2003-cü illər ölkəmiz üçün həlledici illər olmuş, məhz həmin illərdə dövlətçiliyimizin möhkəm təməli qoyulmuşdur. O illərdə Azərbaycanın istər daxili, istərsə də xarici siyasətlə bağlı strateji xətti müəyyən edilmiş, Azərbaycan dünya birliyinə qovuşmuşdur. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaqla yanaşı, onların işlərində fəal surətdə iştirakı, səmərəli əməkdaşlıq ölkəmizin problemlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Həmin illərdə çox ciddi islahatlar aparılmış, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri üstünlük təşkil etmiş, Azərbaycana böyük həcmdə investisiyaların cəlb olunması geniş vüsət almışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edilmiş, siyasi sistem möhkəmləndirilmiş və ölkəmizin uğurlu inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradılmışdır. Bu illər ərzində görülmüş işlər hazırda ölkəmizin uğurlu inkişafını şərtləndirmişdir və həmin dövrdə başlanmış layihələr bu gün çox uğurla davam etdirilir.

15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilmiş prezident seçkilərində İlham Əliyev qalib gəlmişdir. 2003-cü ildən keçən on beş il ərzində isə Azərbaycan xalqı və dövləti, sözün əsl mənasında, sürətli inkişaf dövrünü yaşamış, problemlərin böyük hissəsi öz həllini tapmış, istənilən istiqamət üzrə konkret proqramlar icra edilmişdir. Ötən illərdə dünyada baş verən global böhran fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, bütün sosial proqramların vaxtında yerinə yetirilməsinin əsası ümum-milli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş milli iqtisadi inkişaf modelinin möhkəm təməllər üzərində qurulmasının əyani göstəricisidir. Dünya iqtisadi sisteminə fəal integrasiya yolu seçən Azərbaycanın qazandığı nailiyyətləri şərtləndirən mühüm faktorlardan olan enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, bütün sahələrdə davamlı inkişaf strategiyası uğurla həyata keçirilir.

Ölkəmizin qeyri-neft sektorunda müşahidə olunan dinamizmi də iqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlı həyata keçirilən siyasətin mühüm nəticəsi hesab etmək olar. İqtisadiyyatımızın əsas göstəriciləri qeyri-neft sektorunun, qeyri-neft sənayesinin və kənd təsərrüfatının inkişafıdır. Bütün bu istiqamətlər üzrə yaxşı nəticələr var. On beş il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,2 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,8 dəfə, sənaye istehsalı 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artmış, qeyri-neft ixracı 4,1 dəfə çoxalmışdır.

2008-ci ildə Azərbaycan peykinin orbitə çıxarılması haqqında qərar verilmiş və 2013-cü il fevralın 8-də Azərbaycanın ilk süni telekommunikasiya peykinin-“Azerspace-1”-in orbitə çıxarılması ölkəmizin həyatında çox əlamətdar, tarixi bir gün, böyük nailiyyət olmaqla yanaşı, Azərbaycanı kosmik ölkələr sırasına daxil etmişdir. 2014-cü ildə Azərbaycan ikinci müşahidə peykinə sahib olmuş, bu peyk-“Azersky” ölkəmizə təhvil verilmişdir. “Azersky” peykinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu peyk yer səthini yüksək dəqiqliklə müşahidə edir və dünyada cəmi 20 ölkə belə peyklərə malikdir ki, bu da çox

böyük uğur olmaqla yanaşı, ölkəmizin sürətli inkişafının göstəricisidir. 2018-ci il sentyabrın 26-da isə daha bir telekommunikasiya peyki- “Azerspace-2” orbitə çıxarılmışdır. Beləliklə, Azərbaycanın milli maraqları, təhlükəsizliklə bağlı maraqları tam şəkildə təmin olunur, eyni zamanda, kosmik sənayemizdə inkişaf edir.

Bu illər ərzində ölkəmizin təhlükəsizlik strategiyası uğurla həyata keçirilmiş, ilk növbədə, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi tam təmin olunmuş, xarici enerji mənbələrindən asılılıq aradan qaldırılmışdır. Azərbaycan bu gün iqtisadi potensial baxımından regionun lider ölkəsidir. Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatında onun payı 80 faizdən artıqdır. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda imzalanmış “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş”in müddəti 2017-ci il sentyabrın 14-də 2050-ci ilə qədər uzadılmışdır. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə dünyada neft ölkəsi kimi tanınan Azərbaycanın təchizatçısı olduğu Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi ilə ölkəmiz qlobal enerji bazarında mühüm iştirakçıya çevrilmişdir. Hazırda Azərbaycandan neft və neft məhsulları dünyanın 30-dək ölkəsinə ixrac edilir.

Eyni zamanda, ölkəmiz son illərdə təbii qaz ehtiyatlarına görə də diqqəti cəlb edir. Bu gün Azərbaycan həm regionun, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, dünyanın qlobal enerji bazarında ciddi rol oynayan ölkədir. Bir sıra Avropa ölkələrinin qaz bazarında Azərbaycanın payı 40 faizədək artmışdır.

2007-ci ildə isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verildi. Bu da çox önəmli layihədir. Bu layihə olmadan “Şahdəniz” yatağının işlənməsi mümkün deyildi. İlk dəfə olaraq 2007-ci ildə Azərbaycan qazı Gürcüstana və Türkiyəyə nəql edilməyə başlamışdır. Beləliklə, Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılması ilə bağlı praktiki işlərə start verildi. Çox

ciddi işlər, danışıqlardan sonra, nəhayət, 2012-ci ildə Azərbaycan ilə Türkiyə arasında TANAP–Trans-Anadolu qaz kəməri üzrə müqavilə imzalandı. Bu layihə bizim uzun müddətli inkişafımızı, onilliklər ərzində Azərbaycanın iqtisadi və digər maraqlarını təmin etmək üçün ciddi vasitə olacaqdır. Azərbaycanın mövcud qaz ehtiyatları bundan sonrakı 100 illər ərzində respublikanın və tərəfdaş dövlətlərin mavi yanacağa olan tələbatının ödənməsinə imkan verəcək. Hazırda beynəlxalq əməkdaşlıq məkanına çevrilmiş Xəzər hövzəsi malik olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatları hesabına bir sıra qlobal enerji layihələrinin reallaşdırıldığı mərkəz kimi diqqət çəkir. Bu baxımdan Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” yatağı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 2013-cü il dekabr ayının 17-də Bakıda layihə üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması ilə “Şahdəniz” yatağının tammiqyaslı işlənməsi həlledici mərhələyə qədəm qoydu. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, “Şahdəniz-2” enerji layihəsi dünyanın ən iri enerji layihələrindən biridir. Bu layihə enerji təhlükəsizliyi və enerjinin şaxələndirilməsi layihəsidir. Azərbaycan 20 il əvvəl “Əsrin müqaviləsi”ni imzalamaqla Xəzər dənizini xarici sərmayələrə açmışdır və ölkəmizin uğurlu iqtisadi inkişafını təmin etmişdir. Həmin müqavilə XX əsrin müqaviləsi adlandırılmışdırsa, “Şahdəniz-2” XXI əsrin ən iri enerji layihəsidir.

Beləliklə, Cənub Qaz Dəhlizinin reallaşmasına güclü təkan verildi. 2014-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin 20-ci ildönümünü qeyd edildi. Simvolik haldır ki, məhz həmin gün “Cənub” qaz dəhlizinin təməli qoyulmuşdur. “Cənub” qaz dəhlizi Avropanın ən böyük infrastruktur layihəsidir və bu nəhəng transmilli layihənin icrasında ölkəmiz öz liderlik keyfiyyətlərini bir daha nümayiş etdirmişdir. Məhz Azərbaycanın uzun illər ərzində apardığı enerji siyasəti nəticəsində, qətiyyətli siyasət nəticəsində bu böyük layihə artıq reallaşmışdır. “Şahdəniz-2”, TANAP və TAP Azərbaycan üçün

nadir və əvəzolunmaz layihələrdir və uzun illər, onilliklər bundan sonra bizim milli maraqlarımızı, iqtisadi və siyasi maraqlarımızı təmin edəcək. Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlıq məsələlərində olduğu kimi, bu layihələrdə də liderliyi öz üzərinə götürmüşdür. Bu layihənin icra edilməsinə 40 milyard dollardan çox sərmayə qoyulmuşdur və qoyulur. Azərbaycanın təsdiq edilmiş qaz ehtiyatları 2,6 trilyon kubmetrə bərabərdir. Bununla yanaşı, hazırda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum və digər önəmli layihələri, o cümlədən nəqliyyat sahəsində Bakı-Tbilisi-Qars layihəsini icra edərkən artıq çox güclü üçtərəfli regional əməkdaşlıq formatı yaratmışlar.

Cənub Qaz Dəhlizinin icrasında yeddi ölkə iştirak edir: Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Bolqarıstan, Yunanıstan, Albaniya, İtaliya. Eyni zamanda, üç Balka nölkəsi–Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya və Monteneqro tərəfdaşlar kimi növbəti mərhələdə bu layihəyə qoşulacaqlar. Beləliklə, 2013-cü ildə TAP layihəsi-Trans-Adriatik kəmərinin əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi də tarixi hadisə olmuşdur. Cənub Qaz Dəhlizi enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin həllinə də kömək göstərəcək. Bu gün enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı məsələlər dünya gündəliyində çox ciddi dayanır və ölkələrin milli təhlükəsizliyi, o cümlədən enerji təhlükəsizliyindən böyük dərəcədə asılıdır. Bundan əlavə, Azərbaycanın təşəbbüsü ilə reallaşan Bakı-Tbilisi - Ceyhan, Bakı – Tbilisi - Ərzurum, Bakı - Tbilisi -Qars, TANAP, TAP və digər layihələr Azərbaycanın global iqtisadiyyatda özünəməxsus iqtisadi modelə malik ölkə kimi səciyyələndirir.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların yeni mərhələsinin uğurla həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini və dayanıqlığını artırır. Xüsusən də, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli Sərəncamı ilə "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol

xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiq edilməsi və bu sərəncama uyğun olaraq, milli iqtisadiyyat və 11 sektor üzrə strateji yol xəritələrinin hazırlanaraq qəbul edilməsi ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların daha da dərinləşdirilməsinə və sistemli xarakter almasına xidmət edib.

Dünyada gedən siyasi və iqtisadi proseslər, o cümlədən, 4-cü Sənaye İnqilabı, iqlim dəyişikliyi, ticarət müharibələri, iqtisadi idarəetmə arxitekturasının dəyişilməsi, yeni infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, həmçinin Azərbaycanda yeni iqtisadi modelə transformasiyanın yekunlaşma üzrə olması ölkə iqtisadiyyatını yeni perspektivlər və çağırışlarla üz-üzə qoyub. Yeni dövrdə sistemli yanaşmanın tətbiqi üçün Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə hazırda iqtisadiyyatın yeni inkişaf strategiyası hazırlanır.

2015-ci ilə qədər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında üç dəfədən çox böyümüş iqtisadiyyatı post-neft dövründə xarici şokları da dəf etməklə belə bir baza əsasında yenidən davamlı inkişaf xəttinə çıxarmaq tarixi bir missiya idi və cənab Prezidentin rəhbərliyi ilə uğurla icra olundu. Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənən strateji yol xəritələrinə uyğun olaraq: 1. 2016-2017-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı xarici şokların mənfi təsirindən uzaqlaşdı və sabitləşdi; 2. 2017-ci ilin sonundan başlayaraq və 2018-ci ildə şaxələnmə və yeni hərəkətverici qüvvələr hesabına inkişaf xətti bərpa edildi; 3. 2019-2020-ci illərdə iqtisadi artımın daha yüksək pilləyə çıxması ilə, rəqabət qabiliyyətinin artırılması və dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiyanın daha da dərinləşməsi dövrü sayılır. 2019-cu ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni tarazlıq vəziyyətində növbəti inkişaf mərhələsinə qədəm qoyacaq. Bu da yeni inkişaf strategiyasının zəruriliyini şərtləndirir.

İqtisadi artımda neft sahəsinə nisbətən qeyri-neft sahəsi, dövlət bölməsinə baxanda özəl bölmə və qeyri-ticari sektorla müqayisədə ticari sektor getdikcə drayver rolunu daha çox oynamalıdır. Bir sözlə, iqtisadi artımın keyfiyyəti daha da yüksəl-

məlidir. Digər tərəfdən dövlət investisiyalarının qidalandırdığı iqtisadi model, islahatların transformasiya etdiyi, məhsuldarlığa və əlverişli biznes mühitinə əsaslanan modellə əvəzlənir.

2018-ci ilin sonlarında cənab Prezident bu münasibətlə deyib: "Biz Azərbaycan iqtisadiyyatının transformasiyası prosesini bitiririk". Beləliklə, iqtisadiyyat yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur.

Azərbaycanda post-neft dövrü üçün iqtisadiyyatın əsas inkişaf drayverləri bunlardır:

1. Qeyri-neft sənayesi (neft-kimya, polad, alüminium, ərzaq, müdafiə sənayesi və s.);

2. Aqrar sahə (pambıq, tütün, kartof, meyvə-tərəvəz, üzüm və s.);

3. Xidmət sektoru (turizm, nəqliyyat, logistika, İKT, kosmik xidmətlər və s.);

4. Tikinti. Post-neft dövründə iqtisadiyyatın yeni strukturunun (yeni drayverlərin müəyyənəlməsi fonunda) formalaşması əsasən tamamlanır. Bundan sonrakı müddətdə yeni struktur və uyğun institutsional altyapıya müvafiq olaraq iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə sistemli yanaşmanı özündə ehtiva edən (sector-scan təhlillərinə əsasən) iqtisadiyyatın yeni inkişaf strategiyasının yaradılması məqsəduyğun görünür. Bu sırada 4-cü Sənaye İnqilabının Azərbaycanda qlobalizasiya edilməsi (fiziki, rəqəmsal və bio texnologiyaların tətbiqi) və biznes mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti var. Artıq diversifikasiya olunmuş Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələnmədən ixtisaslaşmaya, sektor əsaslı (sector-specific) yanaşmadan məhsul əsaslı (product-specific) yanaşmaya keçidi zərurəti yaranıb.

İqtisadiyyatın miqyas effekti sübut edir ki, hər bir milli iqtisadiyyat (xüsusən də kiçik) yalnız o halda uğurla inkişaf edə bilər ki, kifayət qədər həcmi olan bazarlara çıxışı olsun. Qloballaşma və ticarət müharibələrinin fonunda Azərbaycan yeni dövrdə yeni xarici iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərinin konturlarını müəyyənləşdirərək, xüsusilə, xarici bazarlara çıxış

imkanlarını yenidən qiymətləndirə bilər. Bu mənada qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulma, həmçinin effektivlik, strateji obyektlər və bazarlar axtaran xarici birbaşa sərmayələrin cəlbi məqsəduyğundur.

Strateji yol xəritələri 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyasını və tədbirlər planını, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı dövrə hədəf baxışı özündə ehtiva edir. Hazırda strateji yol xəritələrinin tədbirlər planı icra edilir və 2020-ci ildə həmin tədbirlərin icrası yekunlaşacaqdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası 2020-ci ildə yekunlaşır. Bununla yanaşı "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın, eyni zamanda bir çox sahəvi proqramın da (2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı və s.) icrası 2020-ci ildə yekunlaşır. Beləliklə, post-2020-ci il üçün iqtisadiyyatın yeni inkişaf strategiyasının hazırlanması zərurəti yaranıb.

Elektron hökumətdən rəqəmsal hökumətə, reaktiv yanaşmadan proaktiv yanaşmaya, one-stop-shop-dan non-stop-shopa keçid, həmçinin big data və rəqəmsal həllərin inkişafı idarəetməni daha səmərəli, hesabatlı və şəffaf edəcəkdir. Bu mənada məhkəmə-hüquq islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi yeni dövrün tələbidir. Bunun üçün iqtisadiyyatın yeni inkişaf strategiyasına ehtiyac vardır.

Yeni dövr icbari tibbi sığortanın tətbiqi və təhsil islahatları, sosial siyasətdə yardımdan reabilitasiyaya keçid, əhalinin gəlirlərinin artırılması, dövlət-vətəndaş dialoqu, sosial infrastrukturun daha da yaxşılaşdırılması və insan kapitalının inkişafı baxımından yeni perspektivlər və çağırışlar ortaya qoyub. İqtisadiyyatın yeni inkişaf strategiyası artan iqtisadi imkanları insan amilinə xidmətə istiqamətləndirəcəkdir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini, ərazilərimizin işğalı faktını nəzərə alaraq, ordu quruculuğu da prioritet vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirilmiş və bu gün Azərbaycan ordusu maddi-texniki, silah-sursat təchizatı, döyüş qabiliyyəti göstəricilərinə görə Cənubi Qafqazın ən güclü ordusudur. Yəni, bu, onu göstərir ki, ordu quruculuğu Azərbaycan dövlətinin prioritet məsələsidir. Bununla yanaşı, 2005-ci ildə Azərbaycanda Müdafiə Sənayesi Nazirliyi təsis olunmuş, hərbi təyinatlı müəssisələr işə salınmış və həmin müəssisələrdə artıq 1200 adda hərbi təyinatlı məhsul istehsal edilir. Beynəlxalq reytinglərə görə, Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri hazırda dünyada ən güclü 50 ordu sırasında yer tutur. Hazırda 20-dən çox ölkənin müvafiq qurumlarına Azərbaycanın istehsalı olan hərbi məhsulların ixracı həyata keçirilir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dövlətimizin xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yalnız beynəlxalq hüququnu norma və prinsipləri çərçivəsində, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi şərtlə nizamasalınmasının vacibliyini bildirmiş və beynəlxalq təşkilatların bu sahədə söylərini gücləndirməsinin zəruriliyini bəyan etmişdir. Ölkəmizin artan bu siyasi fəallığının nəticəsi kimi, 2004-cü il oktyabrın 29-da BMT Baş Məclisinin sessiyasında Azərbaycan nümayəndə heyətinin təşəbbüsü ilə “Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət” adlı məsələ iclasın gündəliyinə salınmışdır. Daha sonra BMT Baş Məclisinin 2006-cı il sentyabrın 7-də keçirilən 60-cı sessiyasının 98-ci və 2008-ci il martın 14-də keçirilən 62-ci sessiyanın 86-cı plenar iclaslarında “Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət” adlı qətnamələr qəbul edilmişdir. Həmin sənədlərdə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində ermənilərin məskunlaşdırılması, həmin ərazilərdə yanğınların törədilməsi pislənilir, Təhlükəsizlik Şurasının məlum 4 qətnaməsinə istinad edilməklə erməni silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən

dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb olunurdu. Bununla yanaşı, qətnamələrdə Azərbaycanın suverenliyi, ərazi bütövlüyünə hörmət ifadə olunur, eləcə də öz torpaqlarından qovulmuş azərbaycanlıların doğma yurdlarına qayıtmaq hüququ bir daha təsdiqləndi.

Münaqişənin dinc vasitələrlə nizama salınması istiqamətində bütün beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər Azərbaycanın mövqeyinin bir daha gücləndirilməsi və məsələnin beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında həllinin təsdiqlənməsi deməkdir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün genişlənməsi ilə əlaqədar BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələri, eləcə də Təhlükəsizlik Şurası sədrinin qəbul etdiyi 7 bəyanatda Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığının zəruriliyi bildirilir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının sənədlərində işğalçı qüvvələrin işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxması bildirilir. Bu baxımdan, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 4 qətnamə ilə yanaşı, ATƏT, Avropa Şurası və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qərarları da əhəmiyyətlidir və ölkəmizin ədalətli mövqeyinin beynəlxalq səviyyədə müdafiəsi üçün hüquqi əsasdır. Son zamanlar isə NATO-nun Zirvə toplantılarında qəbul olunan qərarlarda birmənalı şəkildə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü dəstəklənir və işğala son qoyulması bildirilir.

Dövlət başçısı İlham Əliyev Ermənistanın sülh istəmədiyini, status-kvonu nə qədər çox mümkündürsə saxlamaq istədiyini, işğal olunmuş torpaqlardan çəkilmək istəmədiyini vurğulayaraq, təcavüzkar dövlətin yalnız vaxt uzatmaqla məşğul olduğunu və danışıqları sonsuz bir proses kimi gələcəkdə də görmək istədiyini bildirmişdir. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı heç bir irəliləyiş olmasının əsas səbəbinin təkə təcavüzkar Ermənistan deyil, eləcə də onun himayədarlarının da rolunun böyük olduğunu bildirmişdir: **“...Azərbaycan ictimaiyyəti də yaxşı bilirki, bu**

məsələnin həll olunmaması təkcə Ermənistana görə deyil. Ermənistanın böyük himayədarları var, biri ona pul, biri silah verir, biri lobbı yaradır, biri təbliğ edir. Bax, budur məsələnin həll olunmamasının səbəbi...Ermənistan öz çirkin taktikasını işə salaraq və erməni lobbisinin dəstəyinə arxalanaraq yenə də istəyir ki, bu məsələ dünya gündəliyindən çıxsın. Biz buna imkan verməməliyik və məsələ tezliklə həllini tapmalıdır”.

Lakin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin dəfələrlə və birmənalı olaraq “Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqların mövzusu ola bilməz” fikrini irəli sürməsi ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin olunmaqla münaqişənin ədalətli şəkildə həll olunacağı ilə bağlı ümidləri daha da artırmışdır: **“Biz isə öz siyasətimizi davam etdirəcəyik. Danışıqlarda bizim prinsipial mövqeyimiz tam əsaslıdır və biz bu siyasətdən bir millimetr də geri çəkilən deyilik”**. Eyni zamanda, dövlət başçısı bəyan etmişdir ki, Dağlıq Qarabağa heç vaxt müstəqillik verilməyəcək, dünya birliyi heç vaxt Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini tanımayacaqdır.

2016-cı il aprel ayının əvvəlinə də cəbhə xəttində Ermənistanın növbəti hərbi təxribatı ilə üzləşən ordumuz əks-hücuma keçərək işğalçılara güclü zərbələr endirmiş və qısa müddətdə Ağdərə, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarında 2 min hektar ərazini düşməndən azad etmiş, işğal altında qalan torpaqlara nəzarət etmək imkanını artırmışdır. 2018-ci ilin may ayında isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 11 min hektardan çox ərazisi, o cümlədən Şərur rayonunun Günnüt kəndi düşməndən azad edilmiş, dövlət sərhədi boyunca əlverişli yüksəkliklərə keçirilmiş, Yerevan-Gorus-Laçın yolu nəzarətə götürülmüşdür.

2016-cı ilin Aprel döyüşlərini tariximizin şanlı səhifəsi adlandıraraq demişdir: **“...Azərbaycan böyük hərbi qələbə əldə etmişdir. Azərbaycan Ordusu Ağdərə, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının bir hissəsini işğalçılardan azad edib, o torpaqlarda Azərbaycan bayrağını ucaldıb. İki min**

hektardan çox torpaq işğalçılardan təmizləndi, ondan bir neçə dəfə böyük olan ərazi tam bizim nəzarətimizə keçdi. Biz təmas xəttində tam üstünlük əldə etmişik və bu gün düşmənin istənilən hədəfini məhv edə bilərik...Əgər Aprel döyüşlərinə qədər onlar öz mifoloji fəaliyyətlərində müəyyən dərəcədə uğurlar qazana biliblərsə, Aprel döyüşləri onların təbliğatına ciddi zərbə vurub, erməni cəmiyyətini sarsıdıb. O sarsıntının fəsadları bu günə qədər orada hiss olunur. Aprel hadisələri orada dərin hərbi və siyasi böhrana gətirib çıxarıb. Bu, hələ qısamüddətli döyüşlər idi. Ona görə onlar düzgün nəticə çıxarmalıdırlar və bilməlidirlər ki, biz bu vəziyyətlə heç vaxt barışmayacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, ərazi bütövlüyümüzü bərpa edəcəyik”.

Münaqişənin nizama salınmasında Azərbaycanın tutduğu mövqe birmənalıdır. Problem yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində həllini tapmalıdır. Bu mövqe beynəlxalq hüquq normaları və prinsipləri, BMT Nizamnaməsi, Helsinki Yekun Aktı və münaqişənin nizamlanması istiqamətində qəbul edilmiş çoxsaylı beynəlxalq sənədlərə əsaslanır. Eyni zamanda, münaqişənin dinc vasitələrlə nizamasalınması istiqamətində bütün beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər Azərbaycanın mövqeyinin bir daha gücləndirilməsi və məsələnin beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında həllinin təsdiqlənməsi deməkdir. Bu baxımdan BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 4 qətnamə, ATƏT, Avropa Şurası və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qərarları da əhəmiyyətlidir və ölkəmizin ədalətli mövqeyinin beynəlxalq səviyyədə müdafiəsi üçün hüquqi əsasdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasi kursun son 15 ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən dinamik şəkildə və novatorcasına inkişaf etdirilməsi nəticəsində Azərbaycanın çox böyük uğurlara imza atması ölkəmizin dünya birliyində mövqelərinin yüksəlməsini təmin edib, bu gün

dövlətimiz və xalqımız üçün çox vacib olan problem - işğal olunmuş torpaqlarımızın tezliklə azad ediləcəyinə və ərazi bütövlüyünün bərpa olunacağına olan ümidləri daha da artıraraq perspektivdə Azərbaycanın ən qüdrətli dövlətlər sırasında duracağını şərtləndirib.

2.3. Xarici siyasətin mahiyyəti və vasitələri

Daxili siyasətin məntiqi davamı olan xarici siyasət dövrümüzün ən aktual və mürəkkəb problemlərindəndir və bu səbəbdən də onun mahiyyəti bu günə qədər kəskin elmi mübahisələr predmeti kimi davam edir.

Xarici siyasət-beynəlxalq sahədə maraqların həyata keçirilməsi və tələbatların ödənilməsi zəminində dövlətin və cəmiyyətin başqa siyasi təsisatlarının fəaliyyətidir.

Dövlətin beynəlxalq aləmdə fəaliyyətini ifadə edən xarici siyasət və dövlətin xarici funksiyası anlayışlarını eyniləşdirmək olmaz. Dövlətin xarici funksiyası anlayışına onun bütün xarici siyasət sahəsində fəaliyyəti-iqtisadi, mədəni, maliyyə sahələrilə yanaşı dövlətlərarası siyasi fəaliyyəti də daxildir. Xarici siyasət dövlətin həyata keçirdiyi xarici funksiyalardan biridir və ona aşağıdakılar daxildir: beynəlxalq münasibətlərin bütün sferalarında dövlətin mənafeyinin qorunması, diplomatik münasibətlər və xidmətlər sahəsində, beynəlxalq təşkilatların işində iştirak etməklə dövlətin milli mənafeyini beynəlxalq mənafe ilə əlaqələndirməkdir.

Xarici siyasət dövlətlərarası münasibətləri əhatə edir və onun mahiyyəti, məzmunu konkret tarixi şərait əsasında yaranır. Xarici siyasətin mahiyyəti, məzmunu və forması bir-birilə vəhdət təşkil edir. Mahiyyət müxtəlif formalarda həyata keçirilir, məzmunu isə qarşıya qoyduğu məqsəddən ibarət olur. Xarici siyasətin məzmununda beynəlxalq şəraitə uyğun siyasət kursunun düzgün müəyyənləşdirilməsi vacib şərtlərdən biridir. Xarici siyasətin əsas məqsədi ölkənin milli təhlükəsizliyinin

təmin edilməsi, ərazi bütövlüyünün qorunması, iqtisadi və siyasi müstəqilliyin inkişaf etdirilməsi üçün dövlətlərarası əməkdaşlığın genişləndirilməsindən ibarətdir.

Xarici siyasət forma və tiplərinə görə bir-birindən fərqlənir. Tarixdə quldarlıq, feodal, kapitalizm ictimai quruluşuna görə xarici siyasətin fərqləri vardır. Quldarlıq quruluşunda qul əldə etmək, feodalizmdə böyük torpaq sahələrini işğal etmək, kapitalizmdə dünya bazarında yer tutmaq uğrunda mübarizə aparmaq dövlətin xarici siyasətinin əsas məqsədi idi. Kapitalizm imperializm mərhələsinə daxil olduqda dövlətlərarası hərbi-siyasi bloklaşma yarandı.

Xarici siyasətin mürtəbə, işğalçı, dinc yanaşı yaşamaq, bloklara qoşulmamaq, tarazlaşdırıcı və s. kimi formaları vardır. Xarici siyasətin formalarının seçilməsi siyasi rejimdən, hakimiyyətin təbiətindən (monarxiya, hərbi demokratiya, və s.), beynəlxalq münasibətlər sistemindən, dövlətin coğrafi mövqeyindən və s. asılıdır. Dövlətlər arasında diplomatik münasibətlərin qurulması, bu münasibətlərin səviyyəsinin aşağı salınması və ya tamamilə kəsilməsi, onların beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəliklərinin açılması və ya üzvlüyü, başqa dövlətlərin təmsilçilərilə, siyasi partiyalarla nizamlı və ya epizodik əlaqələrin həyata keçirilməsi xarici siyasətin formalarını müəyyən edir. XX əsrin 30-cu illərində Almaniyada faşist rejimin hakimiyyətə gəlməsindən sonra başlanan II Dünya müharibəsi xarici siyasətin əsasına çevrildi. Müharibədən əvvəl Almaniya, İtaliya, Yaponiya arasında hərbi pakt bağlandı, soyuq müharibə dövründə isə fəvqəldövlətlər xarici siyasətdə ideoloji qarşıdurmaya üstünlük verdilər.

Xarici siyasət haqqında politologiyada müxtəlif fikirlər mövcuddur. ABŞ politoloqu H.Morgentau xarici siyasəti güc amili ilə izah edir. Onun fikrincə, xarici siyasətin köməyi ilə beynəlxalq siyasətdə dövlətin milli maraqları qorunur. Milli maraqların qorunması dövlətin gücündən asılıdır. Xarici siyasətdə güc amili dövlətin həm daxili, həm də xarici siyasət gü-

cünü özündə vəhdət halında birləşdirir. Xarici siyasətin köməyilə beynəlxalq siyasətdə dövlətin milli maraqları qorunur.

Dövlətin siyasəti daxili və xarici sahələrə bölünür və bir-birilə vəhdət təşkil edir. Daxildə siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf xarici siyasət vasitəsilə milli maraqların möhkəmlənməsinə və xarici təhlükənin aradan qalxmasına imkan yaradır. Xarici siyasət vasitəsilə daxili iqtisadi inkişafı təmin edən investisiya qoyuluşu çoxalır, xarici ölkələrlə ticarət əməkdaşlığı genişlənir və daxili islahatların həyata keçirilməsinə şərait yaranır. Dövlət milli mənafeyi əsas tutaraq, daxili və xarici siyasət funksiyasının əlaqələrini yaradır. Deməli, milli mənafe daxili və xarici siyasətin vəhdət halında fəaliyyətini təmin edir. Lakin daxili və xarici siyasətin fərqli cəhətləri vardır. Fərqlər onların məzmunundan, strukturundan, qarşıya qoyduğu vəzifəsindən və inkişaf qanunauyğunluğundan irəli gəlir.

Xarici siyasətin əsasını dövlətin siyasi fəaliyyəti təşkil edir. Xarici siyasət sahəsində fəaliyyətin əsas istiqamətinə xaricdən olan təhdidlərin qarşısının alınması, ərazi bütövlüyünün, sərhədlərin, suverenliyin, müstəqilliyin qorunması daxildir. Amerika tədqiqatçısı H. Allison xarici siyasət anlayışının məzmununu açmaq üçün 3 model irəli sürmüşdü: birincisi, klassik model adlanır. Bu modeldə xarici siyasət sahəsində dövlətin şüurlu, məqsədyönlü, səmərəli fəaliyyəti nəzərdə tutulur; ikincisi, xarici siyasət təşkilatlarının kompleks fəaliyyəti; üçüncüsü, siyasi liderin və siyasi subyektlərin fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

Xarici siyasət dünya siyasətində dövlətin nüfuzunu artırır. Dövlət institutlarının strukturunda xarici siyasət strukturu mühüm yer tutur. Həmin strukturun fəaliyyəti elmi qaydalar, siyasi realizm əsasında həyata keçirilməlidir. İdealizmə, utopiyaya, miflərə əsaslanan xarici siyasətin səmərəli nəticələr verməsi qeyri-mümkündür.

Xarici siyasətin reallaşdırılması bir sıra dövlət orqanları tərəfindən yerinə yetirilir ki, bunlar da öz növbəsində daxili və

xarici orqanlara bölünür. Daxili orqanlara hakimiyyətin qanun-verici orqanı, dövlət başçısının, hökumət, xarici işlər naziri və aparatının fəaliyyəti, xarici orqanlara səfirlik, konsulluq, nümayəndəliklərin fəaliyyəti və s aiddir. Xarici siyasət də bütün hakimiyyət orqanları öz funksiyalarına uyğun iştirak etməlidir. Məhz buna görə də dövlətin xarici siyasət strukturu digər strukturlarla daimi qarşılıqlı əlaqəsini möhkəmləndirir. Xarici siyasətin əsas istiqaməti dövlətin Konstitusiyası ilə müəyyən edilir. Tarixi şərait dəyişdikdə dövlətin xarici siyasət kursuna da dəyişiklik edilir. Məsələn, ABŞ-ın xarici siyasət kursuna diqqət yetirək: 1. XIX əsrdə Amerika amerikalılar üçündür; 2. II dünya müharibəsindən sonra Avropa amerikalılar üçündür; 3. XX əsrin 90-cı illərindən sonra ABŞ-ın dünyada hegemonluq siyasəti xarici siyasətin əsas istiqamətini təşkil edir.

Xarici siyasət həm də ölkənin geosiyasi vəziyyətindən asılıdır. Əlverişli coğrafi məkan xarici siyasətin imkanlarını genişləndirir. Böyük Britaniya ada dövlət kimi İspaniyanın, Fransanın, Almanıyanın tarixi dövrlərdə hücumlarından özünü qorumuşdur. Xarici siyasətdə geosiyasi nəzəriyyələrdən biri olan “həyat mənafeyi” nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə coğrafi məkan əhalinin yaşayışını təmin etmək vasitəsidir. Alman faşizminin geosiyasi, coğrafi məkan nəzəriyyəsi işğalçı müharibəyə haqq qazandırır. Xarici siyasətin əsas cəhətlərindən biri dövlətin konkret tarixi siyasi prosesdə formalaşmasıdır. Siyasi prosesdə formalaşan milli mentalitet xarici siyasətin xarakterinə güclü təsir edir.

Xarici siyasətin həyata keçirilməsi vasitələri siyasi fəaliyyətin digər növlərinin reallaşması üsullarından fərqlənir. Onun həyata keçirilmə vasitələri əsasən diplomatiya, silahlı qüvvələr və təbliğat hesab edilir. “Diplomatiya” latın dilində qatlanmış məktub mənasını verir. Məktuba diplomatın səlahiyyətlərini təsdiqləyən sənədlər qoyulurdu. Diplomat əsasən müharibə aparan dövlətə yardım etmək, vasitəçilik etmək məqsədilə

göndərilirdi. Müasir dövrdə dövlətlər arasında diplomatik fəaliyyətin məzmunu dəyişmişdir. Amerikalı diplomat H.Nikolsona görə diplomatiya son vaxt xarici siyasətin sinonimi kimi işlədilir. Diplomatiya ayrı-ayrı dövlətlər arasında onların müxtəlif mənafehlərdən, beynəlxalq hüququn prinsiplərindən, müqavilə və konvensiyaların məzmunundan irəli gələn münasibətlər haqqında elmdir. Diplomatiyanı bir çox politoloqlar dövlətlərarası danışıqlar haqqında elm adlandırırlar. Diplomatiya xarici siyasətdə dövlətin mənafehinin danışıqlar yolu ilə müdafiə edilməsi vasitəsidir. Son dövrlərdə qeyrdövlət təşkilatları qeyri-rəsmi diplomatiya sahəsində fəaliyyətlərini genişləndirirlər. Münaqişəli məsələlərin nizamlanmasında qeyri-rəsmi diplomatiyadan istifadə edilir. Onlar bəzən özlərini vasitəçi qruplar hesab edirlər. Xalq diplomatiyası qeyri-rəsmi diplomatiyanın bir növüdür və bura mədəniyyət, incəsənət xadimləri, jurnalistlər aiddir. Müasir dövrdə parlament diplomatiyası geniş yayılmışdır. Parlamentlərarası əlaqələr diplomatiyanın yeni sahəsi olub dövlətlər arasında münasibətlərin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsinə təsir edir. Diplomatik danışıqlar nəticəsində beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında dövlətlərarası müqavilələr, sazişlər bağlanılır. Buna görə də diplomat peşə bacarığına, məntiqi mühakimələrə, əsaslı faktlara malik olmalıdır. Politologiyada diplomatiyanın yerinə yetirdiyi 3 funksiyası göstərilir: məcburetmə, inandırma, tənzimləmə.

Müasir dövrdə diplomatiyada güc qüvvəsindən də istifadə edilir. Güc qüvvəsi dedikdə hərbi, beynəlxalq təşkilatların, iqtisadi, siyasi, ideoloji gücü nəzərdə tutulur. ABŞ politoloqlarının fikrinə görə güc amili xarici siyasətdə qarşıya qoyulan məqsədə çatmağın real imkanıdır. İnsan hüquqlarının pozulmasına qarşı güc tətbiq edilir.

Xarici siyasəti həyata keçirən ikinci vasitə silahlı qüvvələrdir. Silahlı qüvvələrin funksiyalarının xarakter və istiqaməti xarici siyasətin təbiətindən asılıdır. Silahlı qüvvələr

siyasi rejimin təbiətindən asılı olaraq ya işğalçılıq məqsədlərinə xidmət göstərir, ya da ölkənin suverenliyini, təhlükəsizliyini qoruyur. İşğal edilmiş ərazi diplomatik yolla qaytarılmırsa, onda silahlı qüvvədən istifadə edilə bilər. Təcavüzdən qorunmaq üçün silahlı qüvvələrin tətbiq edilməsi BMT-nin nizamnaməsindən irəli gəlir. Müharibənin başlanması ilə dövlətlər arasında diplomatik əlaqələr kəsilir, onların bəzi funksiyalarını Qırmızı Xaç Təşkilatı əvəz edir.

Müasir dövrdə təcavüzkar dövlətlərin qarşısını almaq üçün kollektiv təhlükəsizliyin yaradılmasına üstünlük verilir. Təcavüzkar dövlət dedikdə, aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- bir dövlətin hərbi qüvvələrinin başqa dövlətin ərazisini işğal etməsi;
- bir dövlətin hərbi qüvvələrinin başqa dövlət tərəfindən ərazisini bombardman etməsi;
- bir dövlətin silahlı qüvvələrinin başqa dövlətin liman və ya sahillərinin blokadaya alması;
- bir dövlətin başqa dövlətin ərazisində razılaşdırılmadan silahlı qüvvələrinin yerləşdirməsi.

Ermənistan təcavüzkar dövlətdir, Azərbaycanın ərazisinin 20 faizini işğal edibdir. Güc tətbiq etməklə ərazinin azad edilməsinə beynəlxalq hüquq imkan verir. Ərazi bütövlüyünün bərpası Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas məqsədidir.

Xarici siyasəti həyata keçirən üçüncü vasitə təbliğatdır. Təbliğat ideoloji siyasətin praktik sahəsi olub, əhalidə həyata keçirilən siyasətin düzgünlüyünə inam yaradır. Xarici siyasətdə təbliğatdan “soyuq müharibə” dövrlərində geniş istifadə edildi və beynəlxalq siyasətin bir forması kimi meydana gəlmişdir. İkinci dünya müharibəsində düşmən qüvvələr arasında xarici siyasət təbliğatı döyüş aləti səviyyəsinə qalxmışdır. Buna Azərbaycana təcavüz ərəfəsində erməni xarici siyasət təbliğatını misal göstərmək olar. Xarici siyasətdə yalan təbliğatın aparılması beynəlxalq aləmdə dövlətin nüfuzunun itirilməsinə

gətirib çıxardır. Bir çox dövlətlərdə yaradılan informasiya agentliyi xarici siyasət sahəsində təbliğatın aparılmasına xidmət edir. Xarici siyasət sahəsində informasiya təbliğatı qarşıdurmaya deyil, qarşılıqlı əməkdaşlığa xidmət etməlidir. Beynəlxalq münasibətlər sahəsində demokratiyanın genişlənməsi informasiyanın obyektiv, elmi amillərə əsaslanmasına kömək edir.

2.4. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti: vəzifələri və prioritetləri

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti ilə daxili siyasəti bir-birilə vəhdət təşkil edir. Bu vəhdət ilk növbədə ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- dövlətin müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- xalqın təhlükəsiz yaşamasının və milli maraqlarının qorunmasını təşkil etmək üçün dövlətlərarası əməkdaşlığı genişləndirmək;
- sülh siyasəti və diplomatik danışıqlar yolu ilə ərazi bütövlüyünü bərpa etmək;
- hərbi qüdrətin möhkəmləndirilməsi yolu ilə təcavüzkarlığın qarşısını almaq;
- xarici dövlətlərlə müqavilələr bağlamaq, xarici iqtisadi, ticarət əlaqələrini genişləndirmək, ölkədə investisiya axınına əlverişli imkan yaratmaq;
- beynəlxalq təşkilatlarda, konfranslarda fəal iştirak etmək, ölkənin beynəlxalq nüfuzunu gücləndirmək;
- düşmən qüvvələrinin təcavüzkarlıq hərəkətinin qarşısının alınması üçün strateji tərəfdaş dövlətlərlə əməkdaşlığı genişləndirmək;
- təcavüzkar dövlətə qarşı əks-təbliğatı genişləndirmək.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas prioritetləri aşağıdakılardır:

1. Azərbaycanın müstəqilliyinə qarşı yönələn bütün təhlükələrin aradan qaldırılması, milli təhlükəsiliyin təmin edilməsi. Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən separatizm və işğalçılıq siyasətinin qarşısının alınması və bu məqsədlə bölgədə və dünyada müttəfiqlərin qazanılması;

2. Region dövlətlərlə maraqların üst-üstə düşməsinə təmin etmə və qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində hərəkət etmək.

Bütün bunlar bu regionun həssas olmasından və digər supergüc sayılan ABŞ və Rusiyanın bölgədəki ortaq maraqlarını nəzərə alaraqdan həyata keçirilir. Məhz, bu baxımdan balanslaşdırılmış siyasətin yürüdülməsi hal-hazırda məqsədə uyğun hesab edilir. Çünki bu regionda hər hansı bir gərginliyin və ya münaqişənin yaranması ilk növbədə böyük enerji ehtiyatlarına və layihələrinə malik olan Azərbaycan üçün arzuolunmaz haldır. Belə hallarda həmçinin ölkənin suverenliyi və milli təhlükəsizliyi təhdid altına düşmüş olur. Bu nəinki Azərbaycan üçün, həmçinin regionun digər qonşu dövlətləri üçün də səciyyəvi xarakter daşıyır.

3. Bundan başqa xarici siyasət prioritetlərinə Azərbaycanın Avropa Birliyi sisteminə (AB) siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə inteqrasiyası da əsas təşkil edir. Burada məqsəd xalqın rifahının təhlükəsiz təmin etmə, xarici kapital və investisiyaların, həmçinin yeni texnologiyaların ölkə iqtisadiyyatına daxil olmasıdır. Eyni zamanda Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Ticarət Təşkilatı ilə səmərəli əməkdaşlıqların qurulması da əsas prioritet təşkil edir.

4. Azərbaycanın xarici siyasət prioritetləri sırasında həmçinin sivil birgəyaşayış normalarının bərqərar olması, eyni zamanda regionda və dünyada sülhü və təhlükəsizliyi təmin edən BMT, ATƏT, NATO kimi beynəlxalq qurumların fəaliyyətinin artırılmasında yaxından iştirak etmək durur.

Eyni zamanda ayrı-ayrı regionlarda yaşayan azərbaycanlıların hüquqlarının qorunması və bunların beynəlxalq hüquq normaları ilə təmin olunmasını diqqət mərkəzində saxlamaq durur.

4. Demək olar ki, xarici siyasətimizin ən önəmli vəzifə və prioritetlərindən biri Dağlıq Qarabağ probleminin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həllinə nail olmaqdır. Bu məsələ həmçinin Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasətinə birbaşa daxildir. Bu məsələdə bəzi dövlətlərin məsələyə ikili standartla yanaşması Azərbaycanı narahat etməklə yanaşı, milli maraqlarına da cavab vermir. Xüsusilə də ATƏT-in məsələyə qeyri-obyektiv, ikili standartlarla yanaşması bu problemin həllinin yubanmasına gətirib çıxarıb. Azərbaycan tərəfi rəsmi olaraq bu məsələyə dəfələrlə öz narazılığını bildirmişdir. İlham Əliyev öz müsahibəsində “Azərbaycan öz torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaranmasına imkan verməyəcəkdir!” ifadəsini səsləndirmişdi. Çünki, problem nə qədər çox olsa, bölgədəki gərginlik də bir o qədər artar və yeni bir müharibənin başlanmasına belə gətirib çıxara bilər. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik və xarici siyasət konsepsiyalarının təsdiq olunması, habelə hərbi-müdafiə doktrinasının hazırlanması Azərbaycan tərəfinin məsələyə nə qədər ciddi yanaşmasını göstərir.

Azərbaycan Respublikası demokratik dövlətlərin xarici siyasət təcrübəsini, beynəlxalq hüququn prinsiplərini və Konstitusiya quruluşunun əsas cəhətlərini, milli mənafeyi nəzərə alaraq müstəqil xarici siyasəti həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında deyilir: “Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini qəbul edilmiş beynəlxalq normalarda nəzərdə tutulmuş prinsiplər əsasında qurur”.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində mühüm amillərdən biri də onun əlverişli geosiyasi məkanda yerləşməsidir. Azərbaycan qərblə şərqə birləşdirir, Mərkəzi Asiyanın və Şərq ölkələrinin sərvətləri onun vasitəsilə Avropa

ölkələrinə ixrac edilir. Azərbaycanın qərb və şərq, şimal və cənub nəqliyyat dəhlizlərinin mərkəzində yerləşməsi onun nüfuzunu artırır. Azərbaycan zəngin neft, qaz ehtiyatları olan Xəzər dənizi sahilində yerləşir. Geosiyasət elminə görə dəniz sahilində yerləşmək ölkənin beynəlxalq nüfuzuna təsir edir. Hazırda Azərbaycanın köməyi ilə Xəzər dənizi, Qara dəniz və Baltik dəniz geosiyasi məkanında enerji təhlükəsizliyi zonası yaradılır. Enerji təhlükəsizliyində Azərbaycan aparıcı rol oynayır. Azərbaycan Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyində iştirak edir və bununla da yaxın qonşuluq əməkdaşlığı güclənir.

Ölkəmiz Avropa təhlükəsizlik arxitekturasının etibarlı tərəfdaşı kimi qitənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan 2004-cü ildə əsas məqsədi Cənubi Qafqaz dövlətlərinin siyasi, iqtisadi cəhətdən Avropa dəyərlərinə yaxınlaşmasını sürətləndirməkdən ibarət olan Avropa Qonşuluq Siyasətinə qoşulmuş, 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. 2008-ci ildə Azərbaycan Avropa İttifaqının “Şərq tərəfdaşlığı” Proqramına qoşulmaqla bu siyasi, iqtisadi əməkdaşlıq daha da genişlənmiş və keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə BMT-yə üzv olan 193 dövlətdən 155-nin dəstəyini qazanaraq inamlı qələbə qazanmışdır. BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv qəbul olunması Azərbaycanın diplomatiya tarixində əldə edilmiş ən böyük nailiyyətlərdən biri olmaqla, ölkəmizin son illər dünya miqyasında artan siyasi nüfuzunun bariz sübutu olaraq qəbul edilməlidir. Belə ki, Azərbaycan son illər ərzində stabil inkişaf edən, yüksək iqtisadi göstəricilərə nail olan və beynəlxalq siyasətdəki fəaliyyəti ilə dünya ictimaiyyətinin rəğbətini qazanan dövlət olaraq, bütün bu müvəffəqiyyətlərin nəticəsində beynəlxalq səviyyədə ən mötəbər qurumun üzvlüyünə seçilmişdir.

Azərbaycan BMT Təhlükəsizlik Şurasında təmsil olunmaqla yanaşı, 2011-ci ilin may ayında 120 dövlətin daxil olduğu Qoşulmama Hərəkətinə üzv qəbul edildi. 2015-ci il noyabrın 15-16-da Türkiyənin Antalya şəhərində “G-20” sammitində Azərbaycanın “Böyük İyirmilik” tədbirlərində iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edir və Sammit həm regional, həm də beynəlxalq problemlərin həlli üçün zəruri tədbir kimi yadda qalmışdır. “Böyük İyirmilik”in hər il keçirilən Zirvə toplantısı ilin əsas iqtisadi hadisəsi hesab edilir və dünyanın aparıcı iqtisadi, hərbi, siyasi gücə malik dövlətləri bu toplantıda təmsil olunurlar. Belə bir Sammitdə Azərbaycanın da təmsil olunması dövlətimizin beynəlxalq imici, siyasi-iqtisadi qüdrətinin son dövrlər artmasının göstəricisidir. Türkiyənin xüsusi dəvəti əsasında Azərbaycanın iştirak etdiyi Sammit ölkəmizin gələcək inkişafı üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın dövlət başçısının “G-20 Liderlər Sammiti”n də iştirakı və diqqəti cəlb edən çıxışı artıq ölkəmizin regionda, eləcə də dünyada əsas aktyorlardan birinə çevrildiyini göstərir. Azərbaycan “G-20”çərçivəsində tədbirlərdə iştirak etməklə bu ölkələrin təcrübəsini öyrənir. Eyni zamanda, bu platformaya üzv ölkələrdə Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlərdən yararlanma bilər.

Bu gün ölkəmiz dostluq, sülh, tərəfdaşlıq və mədəni müxtəliflik məsələlərinə töhfələrini verməyə çalışır. Azərbaycan sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin kəsişməsində, coğrafi baxımdan Avropa və Asiya arasında yerləşir. Əlbəttə, bu coğrafi yerləşmə Azərbaycanın mədəni müxtəlifliyində öz rolunu oynamışdır. Əsrlər boyu bütün mədəniyyətlər, dinlər və etnik qrupların nümayəndələri Azərbaycanda sülh və təhlükəsizlik şəraitində bir ailə kimi yaşamışlar. Son vaxtlar təcridolunma, ayrı-seçkilik, ksenofobiya, islamofobiya, anti-semitizm kimi təhlükəli amillər baş qaldırmışdır ki, onlar artıq bəşəriyyət tarixində sivilizasiyaların və xalqların fəlakətinə səbəb olmuşdur. Təəssüflər olsun ki, müasir dövrdə biz daha

çox bu barədə danışmalı olur və bu gün dünyanın müxtəlif yerlərində etnik, dini, məzhəb zəminində ayrı-seçkiliyin şahidi olur və bunu xalqların dinc şəraitdə bu cür təhlükələrlə qarşılaşdığını görürük.

Azərbaycanda dinlərarası, mədəniyyətlərarası münasibətlərin nə qədər düzgün tənzim olunması bu gün dünya üçün artıq bəllidir. Bu baxımdan, Azərbaycanın nümunələri öyrənilməklə bir sıra addımlar atılır. Məhz, 2008-ci ildə də “Bakı Prosesi” ölkəmizin təşəbbüsü ilə başlamışdır və bu gün mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoq, multikul-turalizmə aid məsələlər “Bakı Prosesi”nə daxildir. Azərbaycan bu istiqamətdə söylərini davam etdirir. Yüzdən çox dövlətdən nümayəndələrin Bakıya səfər edərək bu mühüm məsələləri müzakirə etməsi bizdə məqsədlərimizə nail olmaqla bağlı ruh yüksəkliyi yaratmış və ölkəmiz dostluq, sülh, tərəfdaşlıq, eləcə də mədəni müxtəliflik məsələlərinə töhfələrini verməkdə davam edir.

Regionun siyasi, iqtisadi və humanitar mərkəzinə çevrilmiş Azərbaycan həm də beynəlxalq münasibətlər sistemində öz layiqli yerini tutmuş, güclü dövlət və etibarlı tərəfdaş imici qazanmışdır. Bakı şəhəri artıq qlobal məsələlərin müzakirə olunduğu, qitə və dünya miqyaslı tədbirlərə ev sahibliyi edən humanitar məkan kimi tanınır. Azərbaycan artıq sivilizasiyalararası dialoqun, multikulturalizmin, siyasi, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə qlobal məsələlərin müzakirə olunduğu mərkəzə çevrilmişdir. 2011-ci, 2013-cü, 2015-ci, 2017-ci, eləcə də 2019-cu ildə 5 dəfə Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq forumları yüksək səviyyədə təşkil olunmuş və bu sahədə Azərbaycan tərəfindən reallaşdırılan təşəbbüslər regional müstəvidən çıxaraq qlobal səviyyəyə qaldırılmışdır.

Ölkəmiz III Qlobal Açıq Cəmiyyətlər Forumunda, V Qlobal Bakı Forumunda, Asiya İnkişaf Bankı Rəhbərlər Şurasının illik toplantısında, ümumilikdə 200-ə yaxın ölkədən yüzlərlə fəaliyyətdə olan və keçmiş dövlət və hökumət başçısı, nüfuzlu ictimai-siyasi xadimlər, məşhur iqtisadçılar, elm adam-

ları, dünya mədəniyyətinin tanınmış simaları və digər şəxslər iştirak etmişlər. Bu, Azərbaycanın global məsələlərin müzakirəsi və həllində artan rolunun, dünyada gündəmin formalaşmasında yaxından iştirakının əyani təsdiqidir.

Ərazisinə və əhalisinə görə Azərbaycan Cənubi Qafqazın əsas ölkəsidir. Təhlükəsiz yaşamaq üçün ilk növbədə Cənubi Qafqazda münaqişəli ərazi problemləri həll edilməli, separatizmə son qoyulmalıdır. Geosiyasi məkan, tarixi ipək yolu, enerji magistralı Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirir. Neft və qaz resursları xarici siyasətə təsir edən amil hesab edilir. “Əsrin müqaviləsi”, Bakı-Tibilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tibilisi-Türkiyə-Yunanistan-İtaliya qaz kəməri layihəsi, Kars-Axalkalaki-Bakı dəmiryolunun çəkilişi Azərbaycanın xarici dövlətlərlə əməkdaşlığını genişləndirir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahəsində fəaliyyətinin istiqamətlərindən biri də parlamentlərarası əlaqələrdir. Parlamentlərarası əlaqələr həm ikitərəfli, həm də regional parlamentlərarası birliklərin işində fəal iştirak edərək ölkənin milli maraqlarını qoruyur. Azərbaycan Respublikası bir çox parlamentlərarası birliyin üzvüdür. Hazırda türkdilli dövlətlərin parlament birliyinin yaradılması layihəsi həyata keçirilir. Deməli, xarici siyasət dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olub, ölkənin milli maraqlarını qoruyur və milli təhlükəsizliyini təmin edir.

Ümumiyyətlə, əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurlu həyata keçirilən xarici siyasət strategiyası dövlətlərarası regional və beynəlxalq əlaqələrə daha yaxından qatılaraq, Şərq və Qərb dəyərlərinin sintezindən yaranmış cəhətləri özündə də əxz edərək, dünya birliyinə sıx inteqrasiya olunmaq xəttini seçmişdir. Bu seçimi reallaşdırmaq üçün Azərbaycan dövləti bir tərəfdən dünya təcrübəsini öyrənərək, özünün iqtisadi və siyasi inkişaf modelini müəyyənləşdirir, digər tərəfdən isə beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş prinsiplərə

uyğun olaraq öz milli maraqlarını qoruyaraq, dövlətlərarası əlaqələrə girir. Bütün yuxarı da göstərilənlər onu deməyə əsas verir ki, həyata keçirilən qlobal miqyaslı tədbirlər bu gün Azərbaycanın dünya miqyasında nüfuzunu xeyli artırmış, ölkəmizin Cənubi Qafqaz regionunda lider dövlətə çevrilməsini şərtləndirmişdir. Nəticədə, Azərbaycan yalnız beynəlxalq regionda gedən proseslərdə deyil, eyni zamanda, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən proseslərə də təsir göstərmək imkanı qazanmışdır.

Azərbaycan artıq Cənubi Qafqaz regionunda əsas söz sahibi olan dövlət kimi çətin geosiyasi şəraitdə müstəqil xarici siyasət həyata keçirir. Hazırda mühüm geosiyasi məkan kimi Azərbaycan regionda sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması üçün dayaq nöqtəsi, ən perspektivli tərəfdaş hesab edilir. Artıq ölkəmiz bütün regional məsələlərdə əsas iştirakçıdır və dövlət başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi **“Regiondakı strateji əhəmiyyətli heç bir layihə Azərbaycanın razılığı olmadan reallaşa bilməz”**.

FƏSİL III

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ VƏ TƏMİN OLUNMASI SİSTEMİ

3.1. Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və milli maraqları

3.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər, onların ümumi xarakteristikası

3.3. Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar

3.4. Siyasi, hərbi, informasiya, enerji, ekoloji, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi sahələrdə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi

3.1. Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və milli maraqları

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyə qovuşduğu 1991-ci ildən milli təhlükəsizliyin əsas məqsədləri, milli maraq çərçivəsinin müəyyən edilməsi və təmin olunması, milli təhlükəsizlik siyasətinin vəzifələri, mexanizmləri, metod və vasitələrin tapılması və s. haqqında müxtəlif dövlət qurumları səviyyəsində, akademik dairələrdə və ictimai-siyasi institutlarda rəsmi və qeyri-rəsmi müzakirələr başlandı. Milli inkişaf strategiyasının, milli maraq dairəsinin, ölkənin təhlükəsizliyinin əsaslarının müəyyən olunması və lazımi səviyyədə təşkili, onun təhlükəsizlik çərçivəsinin, geosiyasi kodunun yaradılması və milli təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsi kimi mühüm dövlət vəzifələrinin həlli yenicə müstəqillik qazanmış və milli təhlükəsizlik sistemi hələ kifayət qədər möhkəmlənməmiş bir dövlət üçün düşünüldüyü kimi asan iş deyildi.

SSRİ-nin dağılması bir çox nəzəri hüquqi terminlərdə olduğu kimi, "təhlükəsizliyin təmin olunması" anlayışında da əsaslı düzəlişlər etdi. Ümumiyyətlə, "təhlükəsizlik" anlayışı mürəkkəb sosial hadisə kimi konkret-tarixi xarakter daşıyır və "təbiət-insan-cəmiyyət" sistemində qarşılıqlı təsirin digər formaları və istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Dövlətin təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsədi xarici aləmlə təmas zamanı ölkənin həyatı əhəmiyyətli milli maraqlarını qorumaq və yüksək səviyyədə təmin etməkdən ibarətdir. Dövlətin milli maraqları, milli təhlükəsizliyi və planetar nüfuzu həm beynəlxalq hüququn subyekti kimi dünyada nəzərə alınır, beynəlxalq qurumlar tərəfindən qorunur, həm də dövlətin özünün daxili və xarici ehtiyatlarının köməyi ilə təmin olunur. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin nəzəri əsasları ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdəki ayrı-ayrı çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Lakin bütövlükdə, ölkənin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının ərsəyə gəlməsi və təhlükəsizlik siyasətinin tam formalaşdırılması üçün Azərbaycan hökumətinə xeyli vaxt lazım olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkənin milli maraqları ilə bağlı dövlət siyasətini formalaşdırarkən bir çox iqtisadi, siyasi, ideoloji, coğrafi, mədəni və digər amilləri, daxili siyasi maraqları, müxtəlif sosial-siyasi qüvvələrin, beynəlxalq aləmin mümkün reaksiyalarını, ulu öndərin təhlükəsizliklə bağlı zəngin nəzəri irsini nəzərə alaraq, ölkə vətəndaşlarının milli iradəsini və dövlətin ali təhlükəsizlik maraqlarını rəhbər tutmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2004-cü ildə Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının hazırlanması üzrə işçi qrupu yaradılmışdır. Həmin il Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi "Milli təhlükəsizlik haqqında" qanun qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi-dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli

maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir. Bu qanun özündə ümummilli lider Heydər Əliyevin milli təhlükəsizlik təliminin əsas prinsiplərini, məqsəd və vəzifələrini əks etdirməklə yanaşı, həm də ölkənin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının yaradılmasını şərtləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası Azərbaycan Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş və fəaliyyət üçün əsas götürülmüşdür.

Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası ölkənin milli təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsində uzunmüddətli strateji vəzifə və prioritetləri özündə əks etdirən konseptual sənəd hesab olunur. Konsepsiyada Azərbaycanın gələcəkdə hərbi və sərhəd doktrinasının, xarici siyasət və təhlükəsizlik strategiyasının, iqtisadi, ekoloji, informasiya və digər həyati əhəmiyyət kəsb edən sahələrin təhlükəsizliyi siyasətinin formalaşdırılmasının vahid prinsipləri müəyyən olunmuş, hər bir sahə üzrə ayrıca təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanması tövsiyə edilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik sahəsinin qanunvericiliyinin əsasının “Milli təhlükəsizlik haqqında” qanun və “Milli təhlükəsizlik konsepsiyası” təşkil edir. 29 iyun 2004-cü il tarixdə qəbul edilmiş “Milli təhlükəsizlik haqqında” qanun, 4 fəsil, 28 maddədən ibarətdir. Qanun Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi, onun obyektləri və subyektləri, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları, bütövlükdə isə Azərbaycan Respublikasının milli maraqları ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizliyi anlayışına aydınlıq gətirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektlərinə nəzər

yetirmək kifayətdir. Belə ki, **Qanunun 2-ci maddəsində** göstərilmişdir ki, **insan** - onun hüquq və azadlıqları, **cəmiyyət** - onun maddi və mənəvi dəyərləri, **dövlət** - onun müstəqilliyi, suverenliyi, konstitusiya quruluşu və ərazi bütövlüyü Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektlərini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi dedikdə, yuxarıda sadalanan milli təhlükəsizliyin obyektlərinin yəni, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafeələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin olunması başa düşülür. Bu 3 amilin, həm **insanın** - onun hüquq və azadlıqlarının, **cəmiyyətin** - onun maddi və mənəvi dəyərlərinin, həm də **dövlətin** - onun müstəqilliyi, suverenliyi, konstitusiya quruluşu və ərazi bütövlüyünün müdafiəsi demək, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunması deməkdir.

Qanunda, xüsusilə də onun 6-cı maddəsində Azərbaycan Respublikasının milli maraqları ilə bağlı müddəalar geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Burada göstərilənlərə əsasən onu qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının milli maraqları həm ölkəmizin, həm də xalqımızın maraqlarını özündə ehtiva edir. Azərbaycan xalqının maraqları onun məqsədlərinin, habelə müxtəlif sahələrdə olan tələbatlarının cəmidir. Burada, Azərbaycan Respublikasının milli maraqları dedikdə, Azərbaycan xalqının milli dəyərləri başa düşülməlidir. İstinad olunan müddəaya əsasən ölkəmizin müxtəlif sahələrdə yəni siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, informasiya, ekoloji, elm, mədəniyyət və mənəviyyat sahələrində əsas milli maraqları vardır.

Azərbaycan Respublikasının **siyasi sahədə əsas milli maraqları** müstəqilliyimiz, suverenliyimiz və ərazi bütövlüyümüzün müdafiəsi, Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanması, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi, beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun artırılması və

s. təşkil edir. Təkcə bir misal göstərmək olar ki, son illərdə idman, musiqi (xüsusilə də muğam) sahələrində müxtəlif beynəlxalq tədbirlərin həyata keçirilməsi beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun artırılması kimi siyasi sahədə milli maraqların təmin olunmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının **iqtisadi sahədə əsas milli maraqlarını** Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının inkişafı, iqtisadi sabitliyin təmin olunması, daxili və xarici investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılması, habelə təbii və maddi sərvətlərimizin qorunması və səmərəli istifadə edilməsi kimi istiqamətləri əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının **sosial sahədə əsas milli maraqlarını** əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi, **hərbi sahədə əsas milli maraqlarını** ölkəmizin müdafiə qüdrətinin, Silahlı Qüvvələrimizin və başqa silahlı birləşmələrimizin döyüşə hazırlığının, hərbi-texniki təchizatının təmin edilməsi təşkil edir. Sonuncu cümlə ilə bağlı qeyd edilməlidir ki, son illərdə hərbi sahəyə diqqətin artırılması və bu sahədə olan büdcə xərclərinin yüksəkliyi sözü gedən istiqamətdə milli maraqlarımızın təmin olunmasının layiqli göstəricisidir.

Azərbaycan Respublikasının **informasiya sahəsində əsas milli maraqlarını** vətəndaşların məlumatların qanuni yolla əldə edilməsi, ötürülməsi, hazırlanması və yayılması kimi konstitusiyaya hüquqlarının təmin edilməsi, dünya rabitə və informasiya sisteminə daxilolma, **ekoloji sahədə əsas milli maraqlarını** cəmiyyətin yaşayışı üçün təhlükəsiz ekoloji və texnoloji şəraitin yaradılması əhatə edir. Son dövrlər internet informasiya ehtiyatının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, kosmosa ilk peykin göndərilməsi aparıcı ölkələrlə müqayisədə gənc ölkəmizin informasiya sahəsində əsas milli maraqlarının təmin edilməsi yolunda atdığı mühüm addımdır.

Daha sonra, Azərbaycan Respublikasının **elm, mədəniyyət və mənəviyyət sahəsində əsas milli maraqlarını** Azər-

baycan xalqının mədəni tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması və ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk və milli iftixar hissinin, intellektual səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi, elmi potensialdan səmərəli istifadə olunması və onun artırılması təşkil edir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan xalqının şah əsəri olan “Sarı gəlin” mahnısının mənfur düşmənlərimiz tərəfindən özünün-küləşdirilməsi və bu kimi digər hallara qarşı mübarizə aparılması Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və mənəviyyat sahəsində maraqlarının qorunması sahəsində nümunə kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında musiqi festivallarının keçirilməsi həm mədəniyyət sahəsində maraqlarımızın təmin olunmasına, həm də beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun artırılmasına və tanınmasına xidmət edir.

Nəticə etibarilə, sadalanan sahələrdə Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunması, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi başa düşülür. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının hər bir sahədə olan milli maraqlarına təhlükə həmişə mövcuddur. Buna ölkəmizin yüksələn xətt üzrə inkişafı, son illərdə artan güdrəti və s. kimi müsbət amillər rəvac verir.

Qanunun 7-ci maddəsində göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının həyata keçirilməsinə mane olan və onlara təhlükə yaradan şərait, proses və amillər Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər adlanır. Bu təhdidlər mümkünlüyündən asılı olaraq potensial və real, mənbələrindən asılı olaraq xarici və daxili təhdidlərdən ibarətdir.

Bu maddədə əks edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdid mövzusunun daha da aydın olması üçün bir neçə misal göstərmək olar:

- Siyasi sahədə əsas təhdid dedikdə, ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin pozulması və ya milli və dini münasibətlərin

kəskinləşməsi, separatçılıq, etnik, dini və siyasi ekstremizm hallarının yayılması başa düşülür;

- İqtisadi sahədə əsas təhdidlər dedikdə, ölkəmizin təbii və maddi sərvətlərinin talan edilməsi və səmərəsiz istifadəsi, Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatından təcrid olunması və s.anlaşılır;

- Elm, mədəniyyət və mənəviyyat sahəsində təhdidlərdən biri də təhsilin keyfiyyət səviyyəsinin, elmi-texniki və intellektual səviyyənin zəifləməsi təşkil edir ki, belə hal gələcəkdə müxtəlif sahələrdə savadsızlığın meydana gəlməsinə rəvac verir. Bu da potensial və əsas etibarilə daxili təhdid hesab olunur.

Daha sonra, bizim üçün ən aktual olan problem şübhəsiz “Qarabağ” problemidir ki, bu da hərbi sahədə Azərbaycan Respublikasına qarşı real (*30 ildən artıq*) və xarici (*Ermənistan tərəfindən*) təhiddir. Belə ki, Qanunun 7.8.1-ci maddəsində konkret göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz və gücün tətbiqi və ya tətbiq edilməsi hədəsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin zəifləməsi hərbi sahədə əsas təhdidlərdən biridir.

Bütün göstərilənlərlə bərabər o da qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası hər bir sahədə öz milli maraqlarının müdafiəsinə xüsusi diqqət yetirir. Bunun üçün, müvafiq orqanlar, yəni Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin subyektləri fəaliyyət göstərir. Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin subyektləri insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi maraqlarının və tələbatlarının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış dövlət hakimiyyəti orqanlarıdır.

Həmçinin, Qanunun 10-cu maddəsində əks edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları dövlət tərəfindən yaradılan və milli təhlükəsizliyini təmin etmə qabiliyyətinə malik olan qurumlardır. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və

qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr, Azərbaycan Respublikasının xüsusi xidmət orqanları, polis, prokurorluq, gömrük vergi və digər hüquq mühafizə orqanları, habelə milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında iştirak edən digər aidiyyəti dövlət orqanları Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanlarıdır.

Nəzərə alınmalıdır ki, Qanunun 26-cı və 27-ci maddələrinə əsasən milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin pozulmasına görə hüquqi və fiziki şəxslər məsuliyyət daşıyırlar. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarını məhdudlaşdıran, dövlət müstəqilliyinin itirilməsinə yönəlmiş, yaxud Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə zərər vura biləcək beynəlxalq müqavilələrin bağlanılmasına yol verilmir.

Sonda, sual oluna bilər ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının məqsədləri nədir? Nəzərə alınmalıdır ki, milli təhlükəsizliyimizin təmin olunmasının əsas məqsədləri insanın təhlükəsizliyindən, cəmiyyətin təhlükəsizliyindən və dövlətin təhlükəsizliyindən ibarətdir. Belə ki, Qanunun 8.3-cü maddəsində göstərilmişdir ki, insanın təhlükəsizliyi- insanın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin mövcudluğu, cəmiyyətin təhlükəsizliyi - Azərbaycan xalqının həyati əhəmiyyətli maraq və tələbatlarının qorunması və nəhayət, dövlətin təhlükəsizliyi-Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiyaya quruluşunun və həyati əhəmiyyətli digər maraqlarının təhdidlərdən qorunması deməkdir.

Əvvəl də qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikası əsasını məhz bu 3 amilin təşkil etdiyi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin, bütövlükdə isə Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının təmin olunması və bütün təhdidlərdən qorunması istiqamətində müvafiq tədbirləri həyata keçirərkən diqqətinizə çatdırılan “Milli təhlükəsizlik haqqında”

Azərbaycan Respublikasının Qanununun müddəalarını rəhbər tutur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli, 2198 №-li Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının “Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası” dövlətimizin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiya quruluşunu, xalqın və ölkənin milli maraqlarını daxili və xarici təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasətin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının müəyyən edilməsi məqsədilə hazırlanmışdır.

Ümumilikdə, “Giriş” hissəsindən, “Təhlükəsizlik mühiti”, “Azərbaycan Respublikasının milli maraqları”, “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər”, “Azərbaycan Respublikasının mill təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri” adlı dörd bölmədən və “Yekun müddəalar”dan ibarət olan Konsepsiya, sənədin “Giriş” hissəsində də bildirildiyi kimi, dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və demokratik inkişaf yolunu, strateji seçimi kimi Avroatlantik məkana inteqrasiyasını, bununla yanaşı tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin çoxşaxəliliyini vurğulayan, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasət və tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının məcmusudur.

Konsepsiyaya əsasən, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti deyildikdə, onun suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqları, davamlı inkişafı, əhalisinin rifah və dəyərlərinin qorunmasına təsir edən amillərin məcmusu başa düşülür.

Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalması ölkəmizin hazırkı təhlükəsizlik mühitində və milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsində əsas amil hesab edilir. Sənəddə, eyni zamanda, respublikanın təhlükəsizlik mühiti üçün beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi

təhdidlərin mövcudluğunun dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr qoyduğu da bildirilir.

Konsepsiyanın “Azərbaycan Respublikasının milli maraqları” bölməsində xalqımızın fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusundan ibarət olan milli maraqlarımız aşağıdakı kimi sıralanır:

- dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi;

- Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanması, azərbaycançılıq ideyasının təşviqi;

- vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan hüquq və əsas azadlıqlarının təmin olunması;

- demokratik və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı, qanunun aliliyi, asayişin təmini yolu ilə dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsinin gücləndirilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin qorunması;

- beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək, qlobal və regional təhlükəsizlik və sabitliyə töhfə vermək üçün dəyərlərini bölüşdüyü beynəlxalq təşkilatlarla integrasiyaya yönəlmiş əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

- bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədilə daxili və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması, təhsil, elmi və texnoloji potensialın artırılması yolu ilə Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi;

- dünya azərbaycanlılarının bölüşdüyü dəyərlərə əsaslanan milli özünəməxsusluğun və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi;

- Azərbaycan xalqının mədəni tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması, eləcə də ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk, vətənpərvərlik və milli iftixar hissəsinin, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi.

Konsepsiyanın “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər” bölməsində respublikamızın milli təhlükəsizliyinə təhdidlərdən söz açılır və bu təhdidlər “Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiyaya quruluşu əleyhinə qəsdlər”, “Qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət”, “Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm”, “Terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması”, “Regional münacişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq”, “Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət”, “Xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq”, “İqtisadi qeyri-sabitlik”, “Peşəkarı insan ehtiyatlarının çatışmazlığı”, “Regional hərbi-ləşdirmə” və “Ekoloji problemlər” adları altında qruplaşdırılır.

“Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri” bölməsində bildirilir ki, suveren dövlət kimi Azərbaycan Respublikası daxili və xarici siyasət vasitələrindən istifadə edərək mövcud təhlükəsizlik mühitində təhdidlərin nəzarət altında saxlanılmasına və aradan qaldırılmasına, habelə ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş milli təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır və həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri kimi, təhlükəsizliyin xarici siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması, Avropa və Avroatlantik strukturlarına inteqrasiya, beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, regional əməkdaşlıq və ikitərəfli münasibətlər (region ölkələri ilə əməkdaşlıq, qeyri-region ölkələri ilə əməkdaşlıq), müdafiə qabiliyyətinin möhkəmlən-

dirilməsi və təhlükəsizliyin daxili siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi (demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması, elm, təhsil, mədəniyyət siyasəti və mənəviyyatın qorunması, iqtisadi və sosial inkişaf, daxili təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi, miqrasiya siyasəti, enerji təhlükəsizliyi siyasəti, nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti, fəvqəladə idarəetmə, ətraf mühitin və əhəlinin sağlamlığının mühafizəsi, informasiya təhlükəsizliyi siyasəti) göstərilir.

Konsepsiyanın “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri” bölməsinin 4.2-ci bəndində (“Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi”) Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyətinin ölkənin milli maraqlarını təmin etmək üçün əsas amillərdən biri olduğu qeyd olunur və bildirilir ki, dövlətimizin müdafiə siyasəti milli resurslara və mövcud təhlükəsizlik vəziyyətinə əsaslanan, demokratik nəzarət altında olan müdafiə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə və saxlanmasına əsaslanır.

Konsepsiyaya əsasən, Azərbaycan Respublikasının milli müdafiə siyasətinin əsasını bütün ölkələrlə dinc yanaşı yaşama, digər dövlətlərin suverenliyinə və müstəqilliyinə hörmət və onların daxili işlərinə qarışmama, mövcud dövlət sərhədlərinin bütövlüyü və onların dəyişməzliyi, beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, hərbi quruculuqda konkret qüvvələr nisbətini nəzərə almaqla zəruri müdafiə kifayətliliyi məfhumunun dəstəklənməsi təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının milli müdafiə siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi və bütün əraziləri üzərində nəzarətin təmin olunması;
- Xarici hərbi təcavüzün qarşısının alınması və dəf edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüşə və səfərbərliyə hazırlıq səviyyəsində saxlanılması;

- NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” Proqramının müvafiq mexanizmlərində iştirakının davam etdirilməsi, NATO dövlətləri və digər tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əsaslara söykənən ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının müdafiə sahəsində öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq hüquq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi;

- Müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə.

Konsepsiyaya əsasən, Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti, əsasən, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələrlə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyin vəhdəti və bu fəaliyyətə demokratik nəzarətin təmin olunması, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminə qarşı hərbi təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qiymətləndirilməsi və hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün qüvvə, vasitə və ehtiyatların zəruri kifayətliliyi, onların müvafiq planlaşdırılması və istifadəsi prinsiplərinə söykənir.

Hər bir sahədə milli təhlükəsizliyin etibarlı təmin edilməsi məqsədi ilə müdafiə sahəsində dövlətin praktiki fəaliyyəti mühüm hərbi vəzifələri, ehtimal olunan müharibə və hərbi münaqişələrin xüsusiyyət və məqsədinin qiymətləndirilməsi, mümkün təhlükənin miqyasını, ölkənin hərbi sahədə təhlükəsizliyinə təhdid olan hərbi və siyasi qüvvələrin və digər amillərin yerini, silahlı qüvvələrin təşkili prinsiplərini və mümkün təcavüzün qarşısını almağa hazırlıq yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Milli müdafiə siyasətinin mühüm elementlərindən biri iqtisadiyyat və müdafiə arasında optimal qarşılıqlı nisbətin bərqərar edilməsi və milli müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsidir. Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi yolunda hərbi-siyasi və hərbi-texniki sahədə beynəlxalq əlaqə-

lərin və əməkdaşlığın hər cür inkişafı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Avroatlantik məkanın təhlükəsizlik sisteminə integrasiya, NATO dövlətlərinin qüvvələri ilə qarşılıqlı uzlaşan hərbi əməliyyat qüvvələrinin yaradılması, böhranların aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq beynəlxalq təşkilatların mandatı əsasında aparılan sülhməramlı cavab əməliyyatların da iştirak etmək Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab olunur.

Ölkə ərazisinin və onun vətəndaşlarının tam müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələbidir ki, bu da bütün vasitələrlə təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr səlahiyyətləri daxilində öz vəzifələrini həyata keçirirlər.

Dövlətin Silahlı Qüvvələri və başqa silahlı birləşmələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, qanunlarında, digər normativ hüquqi aktlarda, beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələri yerinə yetirir.

Konsepsiyanın “Yekun müddəalar”ında bir daha vurğulanır ki, bu Konsepsiya Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsasını təşkil edir və dövlətin milli maraqlarının qorunması məqsədi ilə müvafiq dövlət strukturlarının üzərinə xüsusi vəzifələr qoyur və bu kontekstdə onların əlaqələndirilmiş fəaliyyətini zəruri edir. Eyni zamanda, Konsepsiya ölkənin daim dəyişən təhlükəsizlik mühitini, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını və təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

“Yekun müddəalar”da həmçinin Konsepsiyanın hərbi doktrina, xarici siyasət strategiyası, müdafiə icmalı, iqtisadi konsepsiya, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə və nəqliyyat strategiyaları da daxil olmaqla, dövlət fəaliyyətinin müxtəlif sahələri ilə bağlı daha müfəssəl sənədlərin hazırlanması üçün əsas olduğu da qeyd edilir.

3.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər, onların ümumi xarakteristikası

"Milli təhlükəsizlik" anlayışı" təhlükəsizlik təhdidləri" terminindən ilk dəfə 1904-cü ildə Amerika alimlərinə məxsus geosiyasi ədəbiyyatda istifadə olunmuşdur. "Milli təhlükəsizlik" termini sonrakı illərdə dünya geosiyasət elmində bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Əvvəlcə bu anlayışa daxili məzmun daşıyan məsələlər, əmlakın, şəxsiyyətin və dövlətin mühafizəsi aid edilirdisə, sonradan bu sıraya beynəlxalq və milli təhlükəsizlik məsələləri də əlavə olunmuşdur. 1986-1987-ci illərdən etibarən, dünya siyasətsünaslığında milli təhlükəsizliyə insanların, cəmiyyətin və dövlətin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasını təmin edən integral anlayışı kimi yanaşımağa başlandı.

Azərbaycanın qanunvericilik və normativ-hüquqi aktlarına uyğun olaraq, milli təhlükəsizlik insanların, cəmiyyətin və dövlətin həyatı əhəmiyyətli mühüm maraqlarının, həmçinin milli dəyərlərin və həyat tərzinin daxili və xarici təhdidlərdən etibarlı müdafiəsidir. Milli təhlükəsizlik sistemi ilə milli təhlükəsizliyin təmin olunması sistemi öz məzmununa görə bir-birindən fərqlənir. Birincisi, maraq və təhdidlərin qarşılıqlı təsiri prosesini əks etdirən funksional-nəzəri sistemdirsə, ikincisi milli təhlükəsizliyin təmin olunmasının praktiki məsələlərini həll etməyi nəzərdə tutan orqanlar, vasitələr, müxtəlif təşkilatlar sistemidir.

Maraqların həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət zamanı geosiyasi aktorlar - fərdlər, sosial qruplar və dövlətlər arasında bəzi obyektiv ziddiyyətlər meydana çıxır. Həmin ziddiyyətlər çoxsaylı fəaliyyət sahələrindən və konkret şəraitdən asılı olaraq müxtəlif formalarda təzahür edir. Bir-birinə zidd maraqların toqquşması əvvəl potensial, sonra isə real təhdidlər yaradır. Lakin maraqların üst-üstə düşən və paralellik təşkil edən digər növləri də olur. Bunlar isə məzmununa görə müsbət münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır, ictimai və beynəlxalq

münasibətlərdə qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq üçün baza rolunu oynayır.

Təhdidlərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, milli təhlükəsizliyin təmin olunması müvafiq qurumlardan bu məsələlərə vaxtında reaksiya verilməsini, insanların, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının müdafiəsinin lazımi səviyyədə, məsuliyyətlə təşkil olunmasını tələb edir.

Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş təhdidlər müəyyən təsnifat üzrə qruplaşdırılır. Bu təsnifat təhdidlərə qarşı, onların konkret xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, təşkilati tədbirlər görməyə lazımi imkanlar yaradır. Təsnifatın əsasında təhlükə mənbəyinin yerləşdiyi məkan, təhdidin formalaşma səviyyəsi, xarakteri və s. dayanır.

Təhdidlər təhlükə mənbəyinin harada yerləşməsindən asılı olaraq daxili və xarici təhdidlərə bölünür. Əgər təhdidlər xarici dövlətdən və onun vətəndaşlarından gəlibsə, onlar xarici təhdidlər adlanır. Təhdidlərin mənbəyi dövlətin daxilində və onun vətəndaşları ilə bağlıdırsa, onlara daxili təhdidlər deyilir.

Formalaşma səviyyəsinə görə təhdidlər potensial və real təhdidlərə ayrılır. Potensial təhdidlər özündə təhlükənin yaranmasını, onun ilkin şərtlərinin formalaşmasını, zərər yetirmək imkanlarını ehtiva edir. Real təhdidlər isə artıq formalaşmış hadisədir və onun zərər yetirməsi üçün bir və yaxud bir neçə amil çatışmır. Real təhdidlər yaranan zaman milli təhlükəsizliyi təmin etmək sisteminin qarşısında təhdidin kəskinliyini azaltmaq və onu aradan qaldırmaq üçün lazımi tədbirlər görmək vəzifəsi dayanır.

Təhdidlər xarakterindən asılı olaraq təbii, antropogen və sosial təhdidlərə bölünür. Təhdidlərin bu cür növlərə ayrılması daha kəskin təhdidləri məqsədyönlü şəkildə aşkarlamağa, onların qarşısını vaxtında almağa, milli təhlükəsizliklə bağlı fəaliyyətin səmərəliliyini artırmağa imkan verir.

Ümumi təhlükəsizlik prinsiplərinə, təhdidlərin növünə, miqyasına, onların təhlükəsizlik obyektlərinə təsir vasitələrinə

görə Azərbaycanın təhlükəsizlik konsepsiyasında müasir dövrdə milli təhlükəsizliyin üzləşdiyi təhdidlər sırasına aşağıdakı məsələlər aid edilir:

- Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər;
- qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə qarşı yönəlmiş fəaliyyət;
- separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm;
- terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması;
- regional münafişlər və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq;
- ölkəmizin enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət;
- xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq;
- iqtisadi qeyri-sabitlik;
- peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı;
- regional hərbləşmə;
- ekoloji problemlər.

Təhdidlərin bu cür bölgüsü milli təhlükəsizliyin təmin olunması sisteminin təşkilində və onun əsas fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır.

3.3. Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar

Milli maraqların və milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün dövlət öz sərəncamında olan bütün maddi və mənəvi vasitələrdən, daxili və xarici ehtiyatlardan-iqtisadi, siyasi, ideoloji, diplomatik və s. mexanizmlərdən istifadə edir.

Milli təhlükəsizliyin təmin olunması ölkənin sabit və davamlı inkişafında strateji əhəmiyyət daşıyır, ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən dinamik dəyişikliklər prosesinə mühüm təsir göstərir.

Milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün dövlət özünün həm daxili ehtiyatlarından, həm də xarici siyasət vasitələrindən (siyasi, iqtisadi, hərbi, təbliğat, informasiya və s.) istifadə edir. Xarici siyasət fəaliyyətinin əsas vasitəsi ilk növbədə rəsmi diplomatiya qurumları hesab olunur. Diplomatiya xüsusi institutların təmsalında və beynəlxalq hüquqa uyğun olan çoxsaylı metod və vasitələrin köməyi ilə dövlətin rəsmi xarici fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərliyi həyata keçirir.

Dövlətin malik olduğu iqtisadi vasitələr qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadi ehtiyatlardan istifadə etməyi və xarici iqtisadi imkanlardan bəhrələnməyi nəzərdə tutur. Çünki dövlət güclü iqtisadiyyata və maliyyə mənbələrinə malik olmaqla, beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirə bilər. Hərbi vasitələrə ordunu, onun sayını, silahlanmanın keyfiyyətini və silahlı qüvvələrdə mənəvi əhval-ruhiyyəni ehtiva edən dövlətin hərbi qüdrəti aiddir. Xarici siyasətin təbliğat və informasiya vasitələrinə isə bütün müasir informasiya vasitələrinin fəaliyyəti və xarici diaspor qurumlarının imkanları daxildir. Bu vasitələr Azərbaycan dövlətinin milli maraq və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, dünya birliyindəki nüfuzunu yüksəltməsində, özünə çoxsaylı tərəfdarlar qazanmasında və onlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq yaratmasında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təhlükəsizliyin təmin edilməsində ən çox istifadə olunan daxili ehtiyatlar və siyasət vasitələrinə dövlət orqanları və qeyri-hökumət strukturları, siyasi partiyalar, vətəndaş cəmiyyəti institutları, kütləvi informasiya vasitələri, milli elita və s.daxildir. Dövlət bu qurumların hər biri ilə xüsusi iş aparır və onların bəzi tələbatını ödəməklə imkanlarından milli təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində istifadə edir.

Milli təhlükəsizliyin daxili şərtləri sırasına dövləti ali orqanlarının ölkədə konstitusiya normalarını, qanunçuluğu, ictimai-siyasi sabitliyi, demokratiyanı və hüquqi dövlət maraqlarını dönmədən təmin etməsi, milli vətəndaş birliyinə

nail olması, tolerant mühit yaratması, elmi, təhsilli, sosial həyatı inkişaf etdirməsi, milli mənəvi dəyərləri qoruması, iqtisadi, sosial tərəqqiyə nail olması və s. daxildir. Azərbaycanın təhlükəsizlik siyasəti daxili sabitlik və sərhəd təhlükəsizliyinin təmin olunması, ölkədaxili miqrasiya, enerji, nəqliyyat təhlükəsizliyi, fəvqəladə halların idarə edilməsi, ətraf mühitin və əhalinin sağlamlığının mühafizəsi, informasiya təhlükəsizliyi və s. məsələlərin daim diqqətdə saxlanmasını tələb edir. Dövlət və yerli özünü idarə orqanları, vəzifəli şəxslər, hüquqi və fiziki şəxslər siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, informasiya, ekologiya, elm, mədəniyyət, mənəviyyat və digər sahələrdə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdə ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada iştirak edirlər.

Ölkə Konstitusiyasına əsasən, **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti** dövlət müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün təminatçısıdır. Dövlət başçısı Təhlükəsizlik Şurasını, eləcə də özünün konstitusiya səlahiyyətləri çərçivəsində milli təhlükəsizliyi təmin edən qüvvələri və dövlət orqanlarını yaradır, həmin qurumlara rəhbərlik edir. Prezident ordu quruculuğuna, hərbi əməliyyatların aparılmasına rəhbərlik edir, hərbi doktrinanı parlamentin təsdiqinə verir, Silahlı Qüvvələrin (SQ) Ali Baş Komandanının funksiyalarını həyata keçirir, SQ-nin ali komanda heyətini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir, ali hərbi və ali xüsusi rütbələr verir. Dövlət başçısı ümumi və qismən səfərbərlik elan edir, habelə səfərbərlik üzrə çağırışları tərxis edir. O, həmçinin SQ-nin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə razılıq verilməsi barədə ölkə parlamentinə təqdimat verir və sonuncunun razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır. Prezident Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktiki işğal olunduqda, xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə, respublikaya qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda, ölkənin ərazisi blokadaya alındıq-

da, habelə belə blokada üçün real təhlükə olduqda Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edir və bu barədə fərmanı 24 saat müddətində parlamentin təsdiqinə verir. Dövlət başçısı təbii fəlakətlər, epidemiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar baş verdikdə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə yönəldilən hərəkətlər edildikdə, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşlar yarandıqda, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi, yaxud dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti üçün qorxu törədən digər münaqişələr meydana gəldikdə ölkənin ayrı-ayrı yerlərində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində parlamentin təsdiqinə verir.

Təhlükəsizlik Şurası. Təhlükəsizlik Şurası Prezidentin yanında məşvərətçi orqandır. O, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 27-ci bəndinə uyğun olaraq Prezident tərəfindən yaradılır. Təhlükəsizlik Şurası vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması sahəsində Prezidentin öz Konstitusiya səlahiyyətlərini həyata keçirməsinə şərait yaradılmasını təmin edir. Təhlükəsizlik Şurası 1997-ci il aprelin 10-da Prezidentin Fərmanı ilə yaradılmışdır. Fərmana əsasən, Şuranın tərkibinə aşağıdakı vəzifəli şəxslər daxil edilmişdir:

- Milli Məclisin sədri;
- Baş nazir;
- Prezidentin Administrasiyasının rəhbəri;
- Xarici siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri;
- Hərbi işlər üzrə dövlət müşaviri;
- Baş prokuror;
- Xarici işlər naziri;
- Müdafiə naziri;
- Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəisi;

- Daxili işlər naziri.

Təhlükəsizlik Şurasının iclaslarına Prezident sədrlik edir. Şuranın Katibi funksiyalarını Prezidentin Administrasiyasının rəhbəri yerinə yetirir. Administrasiyanın rəhbəri Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətini təmin edir, onun iclaslarının hazırlanmasına rəhbərlik edir. İclasların gündəliyi və məsələlərin müzakirəsi qaydası Administrasiya rəhbərinin təqdimatı əsasında Prezident tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Ölkə Konstitusiyasına əsasən, **Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi** fəvqəladə və hərbi vəziyyət rejimləri, müdafiə və hərbi qulluq, təhlükəsizliyin əsasları, ərazi quruluşu və dövlət sərhəd rejimi məsələlərinə dair ümumi qaydaları müəyyən edir, ölkə prezidentinin təqdimatına əsasən respublikanın hərbi doktrinasını təsdiqləyir, dövlət başçısının təqdimatına əsasən SQ-nin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə, eləcə də prezidentin müraciətinə əsasən müharibə elan edilməsi və sülh bağlanmasına razılıq verir. Parlament, həmçinin hərbi və fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi barədə, eləcə də qanunvericilik də nəzərdə tutulmuş digər hallarda Azərbaycan Prezidentinin fərmanlarını təsdiq edir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ölkə hökuməti olaraq, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir; müxtəlif sahələrə dair məqsədli proqramların həyata keçirilməsini, eləcə də milli təhlükəsizliyi təmin edən qüvvələri və orqanları maddi və maliyyə resursları ilə təmin edir. Nazirlər Kabineti (NK) SQ-nin vəziyyətinə görə məsuliyyət daşıyır. NK SQ-nin silah, hərbi texnika, döyüş sursatı və s. başqa resurs və xidmətlərlə təchiz olunmasını təşkil edir. Hökumət həmçinin ölkə iqtisadiyyatının səfərbərlik hazırlığına və səfərbərlik üzrə işə başlamasına, onun hərbi vəziyyət şəraiti rejiminə keçirilməsinə rəhbərlik edir, mülki və ərazi müdafiəsinin ümumi planlaşdırılmasını təşkil edir, silahların və strateji materialların ixracı üzərində nəzarəti təşkil edir, hərbi qulluqçuların, hərbi qulluqdan ehtiyata və ya istefaya buraxılmış

şəxslərin, onların ailələrinin sosial və hüquqi təminatlarına dair qanunvericiliyin icrasını təmin edir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında **məhkəmələr** ədalət mühakiməsini həyata keçirir və bu zaman ölkə Konstitusiyasında təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatların, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin, digər hüquqi şəxslərin hüquqlarını və qanuni mənafelərini hər cür qəsdlərdən və qanun pozuntularından müdafiə edir.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olmaqla **prokurorluq** cinayət işi başlayır və ibtidai istintaq aparır; cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik edir və qanunlara riayət edilməsini təmin edir; təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir; məhkəmədə mülki və iqtisadi mübahisələrə dair işlərə baxılmasında iddiaçı kimi iştirak edir; məhkəmədə cinayət işlərinə baxılmasında tərəf kimi iştirak edir, dövlət ittihamını müdafiə edir.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr; xüsusi xidmət orqanları; polis, prokurorluq, gömrük, vergi və digər hüquq-mühafizə orqanları; sənaye, energetika, nəqliyyat sahəsində işlərin təhlükəsiz görülməsi qaydalarına görə məsuliyyət daşıyan, rabitə və informasiya təhlükəsizliyini, ətraf mühitin mühafizəsini və əhəlinin sağlamlığının qorunmasını təmin edən dövlət orqanları və milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında iştirak edən digər dövlət orqanları-dövlət tərəfindən yaradılan, qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərən və ölkənin milli təhlükəsizliyini bilavasitə təmin etmə qabiliyyətinə malik olan qurumlardır.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları öz səlahiyyətləri daxilində milli təhlükəsizliyin təmin olunması ilə əlaqədar tədbirlər

planlaşdırır və həyata keçirirlər; milli təhlükəsizlik sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər verirlər; milli təhlükəsizlik sahəsində qanunlara və digər normativ-hüquqi aktlara riayət olunmasını təmin edirlər; milli təhlükəsizliyi təhdid edən, milli maraqlara zərər vura bilən fəaliyyətin qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlər görürlər.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti, Daxili İşlər Nazirliyi milli təhlükəsizliyi təmin edən əsas dövlət orqanlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi - Azərbaycan Respublikası SQ-ə və yerli hərbi idarəetmə orqanlarına rəhbərlik edən dövlət orqanıdır və onların inkişafına, həmçinin müdafiə vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə hazırlıq üçün tam məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti - ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılması üçün tədbirlər görən, bu məqsədlə kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təşkil edən və həyata keçirən, səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə təhqiqat və ibtidai istintaq aparan, eləcə də cinayətlərin aşkarlanması, qabaqlanması, qarşısının alınması və açılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti – xarici dövlətlərin ərazisində, onların xüsusi xidmət orqanlarında, siyasi dairələrində dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək istiqamətində əməliyyat tədbirləri həyata keçirir. Əsas məqsəd dövlətin təhlükəsizliyi üçün təhdid ola biləcək bu və ya digər addımların dövlətin ərazisindən kənarda, onların planlaşdırıldığı, hazırlandığı yerlərdə qarşısını almaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti - dövlət sərhədinin mühafizəsi sahəsində ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti - Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, digər dövlət mühafizə obyektlərinin, həmçinin xarici ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının ölkədə olduqları vaxt onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, dövlət başçısının iqamətgahının, Milli Məclisin, Nazirlər Kabinetinin, Konstitusiya Məhkəməsinin, Xarici İşlər Nazirliyinin və Mərkəzi Seçki Komissiyasının obyektlərinin mühafizəsinin təşkilini, göstərilən obyektlərdə buraxılış rejimini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi - ölkədə ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir. Digər mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti bu və ya digər dərəcədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ölkə qanunvericiliyin əsasən milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında iştirak edirlər. Bu, seçki, referendum və qanunla müəyyən olunmuş digər demokratik vasitələrlə Azərbaycan Respublikasının milli maraqları və onların müdafiəsinin yolları haqda öz fikir və təkliflərini ifadə və icra etmək; qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada respublikanın milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən hazırlanmış tədbirləri könüllü və ya konstitusiya vəzifələrinin yerinə yetirilməsi şəklində həyata keçirmək; ölkə həyatının müxtəlif sahələrində təzahür edən təhlükəli hallara dövlət və ictimai təsisatların diqqətini cəlb etmək, bütün qanuni vasitələrlə dövlətin təhlükəsizliyi, habelə hüquq və maraqlarının müdafiə olunmasına çalışmaq yolu ilə təmin olunur.

3.4. Siyasi, hərbi, informasiya, enerji, ekoloji, sosial - iqtisadi, mədəni - mənəvi sahələrdə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi

Siyasi təhlükəsizliyin təmin olunması. Milli təhlükəsizliyin əsas istiqamətlərindən biri siyasi təhlükəsizlikdir. Siyasi təhlükəsizlik cəmiyyətinin siyasi sisteminin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması vəziyyətidir. Siyasi təhlükəsizlik ilk növbədə beynəlxalq münasibətlər çərçivəsində dövlətin siyasi suverenliyinin qorunmasını və təmin edilməsini nəzərdə tutur. Ölkənin siyasi suverenliyi dövlət institutlarının milli mənafeləri daha adekvat əks etməsinə şərait yaratmaqla, bütövlükdə cəmiyyətdə sabitliyin və inkişafın təmin olunmasına yönəlmiş fəaliyyətin daha səmərəli həyata keçirilməsinə imkan verir. Buna görə də beynəlxalq münasibətlərin müstəqil və aktiv subyekt kimi dövlətin fəaliyyəlinə kənar müdaxilələr, suverenliyin pozulmasına, siyasi asılılığa səbəb olmaqla, bir qayda olaraq onun milli təhlükəsizliyi üçün mənfi nəticələr doğurur. Siyasi suverenliyin məhdudlaşdırılması bütövlükdə milli təhlükəsizlik sistemini böhran və dağılma təhlükəsi qarşısında qoyur. Çünki bu zaman ölkənin milli təhlükəsizliyinin əsas şərtləri olan dövlətin öz daxili və xarici siyasətini, dövlət quruculuğu və ölkənin inkişafı məsələlərini müstəqil müəyyənləşdirmək imkanları sual altında qalır. Odur ki, siyasi təhlükəsizlik problemi ölkənin milli təhlükəsizlik sisteminə mərkəzi yer tutmaqla, onun başlıca struktur elementi kimi çıxış edir.

Siyasi təhlükəsizlik ilk növbədə, cəmiyyətin daxili sabitliyinə istinad edir. Bu baxımdan ölkədə sabitlik yaratmaq və ona mənfi təsir göstərən proseslərin qarşısının vaxtında alınması siyasi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin ən mühüm şərtidir. Siyasi sabitliyə daha çox mənfi təsir göstərən daxili amillər kimi iqtisadi və siyasi böhranları, xalqın yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsinə, siyasətçilərin səriştəsizliyini və siyasi kursun uğursuzluğunu, siyasi çevrilişləri, separatizmi, siyasi mübarizə-

dəki zorakılığı, sosial qütbləşməni, xalqın hakimiyyətdən, hakimiyyətin isə xalqdan özgələşməsini və s. göstərmək olar.

Siyasi sistem eyni zamanda konkret şəraitdə qeyri-sabitlik yarada biləcək xarici təsirlərə də məruz qalır. Belə təsirlər kimi digər dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətini, iqtisadi blokadanı, siyasi tənqidi, güclə hədələməni və s. Göstərmək olar. Siyasi sistemə və onun təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərən daxili və xarici siyasi faktorlar arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Tarixi təcrübə və müasir siyasi proseslər göstərir ki, siyasi sistemi yüksək inkişaf səviyyəsinə və möhkəm daxili sabitliyə malik olan ölkələr xarici destruktiv amilləri, daxili qeyri-sabit ölkələrlə müqayisədə daha az təsir edir.

Siyasi təhlükəsizlik anlayışının iki aspekti - daxili və xarici siyasi təhlükəsizlik aspektləri nəzərdən keçirilməlidir.

Daxili siyasi təhlükəsizlik anlayışına konstitusiya quruluşunun, dövlət hakimiyyəti institutlarının sabitliyi, vətəndaş və milli həmrəylik, ərəzi bütövlüyü, hüquq sistemin vahidliyi (hüquqi məkanın vahidliyi) və hüquqi qaydanın təmin olunması, insan hüquq və azadlıqlarının aliliyi, siyasi və dini ekstremizmin, etnik separatizmi doğuran səbəblərin (sosial, etnik, dini münaqişələr, terrorçuluq) aradan qaldırılması başa düşülür.

Xarici siyasi təhlükəsizlik dövlətin suverenliyi, dünyada mövqelərinin möhkəmlənməsi, digər ölkələrlə bərabər hüquqlu qarşılıqlı faydalı münasibətlərin formalaşmasını özündə ehtiva edir.

Siyasi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından siyasi sistemin institusional tərkib hissələrinin təhlükəsizliyi son dərəcə önəmlidir. Siyasi təşkilatlanmanın mərkəzi halqaları qismində isə dövlət çıxış etməkdədir. Bununla yanaşı siyasi partiyalar və ictimai təşkilatlar siyasi sistemin ən önəmli subyektləridir. Lakin siyasi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından məhz dövlətin imkan və səlahiyyətləri həlledici rol oynayır.

Siyasi sistemin təhlükəsizliyi üçün əsas təhdidlər qismində müxtəlif sosial-siyasi subyektlərin (dövlətlər, partiyalar, hərəkatlar, elitalar, sosial qruplar, şəxslər) siyasi sabitliyin pozulmasına, siyasi rejimin laxladılmasına yönəlmiş hərəkətlərlə çıxış edir.

Ümumilikdə, cəmiyyətin siyasi sisteminin sabit inkişafı, siyasi sistemin tərkib hissəsi olan dövlətin müstəqil daxili və xarici siyasət yeritmək qabiliyyətinin təmin edilməsi siyasi təhlükəsizlik anlayışını təşkil edir. Siyasi sabitlik, milli birlik, milli-etnik problemlərin olmaması, dini sabitlik, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, ölkəyə qarşı yönəlmiş xarici təsirlərin dəf edilməsi, terrorçuluq və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə, beynəlxalq əməkdaşlıq, mütəşəkkil, təşkilatlanmış diasporun yaradılması siyasi təhlükəsizliyi şərtləndirən əsas amillərdir. Hər bir cəmiyyətin siyasi sistemini möhkəmlədən sabitlik siyasi sistemin dinamik inkişafını təmin edir. **Görkəmli siyasi xadim, ulu öndər Heydər Əliyev haqlı olaraq göstərir: “Əgər respublikada ictimai-siyasi sabitlik olmasa, sağlam ictimai-siyasi mühit olmasa heç bir sosial-iqtisadi proqramdan, yaxud problemlərin həll edilməsindən söhbət gedə bilməz...Bizim böyük məsuliyyətimiz var. Biz müstəqil Azərbaycan dövləti yaradıırıq və onu elə yaratmalıyıq ki, daim yaşasın, heç bir qüvvə onu heç vaxt, heç bir yana əyə bilməsin, heç bir böyük dövlət gəlib bizim, Azərbaycan xalqının milli azadlığını, müstəqilliyini əlindən ala bilməsin”.**

Siyasi sistemlərin təbiətindən asılı olaraq, onların sabitliyinin təmin edilməsi də müxtəlif olur. Totalitar siyasi sistemlər çərçivəsində siyasi sabitliyin təmin edilməsi fikir və ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması, total nəzarətin bərqərar edilməsi ilə təmin olunur. Totalitar siyasi sistemə malik olan ölkələrdə təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə siyasi hakimiyyət tabeliyində olan müxtəlif vasitələrdən, ordudan, xüsusi orqanlardan, manipulyasiyadan geniş istifadə edir.

Azərbaycan Respublikasının “Milli Təhlükəsizlik haqqında” 2004-cü il Qanununa əsasən siyasi təhlükəsizliyə olan təhdidlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiyaya quruluşu əleyhinə qəsdlər;

- ictimai-siyasi sabitliyin pozulması;

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması, demokratik təsisatlara qarşı daxili və xarici təzyiqlər;

- dövlət orqanlarının təşkilat strukturunun dağıdılması, onların fəaliyyətlərinin pozulması, ölkədə idarəetmə səviyyəsinin aşağı düşməsi;

- milli və dini münasibətlərin kəskinləşməsi, separatçılıq, etnik, dini və siyasi ekstremizm hallarının yayılması;

- ictimai təhlükəsizliyin pozulması, hüquq pozmalarının sosial profilaktikasının səmərəsizliyi, cinayətkarlığın, xüsusən onun mütəşəkkil, transmilli formalarının artması;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin yaradılması, silahlı qiyamın təşkil edilməsi;

- xarici xüsusi xidmət orqanlarının və başqa təşkilatların, həmçinin ayrı-ayrı şəxslərin Azərbaycan Respublikasına qarşı kəşfiyyat, terror-təxribat və digər pozuculuq fəaliyyəti;

- dövlət xadiminin və ya ictimai xadimin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə görə onun həyatına sui-qəsd edilməsi;

- digər dövlətlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə müdaxilə;

- Azərbaycan Respublikasının maraqlarına toxuna bilən mövcud və potensial regional münaqişələrin olması;

- beynəlxalq terrorçuluq.

Siyasi təhlükəsizlik dövlət təsisatlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə sıx əlaqədardır. Dövlət təsisatlarının təhlükəsizliyi mövcud olan müxtəlif dövlət qurumlarının heç bir kənar təsir olmadan fəaliyyət göstərməsini, onların fəaliyyətinə qarşı yönəldilmiş hər hansı mənfi təsirlərin zərərsizləşdirilməsini,

onlara səmərəli fəaliyyət şəraiti yaradılmasını özündə əhatə edir.

Hərbi sahədə təhlükəsizliyin təmin olunması. Hərbi siyasət hərbi sahədə həyata keçirilən, xüsusən də dövlətin xarici və daxili siyasətinin hərbi aspektləridir. Fəlsəfi-ensiklopedik ədəbiyyatlarda hərbi siyasət dövlətin ümumi siyasətinin tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir, hərbi təşkilatın yaradılması, müəyyən siyasi məqsədlərə çatmaq yolunda silahlı zorakılıq vasitələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi və tətbiq edilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Öz təyinatına görə hərbi siyasət: a) siyasi məqsədlərə çatmaq üçün hərbi gücün tətbiqi imkanları, zəruriliyi və həddlərini qiymətləndirir; b) zəruri və yetərli hərbi gücün kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarını müəyyən edir, hərbi quruculuq prosesini istiqamətləndirir; c) hərbi gücün tətbiqi metodlarını, düşməyə müqavimət və müttəfiqlərlə qarşılıqlı əlaqə, hərbi aksiyalara rəhbərlik üsullarını hazırlayır.

Hərbi siyasətin subyektləri ali qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanları, mənsub ölkənin hərbi rəhbərlik orqanı, hərbi-siyasi ittifaqlar hesab edilir. Obyekti isə, dövlətin hərbi potensialını və hərbi gücünü formalaşdıran cəmiyyətin həyat fəaliyyətini təmin edən bütün sahələr - iqtisadiyyat, elm və texnika, sosial-siyasi münasibətlər və sosial strukturlar, ictimai şəüur və s. hesab edilir. Hərbi siyasət sosial şərtlənmiş siyasətdir. O, militarist, mürtəce, təcavüzkar təbiətə malik ola bilər və ya əksinə, sülhsevər və müdafiə xarakteri daşıya, mütərəqqi rol oynaya bilər. Dövlətin hərbi siyasəti müxtəlif tarixi inkişaf mərhələsində, müxtəlif sosial-siyasi şərtlərin təsiri altında köklü şəkildə dəyişə bilər.

Müxtəlif ölkələrdə hərbi siyasətin konkret məzmunu aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

1. Dövlətlərin müvafiq konsepsiya, doktrina və direktivlərində təsbit edilmiş iqtisadi və siyasi maraqları ilə;

2. Hərbi siyasət subyektinin maraqlarının realizəsinə imkan verən potensial və mövcud imkanları ilə;

3. Dövlətin mövcudluğunun daxili və xarici şərtləri, onun təhlükəsizliyinə olan təhdidin dərəcəsi ilə

Deməli, hərbi siyasət hərbi potensialın yaradılmasına və hərbi vasitələrlə siyasi məqsədlərə nail olunmasına yönəlmiş rəhbər ideyaların, konkret qərarların və praktiki fəaliyyətlərin məcmusudur. Hərbi siyasəti təhlil edərkən bu qərara gəlinir ki, o, müharibələrin qarşısının alınmasına, əlverişli hərbi-strateji mühitin yaradılmasına, strateji sabitliyin möhkəmlənməsinə və bu sadalananların kontekstində dövlətin milli və hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş ümumsiyasi fəaliyyətin zəruri və mühüm elementi olaraq qalır.

Hərbi təhlükəsizlik yaşadığımız təhdid və təhlükələrlə dolu bir dövrdə milli təhlükəsizliyin hər bir komponenti kimi öz tarixi rolunu geri qaytarmağa çalışır. XXI əsrdə qeyri-hərbi metodlar klassik gücü qismən sıxışdırmağa nail olsa da, onun varlığını tamamilə tarix səhnəsindən silmək iqtidarında deyil. Əksinə, global antiterror və “Ərəb baharı” müharibələri kontekstində dini-məzhəb, asimmetrik və hibrid müharibələrin genişlənməsi hərbi gücün əvvəlki cazibəsini özünə qaytarmış oldu.

Bu baxımdan milli təhlükəsizlik faktorları sistemində dövlətin, siyasi partiyaların, sosial qüvvələrin və institutların ümumi siyasətinin mühüm istiqaməti qismində hərbi siyasətin rolunu qeyd etmək vacibdir. Hərbi siyasətin məqsədi müəyyən siyasi vəzifələrin həlli üçün hərbi güc vasitələrinin təşkili və tətbiqi hesab edilir.

Hərbi siyasətin vəzifələrinə aiddir:

1. Milli təhlükəsizliyin, ilk növbədə isə, dövlətin ərazi bütövlüyünün və sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi;

2. Öz hərbi-dəniz qüvvələrinin təhlükəsiz üzməsinin təmin edilməsi;

3. Ölkə hüddudlarından kənarda dövlətin öz vətəndaşlarının şəxsi təhlükəsizliyinə təhdid yaranacağı təqdirdə dövlətin onları müdafiə etməsi.

Hərbi təhlükəsizliyə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur:

1. Hərbi təhlükəsizlik dövlət suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, milli maraqların müdafiəsinin təminatı sistemi kimi başa düşülür.

2. Cəmiyyətin durumu və inkişafı kimi şərh edilən hərbi təhlükəsizlik cəmiyyətə hərbi güc vasitələri ilə ziyanın vurulması mümkünlüyünü istisna edən və ya neytrallaşdıran, bütövlükdə hərbi zorakılığı istisna edən zamanətli vəziyyətdir.

3. Hərbi təhlükəsizlik dövlətlərarası və dövlət daxili hərbi-siyasi münasibətlərin, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin elə bir vəziyyətdir ki, orada təcavüzkarlığa xəbərdarlıq edilir və qarşısı alınır, onun müharibəyə və hərbi münaqişələrə cəlb olunma ehtimalı azalır və ölkənin hərbi müdafiəsi təşkil edilir.

4. Həyatın daxili və xarici şərtlərinin durumu kimi təqdim edilən hərbi təhlükəsizlik insana, cəmiyyətə, dövlətə və beynəlxalq aləmə silahlı zorakılıq vasitələri ilə ziyanın vurulmasının mümkünlüyünü istisna edir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik sisteminin əsas vəzifə və istiqamətlərindən biri ölkə ərazisinin və əhalisinin birbaşa hərbi müdaxilələrdən, hər hansı təhdidlərdən qorunması, dövlətin hərbi təhlükəsizliyinin təmin olunması və suveren hakimiyyət səlahiyyətlərinə xarici müdaxilələrin qarşısının alınmasından ibarətdir. Ölkə hərbi sahədə milli maraqların təmin edilməsi məqsədilə özünün hərbi təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır. Bu siyasətin məqsədi, əsas istiqamətləri və prinsipləri öz əksini ümumi şəkildə milli təhlükəsizlik konsepsiyasında, daha geniş və əhatəli şəkildə isə hərbi təhlükəsizlik konsepsiyası və hərbi doktrinada tapır.

Azərbaycanın hərbi təhlükəsizlik konsepsiyasının yaradılması və ona müvafiq hərbi doktrinanın qəbulu silahlı qüvvələrin hərbi taktikasının müəyyən olunması və ölkənin

müdafiə qabiliyyətinin möhkəmlənməsində əsas amillərdən biri hesab olunur. Hərbi doktrina vətəndaşların cəmiyyətin və suveren dövlət hakimiyyətinin xarici hərbi basqınlarından, hər hansı təhlükə və təhdidlərdən qorunması taktikasını müəyyənləşdirir. Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşduğu ilk illərdə onun ərazi bütövlüyünün və suveren hüquqlarının işğalçı Ermənistan qoşunları tərəfindən pozulması, torpaqlarının 20%-nin işğal olunması, bir milyona yaxın dinc əhalinin qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi ölkə rəhbərliyini hərbi təhlükəsizliklə bağlı təcili tədbirlər görməyə sövq etdi. Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsinin təhlükəsizliyi ilə bağlı regionun və dünyanın aparıcı dövlətlərinin, kollektiv təhlükəsizlik strukturlarının fərqli geosiyasi maraqların nümayiş etdirməsi və regional münaqişələrə münasibətdə ikili standartlara yol verməsi Azərbaycanın milli və hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və ümumiyyətlə, təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasət fəaliyyətini xeyli çətinləşdirirdi. 1994-2019-cu illərdə Azərbaycanda hərbi təhlükəsizlik siyasətinin formalaşdırılması, milli ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi, regionda və dünyada Ermənistanın hərbi təcavüzünü pisləyən və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən siyasi və hərbi müttəfiqlərin axtarılması, xarici siyasət və milli təhlükəsizlik strategiyasının yaradılması və s. tədbirlərin görülməsi milli fəaliyyətin ən vacib məsələləri sırasına çıxarılmışdır.

Azərbaycanın Hərbi Doktrinasında ölkənin hərbi təhlükəsizliyinə təhlükə və təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qarşısının alınması, səmərəli müdafiə və hərbi təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, onun cəlb olunduğu müharibə və regiondakı mövcud silahlı münaqişələrin aradan qaldırılması, hər cür silahlı təcavüzün dəf edilməsi, ölkənin dünyadakı mövcud hərbi-strateji və təhlükəsizlik bloklarına münasibəti və s. məsələlərlə bağlı dövlətin rəsmi mövqeyi əks olunmuşdur. Doktrinada Azərbaycanın hərbi siyasətinin əsas məqsədi kimi ölkənin müstəqilliyinin, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün

qorunması, xarici hərbi təcavüzün qarşısının alınması və dəf edilməsi üçün silahlı qüvvələrin döyüşə və səfərbərliyə hazır vəziyyətdə saxlanması və s. məsələlər göstərilir. Sənəddə vurğulanır ki, Azərbaycan dünyada mövcud olan heç bir hərbi blokun, yaxud kollektiv təhlükəsizlik birliyinin üzvü deyil və hələlik bu mövqeyini dəyişməyi məqsədəuyğun hesab etmir. Buna baxmayaraq, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsi və milli ordunun gücləndirilməsi tələbi onun bu cür bloklarla hərbi və texniki əməkdaşlığını, təcrübə mübadiləsini, regional və beynəlxalq manevrlərdə, sülh yaratma missiyalarında birgə iştirakını zəruri edir. Azərbaycan ordusu neçə illərdir ki, bir çox digər postsovet respublikaları ilə yanaşı, NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramı çərçivəsində müştərək layihələrə yaxından iştirak edir. Doktrinada Azərbaycanın hərbi-strateji ehtiyatlarının ordu quruculuğuna səfərbər edilməsi, onun güclü müdafiə qüdrətinin yaradılması, eyni zamanda silahlı qüvvələrin hərbi-texniki və kadr potensialının gücləndirilməsi taktikası ölkənin müdafiə təhlükəsizliyinin mühüm amili kimi dəyərləndirilir.

İnformasiya sahəsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması. XXI əsrin əvvəllərindən dünyada əsas geosiyasi məsələlərin həlində və ölkələrin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında ənənəvi coğrafi ərazi, hərbi-geostateji, iqtisadi, siyasi, sosial və s. sahələrlə yanaşı, dövlətlərin informasiya təhlükəsizliyi problemi də ciddi müzakirə edilir. Qloballaşmanın vüsət aldığı, virtual informasiya məkanının gündə gündən genişləndiyi və idarəolunmaz vəziyyətə gəldiyi, milli dəyərlərin meyarlarının və sədlərinin “universal-laşdırıldığı” müasir dünyada beynəlxalq və yerli ictimai rəyin idarə olunması, siyasi proseslərin yönləndirilməsi gün-gündən aktuallaşır, transmilli informasiya fəaliyyəti və milli sərhədləri asanlıqla aşan məqsədyönlü təbliğat ayrı-ayrı ölkələrin informasiya mühitinə, milli cəmiyyətlərin vəziyyətinə ciddi təsir göstərir.

Müstəqilliyə nail olunduqdan sonra Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin əsas məsələlərindən biri də informasiya təhlükəsizliyinin qorunması, vahid milli informasiya sisteminin formalaşdırılması olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəllərində bəzi xarici qüvvələrin sistemli şəkildə həyata keçirdikləri informasiya müdaxiləsi, ideoloji təbliğat fəaliyyəti Azərbaycan ərazisində əhalinin bəzi sosial və milli-etnik təbəqələrində ciddi anti-milli və anti-dövlət meyli formalaşdırmış, müstəqil dövlətin əsaslarına, ölkədə vətəndaş həmrəyliyinə təhlükə yaratmışdı.

Bundan başqa, həmin dövrdə Azərbaycanın daxili masiya sistemləri, o cümlədən, informasiyanı ötürmə, ümumiləşdirmə və təhliletmə vasitələri, şəbəkə və xətləri ya iflic olmuş, ya da bütövlükdə xarici ölkələrin nəzarəti altına keçmişdi. Xüsusən, nəzərə alınsa ki, o dövrün bütün informasiya texnologiyaları - telefon, peyk rabitəsi, internet, o cümlədən informasiya ötürmə sistemləri, milli təhlükəsizlik və müdafiə nazirliklərinin istifadə etdiyi digər informasiya vasitələri bütövlükdə Rusiyanın və digər beynəlxalq informasiya güclərinin nəzarəti altında idi, bu halda ölkənin informasiya təhlükəsizliyindəki problemləri və boşluqları təsəvvür etmək o qədər də çətin olmazdı.

Müasir dövrdə hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanın da informasiya təhlükəsizliyində ilk növbədə ölkənin hava-kosmik və peyk informasiya vasitələrinə kənar müdaxilələrin, yerli ictimai rəyi idarəetməyə yönələn pozucu təbliğat kampaniyalarının qarşısının hansı səviyyədə alınması mühüm yer tutur. Hazırda Azərbaycanın milli informasiya təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması qarşıda dayanan əsas vəzifələrdən biridir. Xüsusən virtual məkanda ölkənin tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi və siyasi sistemi, mövcud vəziyyəti və milli təhlükəsizliyi sahəsindəki problemləri, ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğala məruz qalmasını, Dağlıq Qarabağ həqiqətlərini və s. dünya ictimaiyyətinə çatdıran çoxsaylı yerli və xarici məlumat mənbələrinin, veb-saytların və digər elektron informasiya

vasitələrinin izlənilməsi, öyrənilməsi və idarəedilməsi günün ən aktual və həllini gözləyən məsələsi hesab edilir. Nəzərə alınsa ki, Ermənistan hökuməti özünün bütün daxili və habelə diasporun ideoloji resurslarını, intellektual potensialını məqsədyönlü şəkildə anti-azərbaycan təbliğatına yönəldib, o zaman qlobal və virtual informasiya məkanında ölkənin ideoloji və informasiya təhlükəsizliyi sahəsindəki mübarizəsinin əhəmiyyətini anlamaq olar.

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyi siyasətinin əsas vəzifələrindən biri də həm özünün, həm də tərəfdaş region dövlətlərinin, transmilli informasiya vasitələrinin imkanlarından maksimum bəhrələnərək, beynəlxalq ictimaiyyətə çıxış kanalları və təsir mexanizmləri yaratmaqdan ibarətdir.

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, bütün ölkə səviyyəsində, vahid konsepsiya və fəaliyyət proqramı əsasında həyata keçirilməli, dövlətin daxili və xarici informasiya siyasəti, təbliğat və ideoloji işi sistemli formada və bir mərkəzdən idarə edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi ümumölkə səviyyəsində hərtərəfli informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Son illər Azərbaycan Respublikasında informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlı milli qanunvericilik bazası xeyli təkmilləşdirilmişdir. "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında", "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında", "Məlumat azadlığı haqqında", "Elektron sənəd və elektron imza haqqında", "İnformasiya əldə etmək haqqında", "Milli təhlükəsizlik haqqında", "Dövlət sirri haqqında" və s. qanunların qəbul edilməsi bunun əyani sübutudur.

Bunlardan əlavə, Azərbaycan Prezidenti tərəfindən "Azərbaycanın inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologi-

yalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı" və s. mühüm sənədlər təsdiq olumuşdur. İKT-nin inkişafı yönündə aparılan məqsədyönlü dövlət siyasətinin nəticəsidir ki, 2008-ci ildə Davosda keçirilən Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesabatında Azərbaycan İKT sahəsindəki inkişaf səviyyəsinə görə MDB ölkələri arasında birinci yeri tutmuşdur. "Kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında" ölkə başçısının sərəncamı, həmçinin "Kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi Azərbaycanda kosmik sənayenin inkişafına zəmin yaratmışdır. 2013-cü ilin fevralında "İKT ili"ndə Azərbaycan regionda bir "ilk"ə imza atdı. Telekommunikasiya peyki-"Azerspace" orbitə çıxarıldı. Bununla Azərbaycan dünya informasiya coğrafiyasında layiqli yerini təsdiqlədi və kosmik ölkələr klubuna daxil oldu. Bu hadisə ölkəmizin etibarlı informasiya təhlükəsizliyi sisteminin formalaşmasını təmin etməklə yanaşı, ümumən telekommunikasiya sisteminin inkişafına ciddi təkan verdi. Telekommunikasiya peykinin fəzaya buraxılmasından sonra ölkənin bütün ərazisində internet, beynəlxalq telefon danışıqları, televiziya yayımı və peyk xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəlməsi üçün güclü zəmin yarandı.

Hazırda dünyada süni peyki olan 50-yə yaxın ölkə var. Azərbaycanda onlardan biri olmaqla eyni zamanda Cənubi Qafqazda ilk peyk operatoru olan ölkədir. Telekommunikasiya peykinin hazırlanması, orbitə çıxarılması, idarə olunması və istismar işlərini "Azərkosmos" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti həyata keçirir. İndi qurumun idarəçiliyində iki peyk fəaliyyət göstərir. Bunlar "Azər Space1" telekomunikasiya peyki və "Azəri Sky" yer səthinin məsafədən müşahidə peykidir. Qurumun idarəçiliyində olan ilk milli peyk - "Azerspace-1" telekommunikasiya peyki 2013-cü ilin fevralında orbital mövqeyə çıxarılıb.

Azərbaycan Respublikasının sayca üçüncü, təyinatına görə ikinci telekommunikasiya peyki - "Azerspace-2" ABŞ-ın Space Systems Loral (SSL) şirkəti tərəfindən inşa olunmuşdur. "Azerspace-2" 25 sentyabr 2018-ci il tarixində Fransız Qvineyasının (Cənubi Amerika) Kuru kosmodromundan orbitə buraxılmışdır. Azerspace-2 peykinin əhatə zonasına Avropa, Mərkəzi və Cənub-Qərbi Asiya, Yaxın Şərq və tropik Afrika ölkələri daxildir. Azerspace-2 həm də birinci telekommunikasiya peyki olan Azerspace-1-in orbitdəki ehtiyatı rolunu öz üzərinə götürəcəkdir. Peyk Avropa, Mərkəzi və Cənub-Qərbi Asiya, Yaxın Şərq və Tropik Afrika ölkələrini əhatə edəcək. Yeni peyk Azərkosmosun xidmət spektrinin və fəaliyyət coğrafiyasının genişləndirilməsi ilə yanaşı birinci telekommunikasiya peyki – "Azerspace-1" peykinin orbitdəki ehtiyatı olacaqdır. Peyk regionda dövlət və özəl qurumlara şəbəkə xidmətləri sahəsində artmaqda olan tələbləri qarşılamaq üçün yüksək texniki imkanlar, əlverişli əhatə zonası və keyfiyyətli xidmət təklif edəcəkdir.

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması. Son yüzillikdə dünyada elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı insan fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin artmasına və təbiətin həddən artıq istismarına səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə yer kürəsində iqlimin getdikcə istiləşməsi, səhrələşmə prosesinin daha geniş əraziləri əhatə etməsi, bioloji müxtəlifliyin kəskin azalması, ətraf mühitin çirkləndirilməsi və s. dünyada qlobal ekoloji problemlərin yaranmasına, müxtəlif xəstəliklərin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Ekoloji təhlükəsizlik-insanın və cəmiyyətin həyatı vacib maraqlarının, ətraf mühitin ona antropogen və təbii təsirlər nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunmasının təmin edilməsi deməkdir.

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi hər bir dövlət üçün öz ərazisində və onun ətrafında təhlükəli ekoloji vəziyyətlərin qarşısının alınması, onların mənfi nəticələrinin maksimum

aradan qaldırılması üzrə milli tədbirlər sisteminin yaradılması və həyata keçirilməsini ehtiva edir.

Azərbaycanın ekoloji vəziyyətinə gəldikdə, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq fəaliyyəti dövrü istisna olmaqla, XX əsrin sonlarına qədər bu ölkənin əraziləri və təbii qaynaqlarının istismarı, xüsusən də neft sənayesi sahəsi əsasən xarici dövlətlərin və iş adamlarının əlində olmuşdur. 1920-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq, Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin inkişafı SSRİ-nin ittifaq strukturlarının birbaşa rəhbərliyi ilə həyata keçirilmişdir. İttifaq miqyasında bu işə səthi yanaşılması ucubatından ölkə ərazisi, xüsusən Bakı şəhəri və Abşeron yarımadası bir sıra ciddi ekoloji problemlərlə üz-üzə qalmışdır. Müasir dövrdə Azərbaycanın yaşadığı əsas ekoloji problemlərin çoxu da məhz keçmiş SSRİ-nin enerji ehtiyaclarına uyğun olaraq, uzun müddət Abşeron yarımadasında, Xəzər dənizi və sahil ərazilərdə heç bir ekoloji tələb və nəticələr nəzərə alınmadan həyata keçirilmiş neft-qaz hasilatının acı nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlıdır.

SSRİ-nin dağılmasından sonra digər postsovet ölkələri kimi, Azərbaycanda ekoloji təhlükəsizliyin qeydinə qalmaq, məxsusi milli ərazilərdə ətraf mühitin sağlamlaşdırılması və mühafizəsi ilə bağlı ekoloji siyasət formalaşdırmaq və həyata keçirmək zərurəti ilə üzləşdi. İlk dövrdə məlum iqtisadi, siyasi və sosial böhranla əlaqədar ölkə rəhbərliyi ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində ciddi işlər görə bilsə də, 1990-cı illərin sonundan başlayaraq, Azərbaycan özünün ekoloji təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırmağa başladı. Bu sahənin işi tezliklə ölkənin milli təhlükəsizliyinin əsas istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilərək, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı və ekologiya sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı.

"Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" qanunda Azərbaycanın ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsədi - insan həyatını

və sağlamlığını, cəmiyyəti, onun maddi və mənəvi dəyərlərini, ətraf mühiti, o cümlədən atmosfer havasını, kosmik fəza, su obyektləri, yerin təki, torpaq, təbii landşaft, bitki və heyvanlar aləmini təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunmaq kimi xarakterizə edilmişdir.

Əksər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunması ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri hesab olunur. Xüsusən, ətraf mühitin antropogen və təbii təsirlər nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunması ölkənin ekoloji təhlükəsizlik siyasəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. Lakin bu sahədə uzun illərdən bəri yığılıb qalmış problemləri yalnız ölkənin daxili imkanları hesabına qısa müddətdə həll etmək çox çətindir. Buna görə də ətraf mühitin mühafizəsi işində Azərbaycan hökuməti beynəlxalq, regional, ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası əməkdaşlığın imkanlarından, qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərdən və digər vasitələrdən geniş istifadə edir. İndiyədək Azərbaycan ekologiya sahəsində 20-dək beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuş və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq standartlara cavab verən milli qanunvericilik sistemi yaratmışdır.

Sosial və iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması. İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabit və dinamik inkişafını, rəqabət qabiliyyətliyini xarakterizə edən göstəricilər sistemini özündə əks etdirir. İqtisadi təhlükəsizliyin vəziyyətini obyektiv müəyyənləşdirmək üçün bir sıra göstəricilər sistemindən (indikatorlardan) istifadə edilir. Eyni zamanda bu göstəricilər bütövlükdə iqtisadi sistemin fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyənləşdirir. Bu göstəricilərdən kənarda iqtisadi sistem dinamik inkişafını, daxili və xarici bazarda rəqabətə davamlılıq qabiliyyətini itirir, eyni zamanda ölkənin milli iqtisadiyyatına daxili və xarici təhdidlər artır. İlkin göstəricilər iqtisadiyyatda artımın qəbul olunmuş

beynəlxalq normalar çərçivəsindəki həddidir. Bu göstəricilərə əməl olunmamaq iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində neqativ halların və dağıdıcı meyillərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Məsələn, daxili təhlükə kimi işsizlik səviyyəsini göstərmək olar. Bu göstəricinin artması ölkədə əhalinin gəlirlərinin kəskin azalmasına və iqtisadi inkişaf sürətinə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərir. Belə ki, işsizlik səviyyəsinin qəbul olunmuş həddə olması (beynəlxalq normalara görə 7%-dan çox olmamalıdır) cəmiyyətdə sosial-iqtisadi təhlükənin olmamasını, əksinə müəyyən olunmuş həddən yuxarı qalxması isə sosial gərginlik və qeyri-sabitlik mühiti formalaşdırır ki, bu da nəticədə iqtisadi təhlükəsizlik yaradır. Xarici təhlükə baxımından qəbul olunan göstərici kimi dövlət xarici borcunun yol verilən həddi göstəricisi (qəbul olunmuş beynəlxalq normalara görə ÜDM-n 30%-dən çox olmamalıdır) çıxış edir. Azərbaycanın xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti 25 faizdən azdır ki, bu da dünyada ən yaxşı göstəricilərdən sayılır. Burada məqsəd milli iqtisadiyyatın dünya bazarında müstəqilliyinin saxlanılması, yerli istehsalı idxaldan qorumaq və s. təşkil edir. Eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri iqtisadiyyatın vəziyyətinin real qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. **İqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas göstəriciləri aşağıdakılardır:**

- ✓ iqtisadi artım,
- ✓ dövlətin daxili və xarici borcu,
- ✓ ölkənin valyuta ehtiyatlarının vəziyyəti,
- ✓ işsizlik norması,
- ✓ inflyasiya sürəti,
- ✓ həyat səviyyəsi və onun keyfiyyəti,
- ✓ gizli iqtisadiyyatın xüsusi çəkisi,
- ✓ büdcə kəsiri,
- ✓ ekoloji vəziyyət,
- ✓ pul kütləsi

Hər bir ölkədə iqtisadi inkişafın zəifləməsi müəyyən həddə qədər qəbul ediləndir. Bu istiqamətdə mühüm cəhət yuxarıda qeyd edilən əsas göstəricilərin beynəlxalq normalar çərçivəsindən, yəni ilkin göstəricilər həddindən kəskin azalmasının yolverilməz olmasıdır. Ona görə də dövlətin müvafiq strukturları tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi və sosial siyasət bütün kompleks göstəricilərin inkişafını təmin etməlidir. Eyni zamanda bir göstəricinin digər göstərici hesabına yüksəlməsinin qarşısı alınmalıdır. Məsələn, ümumi daxili məhsulun həcmi neft sektorunun hesabına əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq olar. Neft hasilatının və onun qiymətinin kəskin azalması və yaxud tükənməsi zamanı isə ölkədə ümumi daxili məhsulun həcmi aşağı düşməsi nəticə etibarilə iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyin pozulmasına səbəb olur. Ona görə də dövlət konkret hallarda iqtisadi səmərəlilik və iqtisadi təhlükəsizlik arasında mütənasibliyi tənzimləməlidir. Məhz bu baxımdan ölkəmizdə iqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığının azaldılması və sənayenin müxtəlif sahələrinin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilib. Hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatında neft-qaz sektoru həlledici rol oynasa da, son illər qeyri-neft sektorunun fəaliyyətində əhəmiyyətli inkişaf hiss olunur.

Ölkənin iqtisadi sistemi mürəkkəb ierarxik struktura malik olduğundan iqtisadi təhlükəsizliyin obyektləri də müxtəlifdir. **Bunlara əsasən aşağıdakılar aiddir:**

- mikroiqtisadiyyat (müxtəlif müəssisələr, firmalar və bazar agentləri);
- regional və sahə iqtisadiyyatı,
- ailə və şəxslər (burada ölkənin hər bir vətəndaşının iqtisadi maraqları əks olunur),
- makroiqtisadiyyat.

Yuxarıda göstərilən hər bir iqtisadi subyektin maraqları həm qarşılıqlıdır, eyni zamanda bir-birinə ziddir. Ona görə də

hər bir ölkədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə dövlətin müdaxilə səviyyəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsi zəruridir və bu məsələ iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Hər bir iqtisadi sistem xarici və daxili təhlükələrin yaratdığı neqativ təsirlərdən tam sığortalana bilmir. Belə ki, zəif inkişaf edən, rəqabət qabiliyyətli sahələri olmayan iqtisadiyyat idxaldan asılı vəziyyətə düşür, bu da sonda xarici borcun artmasına gətirib çıxarır. İqtisadi maraqlara birbaşa təhlükə ictimai təkrar istehsalın normal gedişini pozan iqtisadi təhlükələr hesab edilir. **Bu təhlükələr əsasən iki yerə bölünür:**

- xarici təhlükələr,
- daxili təhlükələr.

İqtisadi təhlükəsizliyin xarici amilləri: Xarici təhlükəyə hər şeydən əvvəl geosiyasi və xarici iqtisadi amillər, həmçinin global ekoloji proseslər aid edilir. Müasir iqtisadi şəraitdə xarici amillər baxımından iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində aşağıdakı mühüm məsələlərin həll edilməsi zəruridir:

1. ölkənin dünya iqtisadi sisteminə səmərəli inteqrasiyasını təmin etmək üçün milli istehsala əlverişli şərait yaradılmalı;

2. dünyada baş verən neqativ iqtisadi, siyasi və digər proseslərin ölkə iqtisadiyyatına təsirinin azaldılması. Halbuki, açıq iqtisadi sistemdə bu cür təsirlərdən tamamilə qaçmaq mümkün deyil. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə yaranan xarici amillər iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif istiqamətlər üzrə təsnifləşdirilir və bu amillərə əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- a) dövlətin xarici borcunun yüksək olması;
- b) ixracda xammalın üstünlük təşkil etməsi;
- c) daxili tələbatın əsasən (xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbat) idxal hesabına ödənilməsi;

d) ölkənin ixrac potensialının və sənayenin rəqabət qabiliyyətliyinin artırılması baxımından müasir maliyyə, təşkilati və informasiya infrastrukturunun zəif inkişaf etməsi;

e) ixrac-idxal əməliyyatlarına xidmət edən sahələrin (nəqliyyat, gömrük, anbar təsərrüfatları və s.) beynəlxalq standartlara cavab verməməsi.

Ümumiyyətlə, ixrac mallarının qiymətlərinin kəskin düşməsi və ya əksinə idxal mallarının qiymətlərinin kəskin artması xarici bazardan asılı olan ölkələrin iqtisadiyyatı üçün olduqca təhlükəli haldır. Eyni zamanda ölkənin xarici dövlətlərdən yüksək dərəcədə maliyyə asılılığına yol verilməsi qəbul edilməzdir. Ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük təhlükə yaradan amillərdən biri də ixracın yarıda çoxunun iki və ya üç növ məhsuldan ibarət olmasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, ixracın bu cür strukturu dünya bazarında həmin məhsula tələbin azalması və ya siyasi proseslərin pisləşməsi səbəbindən iqtisadiyyata dağıdıcı təsir göstərə bilər. Ona görə dövlət ənənəvi məhsul ixracı ilə yanaşı, ixracın diversifikasiyası yolu ilə daha progressiv struktur yaratmalıdır ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmliyini təmin etmiş olsun. Bu istiqamətdə aparılan məqsədyönlü makroiqtisadi siyasətin nəticəsidir ki, 2017-ci ildə Azərbaycanda qeyri-neft ixracı 24,0% artaraq 1,5 milyard manata çatmışdır. Eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üçün yerli məhsulların satış bazarlarının genişləndirilməsi, ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin möhkəmləndirilməsi vacib məsələlərdən hesab edilir. Bu istiqamətdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında ”Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 yanvar tarixli və “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında ”2016-cı il 1 mart tarixli sərəncamları ilə kənd təsərrüfatı və emal məhsullarına ixracla bağlı geri ödəmə dəstəklərinin verilməsi, xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkil

edilməsi, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqi və s. tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycanda son iki ildə sahibkarların ixrac fəaliyyətinin dəstəklənməsi məqsədi ilə ümumilikdə 35,7 milyon ABŞ dolları dəyərində qeyri-neft məhsullarının ixracına görə dövlət büdcəsindən ixrac təşviqləri verilmişdir.

Eyni zamanda xarici ölkələrdə dövlətimizin və yerli ixracatçıların iqtisadi-ticarət maraqlarının qorunması və təmsil edilməsi, yerli məhsulların xarici ölkələrin bazarlarına çıxışının genişləndirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirlik və konsulluqlarında ticarət nümayəndələrinin (ticarət evlərinin) açılması qərara alınmışdır və hazırda bu istiqamətdə real işlər görülür.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətlərindən biri də xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsinin səmərəli mexanizminin qurulmasıdır. Xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrinə cəlb edilməsi təmin edilməlidir. Əks təqdirdə bu proses milli sərvətimizi xarici investorlar üçün ucuz xammal mənbəyinə çevirər.

İqtisadi təhlükəsizliyin daxili amilləri: Hər bir ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin daxili amilləri də mövcuddur və bu istiqamətlərin tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi təhlükəsizliyə təhlükə yaradan daxili amillərə aiddir:

- milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin zəif olması;
- iqtisadiyyatın yüksək dərəcədə inhisarlaşması;
- inflyasiyanın yüksək səviyyəsi;
- ölkənin elmi-texniki vəziyyətinin pisləşməsi;
- xarici firmalar tərəfindən yerli müəssisələrin daxili bazarda sıxışdırılması;
- zəif investisiya aktivliyi;
- sosial konfliktlərin meydana gəlməsinə potensial təhlükələr (əməkhaqqının aşağı olması, işsizlik səviyyəsi, təhsilin, səhiyyənin keyfiyyətinin aşağı olması və s.);
- kütləvi şəkildə vergidən yayınma;

- maliyyə vəsaitlərinin qanunsuz xaricə köçürülməsi;
- iqtisadiyyatın kriminallaşması və onun idarə edilməsi sahəsində korrupsiya halları.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə real təhlükə yaradan amillər kimi fundamental tədqiqatların aparılmaması, dünya səviyyəli elmi-tədqiqat müəssisələrinin olmaması, rəqabət qabiliyyətli və yüksək texnoloji məhsullara tələbatın azalması və s. problemlər xüsusi yer tutur.

Ümumiyyətlə, daxili təhlükələr arasında ən böyük təhlükə sosial və elmi-texniki, xüsusilə əhalinin tədiyyə qabiliyyətli tələbi (alıcılıq qabiliyyətinin) sahəsində yaranan problemlərdir. Ölkədə iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi istər istehlak, istərsə də investisiya sahəsində tədiyyə qabiliyyətli tələbin artırılmasını tələb edir. Aşağı səviyyəli tədiyyə qabiliyyətli tələb müxtəlif istiqamətli istehsal sahələrinin ləğv olunmasına gətirib çıxarır. Həddən yuxarı tədiyyə qabiliyyətli tələb isə qiymətlərin yüksəlməsinə, pul emissiyasının artmasına və nəticədə inflyasiya səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Ona görə də hər bir ölkədə dövlətin makroiqtisadi siyasəti vasitəsilə əhalinin tədiyyə qabiliyyətli tələbinin optimal strukturu formalaşdırılmalıdır. Bu istiqamət üzrə siyasətdə əhalinin müxtəlif təbəqələrinin sosial vəziyyətləri nəzərə alınmalı, eyni zamanda istehlak bazarında qiymətlərin səviyyəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İqtisadi təhlükəsizliyin daxili təhlükə mənbələrindən biri də işsizlik səviyyəsinin artmasıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin ən mühüm göstəricilərindən biri xarici borc və onun düzgün idarə edilməsidir. Xarici maliyyə vəsaitinin ölkəyə cəlb olunmasında əsas məqsəd iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək, onun texniki və texnoloji imkanlarını genişləndirmək, sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyini yüksəltməkdən ibarətdir. Ancaq xarici borcun səmərəsiz istifadə edilməsi ölkədə istehsalın tənəzzülünə, onun strukturunun pisləşməsinə, investisiya aktivliyinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Nəticədə xarici borcun və onun idarə edilməsi ilə bağlı xərcin

həcmnin çoxalması vergi yükünün artmasına səbəb olur və bu müəssisələrin normal fəaliyyətinə süni əngəl yaradır. Xüsusilə təhlükəli məqam dövlət büdcəsi kəsirinin xarici borc hesabına örtülməsinə meyilliliyin artmasıdır. Bütün bunlar göstərir ki, ölkədə xarici borcun idarə edilməsində əsas məsələ ölkənin idarə edə biləcək borc yükünün müəyyən edilməsi, cəlb olunmuş borcun sahələr üzrə düzgün bölüşdürülməsi, risklərin qiymətləndirilməsi və xarici borcdan iqtisadi inkişaf istiqamətində səmərəli istifadə edilməsi metodlarının müəyyən edilməsidir.

Ümumiyyətlə, iqtisadi təhlükəsizliyin istər xarici, istərsə də daxili təhlükə mənbələri mütəmadi şəkildə kompleks təhlil olunmalı, əldə olunmuş nəticələr üzrə dövlət tərəfindən bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun tənzimləmə tədbirləri və institusional islahatlar həyata keçirilməlidir. İnstitusional islahatların mühüm istiqamətlərindən biri antikorrupsiya tədbirlərinin həyata keçirilməsidir. 2004-cü ildə “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi bu sahədə hüquqi bazanı formalaşdırmaqla yanaşı, həm də hökumətin korrupsiya ilə mübarizədə siyasi iradəsini nümayiş etdirdi.

Həmin ildə Prezident İlham Əliyev “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı”nı (2004-2006-cı illər) təsdiq etdi. Proqramda korrupsiyanın qanunun aliliyinə, dövlət idarəçiliyinin səmərəli fəaliyyətinə, iqtisadi inkişafa təhlükə yaratdığı qeyd olundu və korrupsiyaya qarşı mübarizədə ümumi dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin vacibliyi bir daha bəyan edildi.

Dövlət Proqramının icra müddəti bitdikdən sonra Prezident İlham Əliyev 2007-ci ildə “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya”nı və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı 2007-2011-ci illər üçün Fəaliyyət Planını təsdiq etmişdir. Bu strategiyaya əsasən korrupsiyaya qarşı mübarizənin institusional mexanizminin təkmilləş-

dirilməsi, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və bu sahədə dövlət siyasətinin davamlı olaraq həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Şəffaflığın artırılması ilə bağlı beynəlxalq təşəbbüslərə öz töhfəsini verə bilmək üçün ölkəmiz 2011-ci ildə Açıq Hökumət Tərəfdaşlığına qoşulmuşdur. Prezident İlham Əliyev dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və səmərəliliyin təmin edilməsi məqsədi ilə “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı təsdiq etdi. Bu çərçivədə həyata keçirilən tədbirlərin davamlılığını təmin etmək üçün 2016-2018-ci illəri əhatə edən yeni fəaliyyət planı da qəbul edildi.

İdarəetmə sistemində şəffaflığın təmin edilməsi üçün dövlət idarəçiliyində müasir informasiya texnologiyalarının imkanlarından maksimum istifadə edilməsi tələb olunur. Son illər inzibati prosedurlar və dövlət orqanlarının göstərdikləri xidmətlərin elektronlaşdırılması sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2017-ci ildə 91 qurum elektron hökumət portalı vasitəsilə 438-dək elektron xidmət göstərmişdir. Dövlət idarəçiliyində şəffaflığın təmin edilməsində “ASAN xidmət”in yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “ASAN xidmət” – Azərbaycan Respublikasında dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin həyata keçirilməsini təmin edən mərkəzdir. 2013-cü ildən fəaliyyətə başlayan “ASAN xidmət” BMT-nin 2015-ci ildə “Dövlət Xidmətləri Mükafatına” layiq görülmüşdür. İdarəetmə islahatları, ilk növbədə, hökumətin iqtisadi blokunu əhatə edir. Bu isə tamamilə təbii qəbul edilməlidir. Belə ki, iqtisadiyönlü dövlət orqanlarının təşkilati strukturu və funksiyaları yeniləşməkdə olan iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Yeni iqtisadi şəraitdə iqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi köhnə idarəçilik prinsiplərinə əsaslanma bilməz.

Hər bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi eyni zamanda onun nəqliyyat-dəhliz və infrastruktur təhlükəsizliyinin dolğun təmin olunması səviyyəsindən

əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Nəqliyyat təhlükəsizliyi bu sahədə milli maraqların əsas ölçülərinin müəyyənləşdirilməsini, dövlətin daxili və xarici aləmlə nəqliyyat sisteminin ahəngdar işinin qurulmasını, ona təhlükə yaradan amillərin aşkarlanması və qarşısının alınmasını nəzərdə tutur. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas məqsədi milli nəqliyyat kompleksinin sabit və təhlükəsiz inkişafına nail olunmasından, bu sahəyə hər hansı qanundan kənar müdaxilələrin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Azərbaycanın nəqliyyat təhlükəsizliyinin əsas vəzifələri “Nəqliyyat haqqında” Qanunda və “Nəqliyyat sektorunun inkişafı Strategiyası”nda müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan geosiyasi və geoiqtisadi anlamda Şərq-Qərb nəqliyyat, kommunikasiya, tranzit-keçid əlaqələrinin mərkəzində yerləşir və beynəlxalq açar”, “transmilli“ körpü-bağlayıcı” mövqeyinə malikdir. O özünün üstün geostrateji imkanlarını xarici aləmlə tranzit əlaqələrindən səmərəli istifadə etməklə reallaşdırır və beynəlxalq nəqliyyat-tranzit dəhlizlərinin yaradılmasında əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Zəngin təbii sərvətlərə, xüsusən enerji ehtiyatlarına malik olması Avrasiya qitəsində əlverişli geostrateji məkanda, nəqliyyat-keçid infrastrukturalarının mərkəzində yerləşməsi Azərbaycanın nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyənələşməsinə də ciddi təsir göstərir. Əvvəla, Azərbaycan Gürcüstan ilə birlikdə Cənubi Qafqazın, Rusiya, Qazaxıstan və İranla birlikdə isə Xəzər hövzəsinin əsas tranzit infrastrukturalarına sahibdir. Bundan başqa, əhəmiyyətli coğrafi ərazi xarakteristikasına, beynəlxalq nəqliyyat-tranzit imkanlarına malik olmaq hər bir ölkəyə inkişaf üçün ciddi geosiyasi və geoiqtisadi üstünlüklər qazandırmaqla yanaşı, nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı özünəməxsus problemlərdə yaradır. Nəqliyyat dəhlizlərinin və infrastrukturalarının təhlükəsizliyinin təmin olunması yönündə Azərbaycanın apardığı siyasətə aşağıdakı vəzifələrin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- yüklərin və sərnişinlərin ölkə ərazisində maneəsiz hərəkətinin təmin olunması və Avropa-Asiya nəqliyyat sistemlərinin integrasiyası məqsədilə nəqliyyat infrastrukturunun razılaşdırılmış şəkildə inkişaf etdirilməsi;

- nəqliyyat sisteminin idarə olunmasında səmərəliliyin artırılması;

- beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri sahəsinə investisiya qoyulması üçün münbit şəraitin yaradılması;

Azərbaycanın qoşulduğu və yaxından iştirak etdiyi TRACECA, Şimal-cənub beynəlxalq nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizi, BTQ dəmir yolunun tikintisi və s. transmilli layihələr geosiyasi və nəqliyyat-tranzit əlaqələrinin genişlənməsindəki roluna görə ölkənin milli təhlükəsizlik maraqlarının təmin edilməsi sahəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan üçün geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən ciddi transmilli nəqliyyat-dəhliz əhəmiyyəti kəsb edən layihə TRACECA hesab oluna bilər. Avropa ilə Asiyanı birləşdirən əsas tranzit nəqliyyat-kommunikasiya marşrutlarının ən qısa yolunun üzərində yerləşməsi keçən illərdə onun həm beynəlxalq əlaqələrinə təsir göstərmiş, həm də yerli nəqliyyat sektorunun inkişafını stimullaşdırmışdır. Bu anlamda Azərbaycanın bir çox dünya və region dövlətləri, Avropa İttifaqı ölkələri və beynəlxalq təşkilatlarla müştərək geoiqtisadi layihələrə qatılması, Şərqlə Qərbi birləşdirən qədim "İpək Yolu"nun üzərində reallaşdırılan TRACECA nəqliyyat-kommunikasiya proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsində iştirak etməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

TRACECA proqramı çərçivəsində dünya nəqliyyat-dəhliz sistemində Azərbaycanın iştirakının müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alan ümummillî lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci il sentyabrın 7-8-də Bakı şəhərində 9 ölkənin (Azərbaycan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna) dövlət başçıları, 13 beynəlxalq təşkilat və 32 dövlətin nümayəndə heyətinin iştirak etdiyi tarixi

"İpək yolu"nın bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Tədbirdə Avropa İttifaqının TRACECA proqramı əsasında "Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında" çoxtərəfli saziş imzalanmış və "Bakı bəyannaməsi" adlanan dövlətlərarası sənəd qəbul edilmişdir. TRACECA layihəsinə daxil olmasa da, keçən dövrdə Şərqi-Qərbi nəqliyyat-kommunikasiya-dəhliz siyasəti çərçivəsində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin çəkilişinə başlanmışdır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti üzrə beynəlxalq layihənin həyata keçirilməsi və Bosfor boğazında sualtı dəmiryol keçidinin inşası Trans-Avropa və Trans-Asiya dəmir yolu şəbəkələrinin birləşdirilməsini, yük və sərnişinlərin birbaşa olaraq Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən keçməklə Avropa və Asiyaya çıxarılmasını təmin etməyi nəzərdə tutur. Layihə region ölkələri tranzit potensialının artmasına, Avropaya inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsinə, Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində regional geoiqtisadi əməkdaşlığın inkişafına, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və iqtisadi suverenliyin möhkəmlənməsinə, o cümlədən xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə xidmət etməlidir.

Azərbaycanın öz transmilli nəqliyyat-dəhliz təhlükəsizliyini təmin etmək istiqamətində qoşulduğu və iştirak etdiyi regional nəqliyyat layihələrindən biri də Şimal-cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi layihəsidir. Bu layihə haqqında razılaşma Rusiya, İran və Hindistan arasında 2000-ci il sentyabrın 12-də Sankt-Peterburq şəhərində imzalanmışdır. Razılaşmanın əsas məqsədi üzv ölkələrin nəqliyyat-dəhliz imkanlarının birləşdirilərək, bəhs olunan istiqamətdə yükdaşımalarına əlverişli şəraitin yaradılması və ortaq **nəqliyyat səthinin** həyata keçirilməsindən ibarətdir. 2001-ci il dekabrın 21-də Azərbaycan Respublikasının bu layihəyə qoşulması üçün verdiyi rəsmi notaya 2005-ci ildə müsbət cavab verilmiş və o, həmin il sentyabrın 20-də "Şimal-cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi

haqqında" sazişə qoşulmuşdur. Dəhlizin Azərbaycan ərazisindən keçən dəmir yolu hissəsinin uzunluğu 511 kilometrə bərabərdir. Şimal-cənub dəhlizinin mühüm bir qolunun Azərbaycan ərazisindən keçməsi perspektivdə onun iqtisadiyyatı və transmilli nəqliyyat təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi sektorun inkişafı təkcə iqtisadi sahədə təhlükəsizliyin təmin olması ilə bitmir, bu həm də sosial sferanın inkişafı deməkdir. Sosial sferada təhlükəsizliyin təmin olunması ölkənin sosial siyasət modelindən asılıdır.

Sosial siyasət-dövlətin, yerli hakimiyyət orqanlarının, müəssisə və təşkilatların əhalini işsizlikdən, istehlak qiymətlərinin artımından müdafiə edən kompleks sosial- iqtisadi tədbirlər sistemidir. Sosial siyasət, anlayış olaraq XIX əsrin ikinci yarısında Almaniyada ortaya çıxıb. İlk dəfə sadəcə fəhlə və kapitalist sinfi arasındakı mənfiyyət qarşıdurmasını nizamlamaq üçün dövlətin gördüyü tədbirləri nəzərdə tutan bu anlayış, daha sonra inkişaf edərək geniş mənada işlədildi. Bütün sosial sinif və qruplar üçün dövlətin gördüyü tədbirlər bütününü əhatə etdi. Sosial siyasət müasir mənada: cəmiyyətdəki bütün sosial sinif və qrupların sosial müdafiə, sağlamlıq, təhsil, məşğulluq və s. kimi problemlərini həll etməyə istiqamətlənmiş, qruplar və siniflər arasında yaranan mübarizə və münaqişələri sosial ədalət prinsiplərinə görə həll etməyə çalışan və cəmiyyətin sosial rifahı üçün həyata keçirilən bütün tədbirlərin cəmidir. Bu anlayış hazırkı mənanı alana qədər uzun bir tarixi inkişaf mərhələsi keçib. Bu mərhələlərdə dövlətlər öz funksiyalarını dəyişdikləri kimi sosial siyasətin də mənasını dəyişdirib və onu daha da genişləndiriblər.

Sosial siyasətin vəzifələri dedikdə, onun həll etməli olduğu əsas məsələlər nəzərdə tutulur. Sosial siyasətin əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- Gəlirin ədalətli bölgüsü və yoxsulluğun azaldılması: Sosial siyasətin qarşısına qoyduğu ən əsas məsələlərdən biri milli

gəlirin cəmiyyətdə ədalətli bölgüsü ilə əlaqədardır. Dövlət bu yöndə siyasi islahatlar həyata keçirərək, siniflərarası maddi uçurumun qarşısını alır və sosial ədaləti yaratmağa çalışır. Gəlirin ədalətsiz bölgüsü zamanı yaranan yoxsulluq probleminin həlli də sosial siyasətin ən əsas vəzifələri sırasındadır.

- Fərsət bərabərliyi: liberal fəlsəfəyə əsaslanan qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin sosial-iqtisadi sahəyə tətbiq olunmasıdır. Bərabərlik prinsipi daha çox təhsil və fərdin özünü inkişaf etdirəcəyi müəyyən sahələrə tətbiq edilir.

- Sosial Müdafiə: hər hansı bir sosial risk, qocalıq, xəstəlik, işsizlik, iş qəzalarına görə vətəndaşın gəlirinin azalması və ya ümumiyyətlə dayanması zamanı onun digər insanlardan asılı olmadan yaşamasını təmin etmək üçün görülən tədbirlər bütünüdür.

- Tam məşğulluğun təmin olunması və işsizliklə mübarizə: bütün vətəndaşların gəlir əldə edə biləcəyi bir iş yerinin olması sosial siyasətin əsas məqsədlərindən biridir.

- Sosial nizam və sülhü təmin etmək: sosial dövlət insanlar arasında aid olduqları fərqli sinif, irq, din, məzhəb, iqtisadi vəziyyətə görə ayrı-seçkilik salınmasının qarşısını almağa çalışır. Cəmiyyətdə müxtəlif tip insanların sülh içərisində yaşamalarını təmin edir.

- İqtisadi inkişafın təmin olunması: dövlətin iqtisadi inkişafı üçün investisiyalara münbit şərait yaradır. İqtisadi fəaliyyətlərdə tam məşulluq halını təmin etmək üçün buna uyğun fəaliyyətlər həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli təhlükəsizlik haqqında Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması vətəndaşların həyatı, sağlamlığı və maddi rifahının qorunmasının, cinayətkarlığın qarşısının alınmasının, miqrasiya və demoqrafik proseslərinin tənzimlənməsinin təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülən əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

- vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliyi, hüquq və azadlıqlarının təmin olunması zəmanətlərinin möhkəmləndirilməsi;
- əhalinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi və fiziki sağlamlığının qorunması üçün sosial müdafiə və səhiyyə sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması;
- cəmiyyətin kəskin təbəqələşməsinə yol verilməməsi üçün müvafiq sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- vətəndaşların sosial müdafiəsi üçün ayrılan vəsaitlərin səmərəli bölgüsünün və ünvanlı istifadəsinin təmin edilməsi;
- qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həll edilməsi;
- yoxsulluğun aradan qaldırılması;
- miqrasiya və demoqrafik proseslərin tənzimlənməsi.

Mədəni-mənəvi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması. Elm, təhsil, mədəniyyət və mənəviyyatın qorunması siyasəti Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsinə, onun mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, mütərəqqi daxili və beynəlxalq inkişafdan bəhrələnməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası ümumdünya mədəniyyətinin qloballaşması meyillərindən kənarda qalmamaq şərtilə, milli mədəniyyətin özünəməxsusluğunu qoruyur və eyni zamanda dünyanın mədəni nailiyyətlərindən milli mədəniyyətin tərəqqisində istifadə üçün imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq öz ərazisində tarixi və mədəni abidələrin qorunmasını təmin edir. Ölkənin davamlı inkişafı üçün adekvat sayda, yaxşı təhsil almış və təlim keçmiş peşəkar insan potensialını, həmçinin elmi-texniki tərəqqini təmin etmək zəruridir. Bu məq-

sədlə, Azərbaycan Respublikası elm və təhsil səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, yeni texnologiyalardan istifadə üçün inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirir, beynəlxalq təcrübəni öyrənir və tətbiq edir. Azərbaycan Respublikası elmi potensialın qorunması və inkişafına dair dövlət siyasətinin uzunmüddətli proqramlarını hazırlayıb həyata keçirir.

Təhsil hər hansı bir dövlətin təhlükəsizliyinin mühüm komponentlərindən biri olaraq, bilavasitə onun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Dövlətin təhsil siyasəti onun milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminin vacib elementlərindən biridir. Təhsil milli təhlükəsizliyin bütün səviyyələrinə (cəmiyyət, dövlət, vətəndaş) öz təsirini göstərir. Son on il ərzində Azərbaycan Respublikasında təhsilin təhlükəsizliyi köhnə təhsil sisteminin əsaslı şəkildə dəyişdirilərək, onu Qərbin inkişaf etmiş ölkələrindəkinə uyğun yeniləşdirmək səyləri ilə müşayiət olunmuşdur. Bəllidir ki, Avropa təhsil ictimaiyyəti hazırda “Bolonya prosesi” adlanan transformasiya dövrü keçirir. Məqsəd fundamental prinsiplərə əsaslanan ümumavropa təhsil sisteminin formalaşdırılmasıdır. Sırr deyil ki, avropalılar bu gün bütün Avropanı “vahid dünya” kimi tanıdirlar.

Müasir dövrdə elm və elmi-texnoloji tərəqqi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını müəyyənləşdirən əsas faktorlardan biridir. Hətta təkcə iqtisadi inkişafı nəzərə alsaq belə, onun kifayət qədər uzun müddətdə davam etməsi yalnız intellektual biliyə əsaslanan innovativ iqtisadiyyat çərçivəsində əldə edilə bilər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 16 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə “Dövlət Proqramı”nda deyildiyi kimi, “Müasir dövrdə təhsilin iqtisadi həyatda artan rolu Azərbaycan da prioritet istiqamət kimi bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılmasını və insan kapitalının inkişafına dövlət dəstəyinin davam etdirilməsini, ümumən ölkədə ali

təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılmasını müstəsna dərəcədə əhəmiyyətli edir". İnkişaf etmiş ölkələr davamlı və uğurlu iqtisadi tərəqqiyə məhz ali təhsil sisteminin beynəlxalq standartlar səviyyəsinə yüksəldilməsi sayəsində nail olmuşlar". Məhz belə siyasət ölkənin gələcək rifahı və milli təhlükəsizliyinin təməlini təşkil etməlidir, çünki təhsil sistemi maddi və mənəvi istehsalın inkişafına fəal təsir göstərə bilən cəmiyyətin əsas qüvvəsi olan istehsalçı işçilərin formalaşdırılmasını təmin edir.

Təhsil sistemi, həmçinin dəyişən sosial struktur proseslərinə fəal təsir göstərir. Əsrlər boyu sələflərin yadigar qoyduğu əxlaq dəyərlərinin gənc nəsələ ötürülməsini təmin edən ən vacib vasitədir. Nəhayət, təhsil sistemi insanların siyasi baxışlarını təşkil edir, sosial fəaliyyətin ilkin bacarıqlarını artırır, onlara siyasi və hüquqi mədəniyyətin əsaslarını verir. Milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərə, kreativ düşüncə tərzinə malik, müxtəlif xarici dillərə yiyələnmiş, yüksəkixtisaslı milli mütəxəssis kadrların yetişdirilməsi ali təhsil müəssisələrinin ümdə vəzifəsidir.

Mənəvi sahədə təhlükəsizliyin təmin olunmasında əsas rolu din mühüm oynayır. Dinə hüquq, vicdan azadlığı, milli-mənəvi dəyər prizması ilə yanaşı, həm də dövlətin və cəmiyyətin dini-ideoloji, milli, ictimai təhlükəsizliyi baxımından yanaşmaq lazımdır. Əks təqdirdə, din sahəsindən dövlətə və cəmiyyətə qarşı ciddi təhdidlər yaranması realdır. Hər bir dövlət kimi Azərbaycan da dini-ideoloji baxımdan hədəflərini müəyyənləşdirməlidir. Bu hədəflərə din sahəsində dövlətin bütövlüyünə, cəmiyyətin monolitliyinə və milli məsələlərdə vətəndaş həmrəyliyinə xidmət edən strateji plan kimi də yanaşmaq olar.

Dini-ideoloji baxımdan dövlətin bütövlüyünə xidmət dedikdə, din sahəsində fəaliyyətin həm də bu məqsədə yönəldilməsi nəzərdə tutulur. Təəssüf ki, mövcud vəziyyətdə din sahəsindəki bütün fəaliyyətlər dövlətin bütövlüyünə xidmət etmir. Əksinə, bir sıra hallarda dövlətə qarşı yönəlidir. Yeni formalaşan dindar kontingentin bir qisminin dini dünyagörüşünə

və mənimsədiyi həyat tərzinə görə milli dövlətçilik şüurundan uzaqlaşması, əvəzində şəriətə əsaslanan müxtəlif idarəçilik formalarını müdafiə etmələri bunun bariz nümunəsidir.

Beləliklə, din sahəsində dini-ideoloji baxımdan ilk və əsas hədəf formalaşan dindar kontingentinin hesabına milli dövlətçiliyimizi daha da möhkəmləndirməkdir. Başqa sözlə, dindar kontingentin dövlətin və onun bütövlüyünün təminatçısı kimi çıxış etməsinə nail olmaqdır. Bu mənada insanlara dini biliklərin verilməsinə paralel şəkildə və ya bunu çuğlaşdırmaqla onlara milli dövlətçilik şüuru və milli-vətəndaş təəssübkeşliyi aşılmalıdır. Eyni zamanda, inanlı təbəqənin dövlət və vətəndaş cəmiyyətinə inteqrasiyası və ölkədə dini həyatın müsbət tendensiyalara dayanan harmonik inkişafı üçün əlverişli şəraitin olması zəruridir.

Əslində, həm dövlətin, həm də cəmiyyətin milli və ictimai təhlükəsizliyinin təməli dini-ideoloji təhlükəsizlikdən başlayır. Belə ki, cəmiyyətin dini-ideoloji təhlükəsizliyi pozulduqdan sonra növbəti mərhələdə milli və ictimai təhlükəsizliyinin pozulması qaçılmazdır. Bu baxımdan dini kimliyin milli kimliyə qarşı qoyulmasının, dindar kontingent daxilində dünyəviliyin və ənənəvi İslamın zəifləməsinin, dini zəmində cəmiyyətdə qütbləşmə və sosial təbəqələşmənin yaranmasının, qadın hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının, xurafatın güclənməsinin qarşısının alınması xüsusilə vacibdir. Qeyd edilən istiqamətlərdəki təhdidlərin qarşısının alınmayacağı təqdirdə birinci mərhələdə cəmiyyətin dini-ideoloji, növbəti mərhələdə isə milli və ictimai təhlükəsizliyin pozulması labüddür.

Dini-ideoloji hədəf baxımından dövlətin bütövlüyü ilə yanaşı, cəmiyyətin monolitliyində prinsipal əhəmiyyət daşıyır. Dindarlığın cəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən güclənməsi fərqində cəmiyyətin monolitliyinə zərbə dəyməsi yolverilməzdir. Əgər dindarlıq artdıqca cəmiyyət dindar və dünyəvi olmaqla, həmçinin, məzhəb müstəvisində bölünəcəksə, bu, yaxın

gələcəkdə ideoloji və təhlükəsizlik zəminində ciddi təhdidə çevriləcəkdir.

Proseslərin bu cür inkişafının qarşısının alınması, dini baxımdan cəmiyyətin monolitliyinin qorunması üçün dinin daha çox ənənəvi İslam müstəvisindən təbliğinə nail olmaq lazımdır. Başqa sözlə, din sahəsində yad dini-ideoloji təsirlərin qarşısının alınması məqsədilə inzibati tədbirlərə paralel olaraq, ənənəvi İslamın dirçəldilməsi əsas hədəflərdən biri olmalıdır.

Dini ənənəvi İslam kontekstindən təbliği cəmiyyətin məzhəb zəminində bölünməsinin, eyni zamanda dini və dünyəvi cəhətdən iki hissəyə parçalanmasının, habelə, dindar kontingentin siyasiləşməsinin qarşısının alınması baxımından zəruridir. Çünki ənənəvi İslam dinin siyasiləşməsinə, məzhəbçiliyin qabardırılmasına, insalara yalnız inanclara görə qiymət verilməsinə haqq qazandırmır.

Dini zəmində ixtilaflara görə milli məsələlərdə vətəndaş həmrəyliyinə xələl gəlməməsi də dini-ideoloji baxımdan əsas hədəflərimizdən biri sayılmalıdır. Din cəmiyyətdə, xüsusilə, dindar təbəqədə yeganə meyar kimi qəbul ediləcəyi təqdirdə milli məsələlərimizdə vətəndaş həmrəyliyinin pozulması qaçılmazdır.

Din sahəsində milli və ictimai təhlükəsizlik baxımından əsas hədəflərimiz xarici təsirlərin güclənməsinin, dinin siyasiləşdirilməsinin, din və məzhəb zəminində tolerantlığın zəifləməsinin, eləcə də radikallığın artmasının qarşısını almaqdır. Buna nail olmadan din sahəsində milli və ictimai təhlükəsizliyimizi tam təmin etməyimiz mümkün deyil.

FƏSİL IV

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ

- 4.1. ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri
- 4.2. Avropada (Böyük Britaniya və Fransa) milli təhlükəsizliyin təmin olunması siyasəti
- 4.3. Türkiyə Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri
- 4.4. Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri
- 4.5. İran İslam Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri
- 4.6. Gürcüstan və Ermənistan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri
- 4.7. Yaponiyanın və Çin Xalq Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

4.1. ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

ABŞ-da milli təhlükəsizliyin təminatı məsələsinə istənilən yanaşmanın əsasında fundamental dəyərlər durur ki, bu da bir sıra doktrinalarda öz əksini tapıb:

Açıq bəxt doktrinası üç tərkib hissəsi özündə birləşdirir:

1. Amerika sentrizm doktrinası - ABŞ-ın ilk prezidentləri C.Vaşinqton, C.Adamson, T.Ceferson, C.Monro, T.Peyn, İ.Alen, A.Hamillton tərəfindən formalaşdırılıb. Mahiyyətini “xüsusi missiyanı yerinə yetirmək üçün Allah tərəfindən ABŞ-a xeyir-dua verilməsidir” tezi təşkil edir.

2. Sərhədləri açmaq ideyası - amerikalı tarixçi F.Terner tərəfindən formalaşdırılıb. ABŞ-ı inkişaf etdirən faktorlardan biri hərəkət və daimi ekspansiyadır.

3. Maarifçi eqoizm - A. Hamilton tərəfindən formalaşdırılıb. Bu doktrinaya əsasən Amerika xalqı Allah tərəfindən seçildiyi üçün öz məqsədlərinə çatmaq üçün digər xalqlardan istifadə edə bilər. Müəyyən razılaşma və ittifaqlar Amerika üçün fundamental mahiyyət daşıyacağı təqdirdə bağlana bilər.

ABŞ-ın Milli təhlükəsizlik siyasətini təyin edən geosiyasi model-əsasən ölkənin dünya proseslərinə qoşulması prinsiplərindən irəli gəlir. Tarixi nöqteyi-nəzərdən üç əsas geosiyasi doktrina mövcuddur.

1. Monro doktrinası - 1823-cü ildə ABŞ-ın beşinci prezidenti Ceyms Monro tərəfindən irəli sürülüb. Onun ideyası dünyanı Amerika və Avropa olmaqla iki hissəyə ayırmaqdır. Əsas şüar “Amerika-amerikalılar üçündür”. Monro doktrinasına görə Texasın 1845-ci ildə ABŞ tərəfindən ilhaq edilməsi Amerika-Meksika müharibəsinə səbəb oldu. 1867-ci ildə isə ABŞ Rusiyadan Alyaskanı alaraq öz ərazisinə daxil etdi.
2. 1895-ci ildə dövlət katibi R.Oninin doktrinası qəbul edildi. Doktrinaya əsasən ABŞ Latın Amerikasını ölkələrinin daxili işlərinə qarışmaq hüququna malikdir.
3. Mexen doktrinası - 19-cu əsrin sonlarında formalaşdırılıb. Əsas şüar “Dənizə sahib olanın bütün dünyaya sahib olmasıdır”, yəni dənizdə ağalığı təmin etmək və bununla da bütün dünyaya hakim kəsilməkdir. Dənizə sahib olmaq hərbi və iqtisadi nöqteyi-nəzərdən olduqca əlverişlidir. Avrasiyanın potensialı ABŞ-ı qat-qat üstələdiyindən daha 2 geosiyasi model qəbul edilib.

Avrasiya mərkəzi modeli - amerikalı geosiyasətçi Makinder tərəfindən yaradılıb və ABŞ-da 1904-cü ildən 1943-cü ilə kimi hakim mövqedə olub. Makinder əsərlərində açıq şəkildə bildirirdi ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra SSRİ Avrasiyada öz mövqelərini daha da möhkəmləndirəcək və Avrasiya mərkəzində güclü dövlət bütün dünyaya ağalıq edəcəkdir. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Amerikanın

beyin orqanları Makinderin konsepsiyasına əsaslanaraq, SSRİ-ni ABŞ üçün əsas təhlükə mənbəyi kimi görürdü. Varşava müqaviləsi və SSRİ-nin süqutundan sonra siyasi vəziyyət dəyişdi və model korrektələrə məruz qaldı.

Avrasiya perimetri – bu geosiyasi model 1930-cu illərdə Yelsk Universitetinin professoru Spaykman tərəfindən təklif edilib. “Perimetri idarə edən Avrasiyanı idarə edir, Avrasiyanı idarə edən isə dünyanın taleyini müəyyənləşdirir”. Geostrateqə görə ABŞ-a Avrasiyada fəaliyyət göstərən qüvvələr tərəfindən daim potensial təhdid təhlükəsi var. Məhz ona görə ABŞ müqavilə və ittifaqlar qurmaqla Avrasiyada totalitar rejim yaradacaq qüvvələrlə mübarizə aparmalıdır.

ABŞ-da Milli təhlükəsizliyi təmin etmə sistemi sahəsində qanunverici baza İkinci Dünya Müharibəsindən sonra SSRİ-ə qarşı “soyuq müharibə” aparmaq məqsədi ilə formalaşmağa başladı. Əsas məqsəd kommunizmin yayılmasının qarşısını almaq idi. Bu doktrina faktiki olaraq, 1950-ci ildən 1990-cı illərə qədər dəyişməyib. Milli təhlükəsizlik haqqında qanuna əsasən ABŞ-da bir sıra dövlət qurumları yaradıldı. Bura hərbi qüvvələr - hərbi hava qüvvələri, mərkəzi kəşfiyyat idarəsi, qərargah başçıları komitəsi daxil idi. Daha sonra 1949-cu ildə qanunda bəzi korrektələr edildi və ordu nazirliyi, hərbi dəniz qüvvələri, hərbi hava qüvvələrini özündə cəmləşdirən ABŞ Müdafiə Nazirliyi yaradıldı.

2002-ci ildə növbəti “Daxili Təhlükəsizlik haqqında” qanun qəbul edildi. Bunun əsasında daha bir nazirlik Daxili Təhlükəsizlik Nazirliyi, həmçinin, Daxili Təhlükəsizlik Şurası yaradılaraq, prezident administrasiyasının tərkibinə daxil edildi.

ABŞ-da milli təhlükəsizlik siyasətinin reallaşmasında mərkəzi fiqur kimi ölkə başçısı prezident çıxış edir. Prezident həm ölkə başçısı, icraedici hakimiyyətin başçısı, ali baş komandan, əsas diplomat, baş hakim, partiya rəhbəri qismində çıxış

edir. Prezident administrasiyasına daxil olan Milli Təhlükəsizlik Şurasının tərkibinə aşağıdakılar aiddir:

1) Şuranın daimi üzvləri (prezident, vitse-prezident, dövlət katibi, müdafiə naziri)

2) Daimi müşavirlər (Milli kəşfiyyat direktoru və qərargah başçılarından sədri)

3) Şura üzvləri (prezidentin Milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə köməkçisi, daxili təhlükəsizlik naziri, maliyyə naziri, ABŞ-ın BMT-dəki daimi nümayəndəsi, iqtisadi siyasət məsələləri üzrə prezident köməkçisi, Ağ Ev əməkdaşları aparatının başçısı)

ABŞ-da ölkənin milli təhlükəsizliyini təmin edən əsas qüvvə kimi ordu çıxış edir. Onun tərkibinə iki milyondan çox canlı qüvvə, 250 min hərbi zirehli tank texnikası, 200 kosmik və 13 mindən çox uçan aparatlar (təyyarə, vertolyot və s.) 500 okean gəmi və qayıqlar və s. daxildir.

ABŞ-da Milli təhlükəsizliyi təmin etmə sisteminin fəaliyyətində kəşfiyyat orqanları əsas rol oynayır. Kəşfiyyat orqanlarına əsasən aşağıdakılar daxildir:

1. Mərkəzi kəşfiyyat idarəsi;
2. Müdafiə nazirliyinin kəşfiyyat orqanları (Milli Təhlükəsizlik Agentliyi, Milli kosmik-hava idarəsi, ordu kəşfiyyatı, hərbi dəniz qüvvələri kəşfiyyat korpusu. Hərbi hava qüvvələrinin nəzarət və yaxalama xidməti);
3. Sahil mühafizəsi kəşfiyyatı;
4. ABŞ dövlət departamentinin kəşfiyyat və araşdırma bürosu;
5. Federal Təhqiqat Bürosu (FTB);
6. Maliyyə nazirliyinin kəşfiyyat təminatı xidməti;
7. Enerji nazirliyinin kəşfiyyat idarəsi.

ABŞ-da milli təhlükəsizlik təmin etmə sisteminin daha bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu siyasət qeyri-dövlət sisteminin cəlb olunması ilə reallaşdırılır. Qeyri-dövlət sistemi çoxplanlı, qeyri-dövlət təşkilat və assosiasiyalarından ibarətdir.

Dövlət və biznes arasında mütəmadi olaraq kadr dəyişikliyi həm dövlət həm də kommersiya sahəsində çalışa biləcək universal mükəmməl top menecerləri yarartmağa imkan verir.

4.2. Avropada (Böyük Britaniya və Fransa) milli təhlükəsizliyin təmin olunması siyasəti

Avropa ölkələrində təhlükəsizliyi təmin etmə sistemi əsasən ərazi və akvatoriyanın daxili təhlükəsizliyinə, həmçinin, asayışın qorunmasına hesablanıb. Bu yanaşma NATO standartlarına görə hələ “soyuq müharibə” illərində qəbul edilib.

Böyük Britaniyada milli təhlükəsizlik təminatına yanaşmalar. Böyük Britaniyada milli təhlükəsizliyin təminatı dedikdə, milli maraqların dərk olunması, onların təyin edilməsi və mühafizəsi başa düşülür. Böyük Britaniyanın milli maraqları xarici və daxili hissələrə ayrılır. Daxili aspektlərə aşağıdakılar daxildir:

Fundamental maraqlar (fiziki təhlükəsizlik, müstəqillik və ərazi bütövlüyü, iqtisadi vəziyyət, millətdə birlik hissəsinin qorunması);

- İctimai qrup və təşkilatların maraqları;
- İndividual maraqlar

Milli maraqların xarici aspekti Böyük Britaniyanın dünyada millət və beynəlxalq aləmdə bir üzv kimi qorunması ilə müəyyən edilir. Qlobal xarakter daşıyan ingilis milli maraqları 1948-ci ildə qəbul edilən “üç dairə” konsepsiyası əsasında müəyyən edilir:

1. Avropa dairəsi - ölkənin coğrafi şəraiti və onun Avropa təhlükəsizliyi ilə sıx əlaqəsidir.

2. Atlantik dairə (ABŞ-la əlaqə) - mənası tarixi və mədəni köklərlə və yaranmış ticarət sistemi ilə təyin edilir.

3. Metropoliya və xarici ərazilər konsepsiyası – Britaniya Birliyinə aid ölkələrin rəsmi London qarşısında

götürdüyü öhdəliklərin icrasını təyin edir. Əsas məqsəd Böyük Britaniyanın iqtisadi əlaqələr sistemini inkişaf etdirməkdir.

Böyük Britaniyanın təhlükəsizlik sahəsində yeritdiyi siyasət ölkənin bir sıra xarici və iqtisadi maraqlarının təminatı və onların lazım gəldikdə müdafiəsini təmin edir. Milli təhlükəsizlik məsələlərində hərbi qüvvələrə rəhbərlik ancaq kraliçanın səlahiyyət dairəsinə aiddir. Qanuna əsasən kraliçanın səlahiyyətlərini mövcud hakimiyyəti reallaşdırır.

Siyasi nəzarət - xarici siyasət və təhlükəsizlik sahəsində siyasət nazirlər kabineti və onun komitələri tərəfindən kollektiv şəkildə həyata keçirilir. Baş nazir xarici əlaqələr və müdafiə siyasəti komitəsinə rəhbərlik edir, həmçinin, müdafiə məsələlərini həll edir. Müdafiə naziri nazirlər kabineti çərçivəsində hərbi siyasətin formalaşdırılması və reallaşdırılmasına görə cavabdehdir. Müdafiə naziri müdafiəyə ayrılan vəsaitlərin xərclənməsinə görə parlamentə hesabat verir. Parlament ölkənin müdafiəsi üçün əhəmiyyət daşıyan bütün qərar və siyasi proseslər haqqında məlumatlandırılır. Parlament üzvləri individual olaraq, yazılı şəkildə hərbi siyasətin bütün aspektləri üzrə nazirlərə müraciət edir.

Hərbi qüvvələr - hərbi-siyasi hakimiyyətin səlahiyyətləri hərbi şura ilə müəyyən edilir. Müdafiə nazirinin iki baş məsləhətçisi var. Onlardan biri müdafiə qərargahı başçısı, digəri isə müdafiə nazirinin daimi müavinidir. Müdafiə qərargahı başçısı hakimiyyətin əsas hərbi məsləhətçisi və silahlı qüvvələrin başçısıdır.

Hərbi qüvvələrin əsas qollarından biri də xüsusi xidmət orqanlarıdır. Britaniyada faktiki olaraq 1990-cı illərin ortalarına kimi xüsusi xidmət orqanlarının hüquqi statusu olmayıb. Uzun illər ölkənin məşhur "Mİ-6" xidməti parlament qarşısında hesabat verməyibdir və maliyyə nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilib. 1994-cü ildə parlamentdə "Kəşfiyyat xidmətləri haqqında" qanunun qəbul edilməsi ilə qanunverici orqanda kəşfiyyat və təhlükəsizlik komitəsi yaradılır. Məhz bu komitə

Kəşfiyyat orqanlarına nəzarəti həyata keçirir. Komitə həmçinin Böyük Britaniyanın xüsusi xidmət orqanları sayılan Mİ-5, Mİ-6 və Hakimiyyət Rabitəsi Mərkəzinə ayrılan büdcə vəsaitlərinin idarə olunması siyasətini də həyata keçirir. Böyük Britaniyanın xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətinin idarə olunması mexanizmində əsas rolu baş nazir oynayır.

“Mİ-6” Böyük Britaniyanın əsas kəşfiyyat xidmətidir. Xüsusi kəşfiyyata cavabdehlik daşıyır. Formal olaraq, Xarici İşlər Nazirliyinə tabe olmasına baxmayaraq, birbaşa baş nazirə çıxışı var. Çox vaxt baş nazirin əmrlərini yerinə yetirir və ya müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir. Baş qərargahı Londonda yerləşən “Mİ-6” dünya üzrə 87 rezidenturaya malikdir. Mİ-6-nın əsas məqsədi xarici kəşfiyyat, xarici kontrkəşfiyyat və xüsusi əməliyyatların keçirilməsidir.

“Hakimiyyət Rabitəsi”- Mİ-6 kimi bu xidmətdə formal olaraq Xarici İşlər Nazirliyinə tabedir. Əsas məqsəd strateji radio və radiotexniki kəşfiyyatdır. Bu Böyük Britaniyada ən böyük ştatı olan (16 mindən çox əməkdaş) və ən bahalı xüsusi xidmətidir. Xidmət qlobal radioelektron kəşfiyyatında əsas baza elementi kimi qalmaqda davam edir.

“Mi-5”-Britaniyanın əks-kəşfiyyat xidməti Mİ-5-Formal olaraq Daxili İşlər Nazirliyinə aiddir. Onun rəhbəri isə baş nazirin müavini-dir. Mİ-5-in əsas fəaliyyəti əks-kəşfiyyat, təxribat fəaliyyəti ilə mübarizə, qlobal və İrland modeli üzrə terrorçuluqla mübarizəni əhatə edir. Güc aksiyalarının keçirilməsi üçün xarici müşahidə və agentlərin cəlb olunması və s. üçün Mİ-5 aktiv şəkildə Skotland Yardın xüsusi bölməsindən polisin xüsusi təyinatlı qruplarından istifadə edir.

Terrorçuluqla mübarizə. Terrorçuluqla mübarizə Britaniya hakimiyyətinin əsas prioritetlərindəndir. Bu sahədə əsas koordinator kimi Daxili İşlər Nazirliyi çıxış edir. Lakin son illər baş verən terror təhdidi ilə əlaqədar Böyük Britaniya hakimiyyəti uzun müddətli antiterror strategiyasını qəbul edib. KONTEST abriviaturası ilə məşhur olan strategiyanın əsas

məqsədi beynəlxalq terrorizmdən gələn təhdidləri azaltmaq, ölkə vətəndaşlarına öz biznesini rahat həyata keçirməyə yardım etməkdir. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrinə kimi Britaniya hakimiyyəti “Terrorizm haqqında” qanuna əsasən möhkəm və yaxşı hazırlanmış antiterror qanunvericiliyinə sahib idi. Lakin 2001-ci ildə əlavə olaraq antiterror qanunu qəbul edilib. Qanuna əsasən hava nəqliyyatında təhlükəsizlik tədbirləri gücləndirilmiş kimyəvi, nüvə və bioloji silaha dair qanunvericilik daha da sərtləşdirilmişdir.

2006-cı ildə Böyük Britaniyada Daxili İşlər Nazirliyinin transərhəd cinayətkarlıqla mübarizə məsələləri üzrə “Ağ kitab”-ı təqdim edilib. Yeni strategiyaya əsasən Böyük Britaniyanı mütəşəkkil cinayətkar qrupların fəaliyyəti üçün ən çətin ölkəyə çevirməkdir.

Fransada Milli təhlükəsizlik təminatına yanaşmalar.

Fransada hərbi və ya siyasi təhlükəsizlik anlamı rəsmi olaraq mövcud deyil. Onu faktiki olaraq özündə hərbi qüvvələrin, diplomatiya, iqtisadiyyat, Fransa maraqlarının müdafiəsi üçün elm və texnologiyanın istifadəsi problemlərini birləşdirən “Milli müdafiə” anlamı əvəz edir.

Fransanın milli təhlükəsizliyi təmin etmə prosesinə yanaşma ənənəsi Amerika Birləşmiş Ştatları ilə daha yaxındır. Fransa cəmiyyəti birmənalı olaraq ölkənin böyük dünya gücü olduğu qənaətindədir və bu məsələ heç vaxt müzakirə edilmir. Bir çox ölkələrdən fərqli olaraq (xüsusilə Yaponiya) Fransa heç vaxt öz kolonial keçmişinə görə günah hissləri ilə sıxılmayıb və bu da öz növbəsində rəsmi Parisə aparıcı qərb ölkələri ilə Üçüncü dünya dövlətləri arasında vasitəçi kimi çıxış etməyə imkan verir. Amerika Birləşmiş Ştatlarından fərqli olaraq Fransa heç zaman hakim hegemonizmə can atmayıb. Adətən, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi çoxpolyarlı dünya quruluşu çərçivəsində balansın saxlanılması ilə qorunur. Məhz bunu əsas götürən Fransa balanslaşdırılmış siyasət yürüdərək, ikitərəfli ittifaqlardan daim uzaq durmağa çalışır. Geosiyasi planda

Fransa özünü təkcə kontinental deyil, həmçinin dəniz gücü (dövləti) kimi qəbul edir və Aralıq dənizi ilə Atlantik okeana çıxışı olan yeganə (İspaniyadan sonra) ölkə sayır. Fransanın belə mövqeyi onun geosiyasi modelini üç hissəyə bölür. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Tyermondizm – Fransanın öz keçmiş müstəmləkələrinin inkişafına və dəstəkləməsinə sövq edən anlayışdır. Fransanın keçmiş müstəmləkələri sayılan ölkə və ərazilərə yardım etmək kimi öhdəçiliyi var.

Avropa perimetri – Aralıq dənizi, Şimali Afrika, Yaxın Şərq akvatoriyasında regional qaydanın formalaşmasında Fransanın iştirakının vacibliyini vurğulayır.

Avropa mərkəzi – Fransanın Avropada təhlükəsizliyin qorunması və Avropa işlərində iştirakının vacibliyini əks etdirir. Eyni zamanda rəsmi Parisin Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Almaniya və Rusiyanın maraqlarının Avropaya müdaxiləsinin qarşısını alır.

Şarl de Qollun 1958-ci ildə hakimiyyətə gəlişi və Beşinci Respublikanın qurulması ilə Fransada Milli doktrinaya münasibət radikal olaraq dəyişdi. Milli doktrinasının əsasına “Fransa əzəməti” və “Milli müstəqillik” şüarları daxil edildi. Fransanın milli maraqları üç kateqoriyaya ayrılır:

- Həyatı - əhalinin müdafiəsi, suverenlik və ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması;

- Strateji - Avropa kontinentində xüsusilə Aralıq dənizi akvatoriyasında sülhün qorunması;

- Dövlət - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının üzvü kimi Fransanın beynəlxalq məsuliyyəti

Ümumilikdə, Fransanın milli təhlükəsizlik siyasəti prezidentin strateji konteksti əsasında formalaşdırılır. 21-ci əsrin əvvəllərində Fransanın gələcəyi üç çağırışla üz-üzə qalıb. Onlardan biri Qərblə İslam arasında yaranan münaqişədir. Bu isə özündə terror aktları, ölkə daxilində iğtişaşlar, terrorçuların bioloji, kimyəvi və nüvə silahından istifadə etməklə hücumları

və s. daxildir. Belə təhdidlərlə mübarizə milli xüsusi xidmət orqanlarının konsolidasiyasını və terrora qarşı mübarizə aparan bütün ölkələrin anoloji xidmətləri arasında sıx qarşılıqlı fəaliyyəti aktual edir. İslam ilə Qərb arasında mövcüd ziddiyyətlərin yumşaldılması üçün Fransanın rəhbərliyi ilə 2008-ci ildə Aralıq Dənizi İttifaqı yaradıb. (İttifaq özündə Avropa İttifaqı, Yaxın Şərq və Şimali Afrika ilə birlikdə 43 ölkəni birləşdirir.)

Fransa üçün digər çağırış isə **çoxpolyarlıq** problemidir. **Çoxpolyarlıq** əksər hallarda güc nöqteyi-nəzərdən ölkələrin siyasi kursların toqquşması ilə nəticələnir. Misal kimi Amerika Birləşmiş Ştatların yürütdüyü siyasəti göstərmək olar. Amerika Birləşmiş Ştatları birtərəfli şəkildə güc siyasəti yürütməklə global liderlik uğrunda mübarizə aparır. Avropa İttifaqı isə çoxtərəfli siyasətin əsas aləti kimi qiymətləndirilir. İttifaqın təhlükəsizliyin təminatı əsas prioritet məsələ sayılır. “Fransa Avropa İttifaqsız güclü ola bilməz, eyni ilə Avropa İttifaqı da Fransasız zəifdir”. Burada Fransa Avropa Kollektiv Təhlükəsizlik üsulları ilə qarşılıqlı tamamlama konsepsiyasından çıxış edir.

Burada əsas diqqəti Fransanın Rusiya və Çinlə qarşılıqlı əlaqələrinə diqqət yetirmək daha məqsədəuyğundur. Rusiya dünya arenasına öz enerji ehtiyatlarından bir təzyiq vasitəsi kimi iştirak edərək öz mövqelərini bərpa etməyə və təsirini artırmaq istəyir. Bu isə Fransa və ümumiyyətlə, Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyini zərbə altında qoyur. Öz növbəsində bir enerji ehtiyatlarının axtarışı siyasətindən həmin ehtiyatlar üzərində tam nəzarətin yaradılması strategiyasına keçir. Son illər ərzində Çinin Afrikaya diqqətin artması Fransanın strateji maraqlarına təhdid kimi qəbul edilir.

Üçüncü çağırış isə özündə iqlim dəyişikliyi, yeni epidemiyalar və enerji ehtiyatlarının tükənməsi kimi məsələləri əhatə edir. Fransanın milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas prioritetlərindən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Öz müstəqil statusunun potensialı və iri hərbi güclə isbatı;

- Avropa İttifaqının xarici və hərbi siyasi institutlarının gələcəkdə də möhkəmləndirilməsi;

- Avropa Aralıq dənizi, Yaxın Şərq regionunda təhlükəsizliyin təminatında yeni çoxtərəfli yanaşmaların formalaşdırılması

Fransanın milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə rəhbərliyi respublika prezidenti həyata keçirir. 1958-ci il konstitusiyasına əsasən, prezident milli müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün qarantı, həmçinin silahlı qüvvələrin baş komandanıdır (nüvə silahını tətbiq edilib-edilməməsi də prezidentə həvalə edilib və 14.01.1964-cü il dekreti ilə təsdiqlənib). Öz iş fəaliyyətində ölkə prezidenti müdafiə və milli təhlükəsizlik baş katibliyinə arxalanır. Bu orqan Amerika Birləşmiş Ştatlarının Milli təhlükəsizlik Şurasının analoqu olsa da, lakin daha geniş səlahiyyətlərə malikdir. Qurum üzvləri prezident tərəfindən təyin olunan Konsultasiya Şurasına arxalanır. Şuranın işini dövlət aparatının aparıcı fiqurları prezident administrasiyasının başçısı və ölkə başçısının diplomatik müşaviri koordinasiya edir.

Fransa xüsusi xidmət orqanlarına tapşırıqların təyin edilməsi işləri 2008-ci ildə yaradılmış kəşfiyyat üzrə Milli şuraya həvalə edilib. Kəşfiyyat üzrə şuraya gündəlik rəhbərliyi prezident administrasiyasının baş katibliyinin ştatında olan Milli koordinator həyata keçirir.

Fransanın Milli təhlükəsizliyin təminatı siyasətində əsas rollardan birini də xarici işlər nazirliyi oynayır. Məhz nazirliyin tərkibində analiz və proqnozlaşdırma mərkəzi fəaliyyət göstərir. Siyasi partiya və hakimiyyət orqanlarının ölkənin milli təhlükəsizlik siyasətində fəaliyyəti konstitutsiya ilə məhdudlaşdırılır. Fransa Milli Yığıncağında (Məclisində) xarici işlər üzrə, Milli müdafiə və silahlı qüvvələr, kəşfiyyat üzrə daimi komissiyalar formalaşdırılıb. Senatda isə xarici işlər, müdafiə və hərbi qüvvələr üzrə komissiyalar fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, Fransa Milli Yığıncağında ölkənin təhlükə-

sizlik məsələlərində fraksiyalar arasında ciddi fikir ayrılıqları demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Müdafiə siyasəti - Fransa müdafiə siyasətinin əsas məqsədi həyatı əhəmiyyətli, strateji və dövlət maraqlarının müdafiəsindən ibarətdir. Bu hal mütəmadi olaraq Fransanın “Müdafiə üzrə Ağ Kitabı”nda əks olunur və dəyişməz olaraq qalır. Fransa dövlətinin müdafiə sahəsində əsas prioritet məsələlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Əhali və ərazinin müdafiəsi-millətin mövcudluğuna təhlükə törədən təhdidlərin qarşısının alınması;
- Müdafiə siyasətinin prinsipləri - müstəqillik və həmrəylik;
- onlar əsasən ölkənin təhlükəsizliyinə dair qərarların qəbulu zamanı azad hərəkətin qorunub saxlanmasını nəzərdə tutur.

Hazırkı dövrdə bu prinsiplər aşağıdakı sahələri əhatə edir:

- ittifaqların qorunmasında öz qüvvələrinə arxalanmaq;
- qərarların qəbulu zamanı milli muxtariyyatın qorunması;
- çoxmillətli xarici əməliyyatlar zamanı hərbi və siyasi vasitələrə tələbat, müvəqqəti koalisiyalarda iştiraka zəmanət.

“Müdafiə üzrə Ağ kitab”-a əsasən müdafiə siyasəti iki əlavə komponentlə tamamlanır.

1) əməliyyatların keçirilməsi strategiyası;

2) hərbi inşaat strategiyası.

Əməliyyatların keçirilməsi strategiyası 5 komponenti nəzərdə tutur:

1) xəbərdar və qabaqlayıcı;

2) qarşısını alma;

3) vaxtında qabağını alma;

4) müfəssəl;

5) müdafiə.

“Xəbərdar və qabaqlayıcı” əsasən irimiqyaslı təhdidlərin proqnozlaşdırılmasına və dünyada baş verən proseslərə dərhal reaksiya verilməsinə yönəlib. Bunun üçün kəşfiyyat strukturlarına investisiyaların artırılması, heyətin artırılması və texniki

təchizatının yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulub. Əsas diqqətini isə kosmik kəşfiyyatı komponentinə yönəlib.

Fransa müdafiə strategiyasının əsas fundamental elementlərdən biri də qarşısınıalma funksiyasıdır. O, əsasən nüvə potensialına arxalanır. Çünki nüvə strategiyası hərbi əməliyyatların aparılması zamanı bir vasitə kimi istifadə oluna bilər. Fransa üçün qarşısınıalma strategiyası sırf müdafiə xarakteri daşıyır və ölkənin həyatı maraqlarına qarşı istənilən təhdidlərdən qoruyucu vasitə kimi qəbul edilir.

4.3. Türkiyə Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Türkiyədə sistemli və mütəşəkkil şəkildə kəşfiyyat təşkilatı yaratmaq cəhdləri Osmanlı Dövlətinin son illərində başlamışdır. Siyasi birliyin qorunması, separat hərəkətlərin qarşısının alınması və xüsusilə xarici dövlətlərin Orta şərq üzərində mərkəzləşən fəaliyyətlərinin izlənilə bilməsi üçün, fərdi əsasda və məhdud xüsusiyyətdə davam etdirilən kəşfiyyat işlərinin bir mərkəzdən və mütəşəkkil şəkildə icra edilməsinə ehtiyac duyulmuş və 17 noyabr 1913-cü il tarixində Ənvər Paşa tərəfindən “Təşkilatı Məxsusa” adlı kəşfiyyat təşkilatı qurulmuşdur. Birinci dünya müharibəsi zamanı hərbi kəşfiyyat işini reallaşdıraraq əhəmiyyətli vəzifələri boynuna götürən bu təşkilat, döyüşün sona çatması ilə 30 oktyabr 1918-ci il tarixində imzalanan Mondros sülh müqaviləsindən sonra dağılmışdır.

Kəşfiyyat təşkilatlarının bağlanılmasından və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasından sonra, 1926-cı il tarixinə qədər keçən dövr ərzində məlumat alma işləri, Ordu Müfəttişlikləri Kəşfiyyat Şöbələri tərəfindən icra edilmişdir. Daha sonra Atatürk 1925-ci ilin sonunda inkişaf etmiş dövlətlərdəki kəşfiyyat quruluşlarına bənzər müasir bir təşkilatın qurulması təlimatını vermişdir. Bunun üzərinə, Avropa ölkələrində öyrədilən heyətlərin də iştirakı ilə Baş

qərargah başçısı Marşal Fevzi Çaxmağın 6 yanvar 1926-cı il tarixli əmri istiqamətində Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk kəşfiyyat quruluşu olan Milli Təhlükəsizlik Xidməti – Riyasaidin (MAH) qurulmuşdur. Təşkilat 5 yanvar 1927-ci il tarixində Daxili İşlər Nazirliyinə tabe olmuşdur. 6 yanvar 1926-cı il - 5 yanvar 1927-ci il tarixləri arasındakı birillik dövr işləri dövrün idarəçiləri tərəfindən Riyasaidin quruluşuna hazırlıq dövrü olaraq qiymətləndirilmiş və bir gün sonrakı 6 yanvar 1927-ci il tarixi MAH-in quruluş tarixi olaraq qəbul edilmişdir. Təşkilatın başçılığına Şükrü Əli Ögelin gətirildiyi MAH, Milli Kəşfiyyat Təşkilatı mənsuqları üçün bir simvol olaraq əhəmiyyətini qorumaqda və MİT-in tarixi kökləriylə gələcək arasında qüvvətli bir bağ meydana gətirməkdədir. MAH-da müəyyən səbəblərdən bir neçə dəfə kiçik struktur dəyişikliklər edilmişdir və 1965-ci ilə qədər Türkiyənin kəşfiyyat fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə icra etmişdir.

Dövlətin milli təhlükəsizlik siyasətinin hazırlanması ilə əlaqədar və kəşfiyyatın işinin bir mərkəzdən həyata keçirilməsi məqsədilə 22 iyul 1965-ci il tarixində Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən 644 sayılı qanun qəbul edilmiş və bu qanun ilə MAH-ın adı Milli İstihbarat Təşkilatı (MİT) olaraq dəyişdirilmişdir. Qanun ilə MİT-in bir rəhbər tərəfindən idarə olunması və rəhbərin qanun ilə təyin olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsində yalnız Baş Nazirə qarşısında məsul olması nəzərdə tutulmuşdur. MİT təxminən 19 il davam edən fəaliyyətini 644 sayılı qanunun hökmləri istiqamətində icra etmiş, ancaq sürətlə dəyişən və inkişaf edən şərtlər səbəbindən yeni bir qanuni tənzimləmənin ehtiyacı ortaya çıxmışdır. Bu məqsədlə, 1 noyabr 1983-ci il tarixində 2937 sayılı "Dövlət Kəşfiyyat Xidmətləri və Milli Kəşfiyyat Təşkilatı Qanunu" qəbul olunaraq 1 yanvar 1984-cü il tarixində qüvvəyə minmişdir.

Milli Kəşfiyyat Təşkilatı - Türkiyə Cümhuriyyətinin bölünməz bütövlüyünə, konstitusiyaya nizamına, varlığına, müstəqilliyinə, təhlükəsizliyinə və milli gücünü meydana

gətirən bütün ünsürlərinə qarşı daxildən və xaricdən gələcək mövcud və ola biləcək təhdidlər haqqında məlumat toplamaq, tədbirlər görmək və lazımlı vəziyyətlərdə əlaqədar mövqeləri xəbərdar edən təşkilatdır. Təşkilat Türkiyə Baş nazirliyinə tabedir. Büdcəsi 855 milyon Türk lirəsi təşkil edir.

4.4. Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizliyi ölkənin uzun tarixi bir dövrdə dövlətin inkişaf potensialını, eləcə də cəmiyyətin sabitliyi və rifahını təmin edilməsidir. Milli təhlükəsizlik həyatın müxtəlif sahələrində fərd, cəmiyyət və dövlətin həyati mənafeələrinin daxili və xarici təhlükələrdən qorunmasını nəzərdə tutur.

Rusiyada mövcud olan milli təhlükəsizlik sisteminin xüsusiyyətləri prezident hakimiyyətinin xüsusiyyətləri, Rusiya Federasiyası Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş milli təhlükəsizlik üçün məsuliyyət daşıyan dövlətin vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətləri ilə bağlıdır. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sistemindəki xüsusiyyətlər dövlətin geosiyasi müddəaları, tarixi şəxsiyyətləri və ənənələri ilə müəyyənləşdirilən Rusiya Federasiyasının milli maraqları və məqsədlərinin əsas xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətləri və vəzifələri Rusiya Federasiyasının Prezidentinin 2000-ci il 10 yanvar tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Rusiya Federasiyasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında müəyyən edilmişdir.

Dövlətin maraqları bərabər və qarşılıqlı faydalı beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində, konstitusiya sisteminin, Rusiyanın suverenliyini və ərazi bütövlüyünün, siyasi, iqtisadi və sosial sabitliyin, qanuniliyin şərtsiz saxlanılmasında və qanunun aliliyində saxlanılmasında toxunulmazdır.

Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizliyinə xarici və daxili təhdidlərin vaxtında proqnozlaşdırılması və müəyyən edilməsi;
- daxili və xarici təhdidlərin qarşısının alınması və aradan qaldırılması üçün əməliyyat və uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Rusiya Federasiyasının suverenliyini və ərazi bütövlüyünü, onun sərhəd zonasının təhlükəsizliyini təmin etmək;
- ölkənin iqtisadiyyatının yüksəlməsi, müstəqil və sosial yönümlü iqtisadi kursun keçirilməsi;
- Rusiya Federasiyasının xarici mənbələrə olan elmi-texniki və texnoloji asılılığını aradan qaldırmaq;
- Rusiya ərazisində hər bir şəxsin və vətəndaşın şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək, onun konstitusiya hüquq və azadlıqlarını təmin etmək;
- Rusiya Federasiyasının dövlət hakimiyyəti sisteminin təkmilləşdirilməsi, federal münasibətlər, yerli özünüidarəetmə və Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi, uyğun beynəlxalq əlaqələrin formalaşdırılması, qanunun aliliyinin gücləndirilməsi və ictimai-siyasi sabitliyin qorunması;
- bütün vətəndaşlar, vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları, siyasi partiyalar, ictimai və dini qurumlar tərəfindən Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə ciddi riayət olunmasını təmin etmək;
- Rusiyanın, ilk növbədə, dünyanın aparıcı dövlətləri ilə bərabər və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı təmin etmək;
- dövlətin hərbi potensialını kifayət qədər yüksək səviyyədə qaldırmaq və saxlamaq;
- kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması rejimi və çatdırılma vasitələrini gücləndirmək;

- Rusiya Federasiyasına qarşı xarici ölkələrin kəşfiyyatı və dağıdıcı fəaliyyətlərini aşkar etmək, qarşısını almaq və dəf etmək üçün effektiv tədbirlər görmək;
- ölkədə ekoloji vəziyyətin radikal inkişafı.

Rusiyada Federal Təhlükəsizlik Xidməti (FSB Rusiya) – öz səlahiyyətləri daxilində dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsini həyata keçirən bir icraedici orqandır. Rusiya Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin fəaliyyəti, eyni zamanda, Rusiya Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Milli Qvardiya Qoşunlarının Federal Xidməti, Dövlət Mühafizə Xidməti, Dövlət Feldyeger Xidməti, Texniki və İxracata Nəzarət üzrə Federal Xidmət, Prezidentin Xüsusi Proqramları üzrə Baş İdarəsi kimi sahələri – “güc və təhlükəsizliyi təmin edən qüvvələr”i təmsil edən xüsusi orqanlar sırasına daxildir. FTX-nın tərkibinə ilkin araşdırma-istintaq, əməliyyat-axtarış və kəşfiyyat fəaliyyəti aparmaq hüququna malik hərbi və mülki dövlət qulluğu səlahiyyətlərini ehtiva edən xidmət sahələri daxil edilir. Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin ümumi fəaliyyətinə Rusiya Federasiyasının Prezidenti rəhbərlik edir.

Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin yaranma tarixi haqqında qısa şəkildə onu bildirmək lazımdır ki, SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin tarixi varisi olan Rusiya Federasiyasının Təhlükəsizlik Nazirliyi Rusiya Prezidenti Boris Yeltsinin imzaladığı sərəncamla 1993-cü ilin 21 dekabr tarixində ləğv edilmiş və Rusiya Federal Əks-kəşfiyyat İdarəsinin yaradılmışdır. 1995-ci ilin 3 aprel tarixində isə prezident “Rusiya Federasiyasının Federal Təhlükəsizlik Orqanlarının yaradılması” haqqında yeni qanun imzalamışdır. Bu qanun həmin il aprelin 15-dən qüvvəyə minmişdir. Beləliklə, Rusiya Federasiyası Prezidentinin qərarı ilə Rusiya dövlətində daha müasir tələblərə cavab verən FTX adlı təşkilat yaradılmış (tezliklə rusca hamının əzbər bildiyi KQB-ni əvəz edən FSB (Feezbe) abreviaturası dildə ümumişləklilik vəsiqəsini qazanmışdır) və bundan əlavə, FTX-da yenidən İstintaq Baş İdarəsi və Xüsusi

Əməliyyatlar İdarəsi bərpa edilmiş, köhnə katiblik isə İşlər idarəsinə çevrilmişdir. Həmin qanuna əsasən, daha bir düzəliş apararaq, heç bir ştat və struktur dəyişikliklər etmədən “Federal Əks-kəşfiyyat İdarəsi” Federal Təhlükəsizlik Xidməti adlandırılmağa başlanmışdır. Prezidentin 20.12.1995-ci il 1280 nömrəli sərəncamı ilə hər ilin 20 dekabr günü –“Rusiya Federasiyası Təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı” kimi qeyd olunması qərara alınmışdır.

1997-ci ilin may ayında FTX-nın mərkəzi aparatında ciddi struktur dəyişikliyi baş vermiş: 22 idarədən cəmi beşi qalmış, yerdə qalanlar isə 5 departamentə cəmləşmişdir. 2003-cü ilin 11 mart tarixində Rusiya prezidenti Vladimir Putinin fərmanı ilə Rusiya Federasiyası Federal Sərhəd Xidmətinin tam və Rusiya Federasiyası Prezidenti yanında Dövlət Rabitə və İnformasiya Federal Agentliyinin bəzi funksiyaları FTX-ya həvalə edilmişdir. 2004-cü ilin iyul ayından FTX daxilində bir çox idarəetmə dəyişikliyi baş vermiş, departamentlər əvəzinə xidmət şöbələri yaradılmışdır. 31 iyul 2014-cü ildə Rusiya Federasiyası baş naziri Dimitriy Medvedevin imzaladığı 743 nömrəli hökumət fərmanı ilə FTX tərəfindən müəyyən olunmuş tədbirlər planına əsasən təhlükəsizlik qüvvələri üçün İnternet istifadəçilərinin yararlandığı sosial şəbəkələrə, forum və saytlara xüsusi avadanlıq və proqram təminatı qoşulması barədə qərar qüvvəyə minmişdir. Bu xüsusi xidmətin köməyi ilə internet, sayt istifadəçilərinin hərəkətləri haqqında avtomatik olaraq məlumat əldə etmək və analoji qabaqlayıcı tədbirlər planı qurmaq mümkün olacaqdır. FTX-nın əsas fəaliyyət istiqamətləri Rusiya Federasiyasının Federal Təhlükəsizlik Xidməti haqqında 3 aprel 1995-ci il tarixli Federal Qanununun 8-ci bəndinə əsasən aşağıdakılardır:

- əks-kəşfiyyat fəaliyyəti;
- terrorçuluqla mübarizə;
- xüsusi təhlükəli cinayətkarlıq növləri ilə mübarizə;
- kəşfiyyat fəalliyəti;

- sərhəd xidməti fəalliyəti;
- informasiya təhlükəsizliyinin təminatı;
- korrupsiya ilə mübarizə fəalliyəti ilə bağlı istiqamətlər müəyyənəşdirilir.

FTX-nın hüquq və vəzifələri Rusiya Federal Təhlükəsizlik Xidməti haqqında Qanunun 12-ci və 13-cü bəndləri ilə müəyyən edilmişdir:

a) FTX-nın Əks-kəşfiyyat Xidməti Rusiya FTX-nın Əks-kəşfiyyat Xidməti öz səlahiyyət hədudlarında xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları və təşkilatlarının, həmçinin ayrı-ayrı şəxslərin Rusiya Federasiyasının təhlükəsizliyinə ziyan vurulmasına yönəlmiş fəalliyətinin qarşısının alınmasından ibarətdir. FTX-nın Əks-kəşfiyyat Xidmətinin tərkibinə Rusiya əks-kəşfiyyat Departamenti daxildir ki, onun da tərkibində xüsusi olaraq ABŞ-ın MKİ-yə (Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi) qarşı mübarizə ilə məşğul olan bölmə vardır.

Cinayətkarlıq və terrorçuluqla mübarizədə Rusiya FTX orqanları ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq casusluq və terrorçuluq fəalliyətinin, mütəşəkkil cinayətkarlığın, silah və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinin, qaçaqmalçılıq kimi cinayət formalarının qarşısını almaq imkanlarını həyata keçirirlər. Bununla yanaşı, FTX-nın müvafiq qurumları qeyri-qanuni silahlı qruplaşmaların, cinayətkar dəstələrin ayrı-ayrı şəxs və təşkilatların Konstitusiyaya quruluşunun zorakılıqla devrilməsinə yönəlmiş fəalliyətinin də aşkar edilməsi və qarşısının alınması üzrə də fəalliyət göstərir.

Bundan əlavə, ölkənin hüquq-mühafizə aktlarına uyğun olaraq Federal Hakimiyyətləri orqanları FTX qurumları qarşısında cinayətkarlıqla mübarizə sahələrində digər vəzifələr də qoya bilərlər:

b) Kəşfiyyat - FTX orqanlarının ölkə daxilində mütəşəkkil cinayətkar təşkilatlar və terrorçu qruplaşmalarla əlaqədar məlumatların əldə edilməsi və işlənməsi ilə bağlı fəalliyəti əhatə edir. Rusiya Federasiyasının kənarda kəşfiyyat

fəaliyyəti isə FTX-nın xarici kəşfiyyat qurumları tərəfindən Rusiya Federasiyasının "Xarici kəşfiyyat haqqında" qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir.

c) Sərhəd fəaliyyəti - FTX-nın sərhədlərin qorunması üzrə fəaliyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: Rusiya Federasiyasının dövlət sərhədlərinin qanunsuz pozulmasına yol verməmək məqsədilə sərhədlərin qorunması və mühafizəsi, Rusiya Federasiyasının sərhəd rejiminin fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən pozulmasının qarşısının alınması; Sərhədyanı ərazilər hüdunda Rusiya Federasiyasının qanuni iqtisadi və digər mənafeələrinin, su hövzələrinin Rusiya Federasiyasına məxsus kontinental şelflərin qorunması;

d) İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi FTX orqanları informasiya təhlükəsizliyinin təminatını öz səlahiyyətləri çərçivəsində aşağıdakı fəaliyyət formaları ilə həyata keçirirlər: İnformasiya təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində dövlət və elmi-texniki siyasətinin formalaşması və reallaşmasının həyata keçirilməsi zamanı mühəndis-texniki və kriptografik vasitələrlə; ölkə xaricindəki müəssisələrdə istifadə olunan informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin, şifrəli, məxfi növlü xüsusi rabitə vasitələrinin mühafizəsi üsulları ilə; Rusiya Federasiyasının dövlət sirri sayılan materiallarla bağlı fəaliyyət formalarının lisenziyalaşdırılması və sertifikatlaşdırılması.

4.5. İran İslam Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Qərbi Asiyanın mərkəzində yerləşən İran İslam Respublikasının Orta Şərq, Qafqaz və Xəzər dənizi zonası o cümlədən, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə həmsərhəd olması ölkənin geostrateji mövqeyinin əhəmiyyətindən xəbər verir. İran həmçinin, Fars körfəzində də aparıcı rol oynayır. (İran istənilən an körfəzə girişi bağlamaqla beynəlxalq yükdaşımada problemlər yarada və bununla da dünya iqtisadiyyatını böhran

vəziyyətinə gətirə bilər) Böyük karbohidrogen ehtiyatlara və tranzit yollarına sahib olmaqla İran global enerji təhlükəsizliyinin təminatında vacib rol oynayır. Bundan başqa, 70 milyon əhalisi olan İran dünyada böyük orduya sahibdir. (900 mindən çox canlı qüvvə). Bu fakt onu regional və dünya siyasətində söz sahibinə çevirir.

Hərbi siyasəti faktor - Hazırkı dövrdə İran Amerika Birləşmiş Ştatlarının faktiki olaraq blokadasındadır. Belə ki, ABŞ ordusu qərbdə İraq, şərqdə Əfqanıstan, Cənubda Fars və Oman körfəzlərindəki Vahid Mərkəzi Komandanlıq qərargahı vasitəsilə İranı mühasirədə saxlayır. İran şimaldan NATO-nun üzvü olan Türkiyə, həmçinin Azərbaycan və Gürcüstan, Fars körfəzi sahilində yerləşən digər müsəlman ölkələri başda sünni Səudiyyə Ərəbistanı ilə coğrafi yaxınlıqda yerləşməsinə özü üçün təhlükə görür. Və nəhayət ön Şərqdə “Kiçik İblis” adlandırdığı İsrailin yerləşməsi İranın milli təhlükəsizliyinə hədə kimi dəyərləndirilir. Yəhudi dövlətinin dünya xəritəsindən silinməsi isə İslam Respublikasının həyatı vacib marağı hesab oluna bilər.

Milli psixoloji faktor-İran qədim fars sivilizasiyasının parlaq varisidir. Altı əsrdə ölkə mənəvi, dini nöqtəyi-nəzərdən dünya şüaliyinin mərkəzi sayılır. Hazırkı dövrdə fars milli psixologiyası Yaxın Şərqdə əsas siyasəti faktor kimi qəbul edilir.

İqtisadi faktor - İran İslam Respublikasının iqtisadi potensialının güclənməsində əsas rolunu neft və qaz oynayır. 1998-ci ildən bəri İranın neft ixracından əldə etdiyi gəlirlər dörd dəfə artaraq 11 milyondan 40 milyon dollara çatıb. Bu gün İran dünyanın ən iri neft ixracatçısı ölkəsi sayılır.

Milli inkişaf sahəsində strateji planlaşdırma prosesinin aktivləşməsi 2005-ci ildə prezident Mahmud Əhmədi Necatın hakimiyyətə gəlişindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Ölkənin uzunmüddətli strateji inkişafı elə həmin il 2005-ci ildə “20 illik perspektiv” adlı dövlət sənədində öz əksini tapmışdır. Sənədə əsasən 20 ildən sonra İran İslam Respublikası inkişaf etmiş və

güclü regional ölkəyə çevrilməlidir. Sənəddə o da vurğulanır ki, İran islam dünyasında ilhamverici ölkə olaraq bir sıra dövlətlərlə sıx əməkdaşlıq edəcək. “20 illik perspektiv”ə uyğun olaraq İranın başçılığı altında dünya islam cəmiyyətinin yaradılmasına dair işlər aktivləşmişdir. Əsas strateji məqsəddən irəli gələrək üç əsas istiqamət müəyyənləşib. Hər üç istiqamət uzun müddətli xarakter daşıyır. Birinci əsas məqsəd İranı ümummüsəlman qüvvəsi mərkəzinə çevirməkdir. Bu isə özündə ikinci məqsədə nail olunmaqla reallaşa bilər. İkinci məqsəd İranı Yaxın və Orta şərq regionunda lider ölkəyə çevirməkdir. Bu nəticənin əldə olunması isə üçüncü məqsəddən asılıdır. Sonuncu məqsədə görə İran hərbi siyasi və ideoloji nöqteyi-nəzərdən sabit ölkə olmalı, azad iqtisadiyyata və güclü orduya malik olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sadalananlardan əlavə olaraq İranın iki əsas strateji məqsədi var ki, onların reallaşdırılmasında ölkə əhalisi tam həmrəydir. Bunlardan biri “Kiçik İblis” olan İsrailin yer üzərindən silinməsidir ki, İran bu məqsədinə nail olmaq üçün “Həmas”, “Hizbullah”, “İslami cihad” və “Əl Aksa qurbanları briqadası” təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq edir. İkinci strateji məqsəd İranda müstəqil nüvə potensialı qurmaqdır ki, bunun əldə olunması üçün ölkədə elmi-texniki və istehsal bazası yaratmaq lazımdır. Məhz bu baza əsasında qısa zaman ərzində nüvə silahı əldə edilməsi nəzərdə tutulur.

1979-cu ildə İranda islam inqilabından sonra şiə ruhani sistemindən ibarət unikal siyasi rejim yarandı. Faktiki olaraq inqilab şah rejiminə son qoyaraq, hakimiyyətə ruhanilərin və onlarla əlaqəli biznes elitasının gəlməsinə yardımçı oldu. İranda hakimiyyətin bölgüsü prinsipi əsasında qanunverci, icraedici və məhkəmə hakimiyyətindən ibarət konstitusiyalı dövlət quruldu. Lakin ölkəyə ali dini-rəhbər başçılıq edir və bütün hakimiyyət (dini, dövlət, siyasi və hərbi) ona tabedir.

Həmin şəxs klerikal-ekspertlər tərəfindən ali şiə ruhaniləri sıralarından seçilir.

İran İslam Respublikasının siyasi orqanları sistemində dörd ierarxiya mərhələsini ayırmaq olar. Bunlar aşağıdakılardır:

Birinci mərhələ - Ali dini rəhbər və mütəfəkkirlər şurası. Ali dini rəhbər vəzifəsi İran İslam Respublikasının konstitutsiyasının mövcudluğu üçün aparıcı rol oynayır. Dini rəhbər şəriət qanunvericiliyi prinsipi əsasında Mahdi əz Zamanın zühuruna kimi ölkəni və şiə cəmiyyətini idarə etməlidir. Konstitutsiyaya görə dini rəhbər cəmiyyət tərəfindən Mərcəət Təklid kimi qiymətləndirilən şəxs ola bilər. Həmin şəxsin müəyyənləşdirilməsini məhz cəmiyyət həyata keçirir. Mütəfəkkirlər Cəmiyyəti tərkibində konstitutsiyanı qoruyan xüsusi qurum fəaliyyət göstərir. Həmin qurum nümayəndələri eyni zamanda seçkilərin nəticələri və namizədlərinə dair istənilən qərarlara veto qoymaq iqtidarındadır. Rəhbər mütəfəkkirlər cəmiyyəti tərəfindən qəbul edildikdən sonra o, ömürlük ali münşif olur. Məhz həmin şəxs ali baş komandana çevrilərək müharibə, sülh, cihad elan etmək, prezidentin təyin və ya istefasını bəyan etmək, ali siyasi işçiləri və güc strukturları rəhbərlərini təyin etmək hüququna malik olur.

İkinci mərhələ - Ali Milli təhlükəsizlik Şurası. Ali Milli Təhlükəsizlik Şurası 1979-cu il inqilabından sonra yaradılıb. Sözü gedən orqan dini rəhbər tərəfindən təyin edilən ümumsiyasi kurs çərçivəsində ölkənin müdafiə və təhlükəsizlik siyasətini həyata keçirir. Ali Milli təhlükəsizlik Şurası hərbi, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni fəaliyyəti müəyyən etməklə, dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qoruyur. Məhz bu orqan İranın nüvə proqramının xarici siyasi aspektlərini müəyyənləşdirir. Milli Təhlükəsizlik Şurasına aşağıdakılar daxildir:

Rəhbər (Şura başçısı), prezident, rəhbərin iki nümayəndəsi, parlament sədri, ali məhkəmə sədri, hərbi qüvvələrin baş qərargah rəhbəri, xarici işlər naziri, müdafiə naziri, daxili

işlər naziri, informasiya və təhlükəsizlik naziri, Ali Milli Təhlükəsizlik Şurasının katibi.

Ali Milli təhlükəsizlik Şurası tərkibində həmçinin təhlükəsizlik və müdafiə şuraları da fəaliyyət göstərir. Təhlükəsizlik Şurasının aşağıdakı funksiyaları var:

- Təhlükəsizlik, təbliğat, siyasi, sosial, iqtisadi, məhkəmə-hüquqi və mədəniyyət problemləri üzrə məlumatların öyrənilməsi və analizi;

- Milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə nazirlik və təşkilatların fəaliyyətinə korrektələr tətbiq etmək;

- Ali Milli Təhlükəsizlik Şurasının tapşırıqlarına əsasən müvafiq proqram və layihələrin hazırlanması;

- Əyalət Təhlükəsizlik Şuralarının fəaliyyətinə rəhbərlik.

İranın bütün əyalətlərində yerli təhlükəsizlik şuraları fəaliyyət göstərir. Onun tərkibinə əyalətin general-qubernatoru, ölkənin dini liderinin nümayəndəsi, islam inqilabı keşikçiləri korpusunun əyalət başçısı, yerli qarnizonunun komandiri, informasiya nazirliyinin əyalət şöbəsinin başçısı, hüquq-mühafizə orqanının əyalət nümayəndəliyinin komandanı daxildir.

Xüsusi əməliyyatlar üzrə Şura. Milli təhlükəsizliyin təminatında Xüsusi əməliyyatlar üzrə Şura da əhəmiyyətli rol oynayır. Şura təhlükəsizliyin təminatı üçün sistemdən kənar üsulların yaradılması ilə məşğuldur. Şura prezident, ali dini rəhbərin nümayəndəsi, baş qərargah rəisindən ibarətdir. Şuranın tərkibinə, həmçinin xarici işlər və informasiya naziri, islam inqilabı keşikçiləri korpusunun başçısı daxildir.

Üçüncü mərhələ - ölkənin ali administrativ başçısı prezidentdir. O, iki dəfədən çox olmayaraq dördillik müddətə səs vermə yolu ilə seçilir. Qanunverici orqan olan parlament qanunlar qəbul edir, hakimiyyətə etimad və ya etimadsızlıq göstərir. Ali məhkəmənin sədrini təyin edir, şəriət məhkəmələrinin fəaliyyətinə nəzarət edir.

Dördüncü mərhələ - Prezident və parlament tərəfindən təyin edilən nazirlik və təşkilatlardan ibarətdir.

İranın təhlükəsizlik qüvvə və vasitələri. 1987-ci ildə qəbul edilmiş hərbi qüvvələrə dair qanuna əsasən ordu ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin olunmasını və dövlət quruluşunun mühafizəsini həyata keçirir, İranın milli maraqlarının Xəzər dənizi, Fars və Oman körfəzlərində müdafiəsini, həmçinin, islam ölkələri və xalqlarına ehtiyac olduğu zaman yardımın göstərilməsini təmin edir. İranın güc strukturlarını sistem olaraq aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

Birinci, Ali mərhələ. İran İslam Respublikasının silahlı qüvvələri çoxşaxəliliyi ilə seçilir. Ordu qüvvələri istənilən hallarda və müxtəlif parametrlərdə mükəmməl idarə olunur. İdarəetmənin mərkəzi aparatı isə ali dini rəhbərin dəftərxanasında yerləşir. Bu isə hakimiyyət elitasına ölkədə baş verən bütün proseslərə nəzarət etməyə imkan verir.

İkinci mərhələ. Bura ordu qüvvələrinin və İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusunun hərbi təminatı daxildir. Bu mərhələyə, həmçinin vətəndaşlar arasında xarici kəşfiyyatlarla mübarizə aparan informasiya və təhlükəsizlik nazirliyi, həmçinin, baş qərargah daxildir. Baş qərargah-Qurum Amerika Birləşmiş Ştatların Birləşmiş qərargah rəisləri komitələrinə oxşar yaradılıb və qərargah rəisləri şurası tərəfindən idarə edilir. Qərargah rəisi operativ planlaşdırma həyata keçirir və silahlı qüvvələrin bütün növlərinə rəhbərlik edir.

Üçüncü mərhələ. Əsas güc strukturlarının ali şurasına Daxili İşlər Nazirliyinin ictimai asayiş qüvvələri və İslam İnqilabı Keşikçiləri korpusu daxildir. Şuranın tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ali baş komandan;
- qərargah rəisi;
- siyasi idarənin başçısı.

Daxili işlər nazirliyinin ictimai asayiş qüvvələri antiislam fəaliyyətlə (narkomaniya və o cümlədən fahişəlik) mübarizə aparır, polis ictimai asayişin qorunması, jandarmeriya isə əyalətlərdə hüquq mühafizənin fəaliyyətinə cavabdehdir. Bura

həmçinin sərhədlərin və əsas kommunikasiya xətlərinin mühafizəsi daxildir. İctimai asayiş qüvvələri ərazisinə görə fəaliyyət zonalarına (ostanlara) bölünüb. Paytaxt Tehran şəhərində də əlavə zona yaradılıb. Hər ostanın rəhbərliyində daxili işlər naziri tərəfindən təyin edilən komandan durur. Baş komandanlar və siyasi idarə rəhbərləri ali dini rəhbər tərəfindən təyin edilir.

İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusunun fəaliyyəti (SEPAH). İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusu (İİKK, (farca SEPAH)) ərəb rejimləri qvardiyası ilə uyğunlaşdırılmış hərbi birləşmədir. Lakin ərəb rejimləri qvardiyasından fərqli olaraq daha yaxşı təchiz edilib. Eyni zamanda onun tərkibində yığma qoşun birləşmələri və operativ orqanlar daxildir. Hərbi vəziyyət zamanı isə məhz İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusuna dövlət sərhəddinin mühafizəsini həyata keçirir. İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusu tam hüquqlu qvardiya sayılmır. Belə ki, ölkənin xarici düşməndən mühafizəsi zamanı ordunun fəaliyyətini təkrarlayır və bəzi hallarda ordunun funksiyasını özü icra edir. Lakin sistemin tam mükəmməl olmaması İran-İraq müharibəsi zaman özünü büruzə verib. Rəsmi Tehran problemi həll etmək məqsədi ilə assimetrik vasitələrlə Milli mühafizəni artırmağa çalışır. Bu prosesdə iki mexanizmi qeyd etmək olar.

1. İran dünya neftinin tranzitinin 20%-ni təşkil edən Hörmuz boğazını bağlamaqla hərbi nöqteyi-nəzərdən ondan güclü olan qonşularının iqtisadiyyatına təhlükə yarada bilər. Bunun üçün sualtı gəmilər, dəniz raket qurğuları və sahil infrastrukturunu yaradılmalıdır.

2. İran İslam Respublikası beynəlxalq təxribatçılıqla məşğul olmalıdır. Bu İranı beynəlxalq terrorçuluqla sıx bağlayır.

İran İslam Respublikasına terroru dəstəkləyən dövlət adını ölkənin xüsusi xidmət orqanlarının Livan, Sudan və Bosniyada həyata keçirdiyi terror aktları səbəb olubdur. Bununla da rəsmi Tehran beynəlxalq ictimaiyyətin diqqəti

digər “siyasi oyunlara” cəlb etməyə çalışır. Bu fəaliyyətə nəzarət etmək məqsədi ilə xüsusi əməliyyatlar üzrə Şura yaradılıb. İran İsrail əleyhinə mübarizə aparan “Hizbullah”a mütəmadi olaraq maddi yardım etməklə Yaxın Şərq regionunda özünün strateji tərəfdarını qorumağa çalışır. Eyni zamanda anoloji yardım Suriya hökumətinə də edilir. İl ərzində rəsmi Tehran Suriyaya 1 milyon ton nefti güzəştli şərtlər əsasında satır.

İranın gələcək inkişafı güclü iqtisadi modernləşdirmə ilə bağlıdır. 1990-cı illərdə seçilən Çin modeli hazırki dövrdə daha çox sərmayə tələb edir. Dövləti idarə edən klerikal dairələr ölənin “vesternləşdirmə” təhlükəsi ilə üzləşəcəyini anlayır. Belə ki, iri xarici sərmayələr gec-tez hakim dairələrdən siyasi zamanət tələb edəcəklər. Eyni zamanda əhalisinin yarısını gənclər təşkil edən ölkənin 40 faizi milli azlıqdan ibarətdir. Kəndlərdə işsizliyin artması, rayonlardan şəhərlərə insanların miqrasiyasının artan tempi və idxal əmtəə malların qıtlığı 1980-ci illərdəki göstəricilərlə eyni səviyyədədir. Kiçik və orta biznes İran inqilabının ən çox inkişaf etmiş sahəsidir. Bununla yanaşı, İranın yeni nüvə ölkəsi olmağa can atması və islam fundamentalizmindən qərb tipli fars millizminə dönməsi ölkəni islam respublikası çərçivəsində qorumağa qadirdir.

4.6. Gürcüstan və Ermənistan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Gürcüstan Respublikasının konstitusiyası və milli təhlükəsizlik konsepsiyasına əsasən, hər hansı bir demokratik ölkənin əsas məqsədi dövlətin milli təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Gürcüstanın qarşısında duran mövcud təhlükələrə və çağırışlara cavab olaraq, təhlükəsizlik sisteminin səmərəli və demokratik fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə 2015-ci il avqustun 1-dən Gürcüstanda müstəqil, siyasiləşmiş, peşəkar və yüksək hesabətli Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti yaradılmışdır.

Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin mandatı, funksiyaları və səlahiyyətləri qanunvericilik səviyyəsində aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. "Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti" haqqında Gürcüstan Qanununa əsasən, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti öz səlahiyyətləri daxilində dövlət təhlükəsizliyini təmin edən Gürcüstan Hökumətinə birbaşa təbə olan xüsusi təyinatlı icra hakimiyyəti orqanlarının sistemidir.

Dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi xidmətinin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Gürcüstanın konstitusiya qaydalarını, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və Gürcüstanın hərbi potensialını qeyri-qanuni xüsusi xidmətlərdən və xarici ölkələrin müəyyən şəxslərindən qorumaq;
- Konstitusiyaya zidd olaraq dövlət orqanlarının fəaliyyətinə maneçiliyin qarşısının alınması;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək;
- terrorla mübarizə aparmaq;
- dövlət təhlükəsizliyi üçün təhdid olan transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa və beynəlxalq cinayətə qarşı mübarizə;
- korrupsiyanın qarşısının alınması, aşkarlanması və qarşısının alınması istiqamətində tədbirlər həyata keçirmək;
- dövlət sirlərini qorumaq, Gürcüstan qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş dövlət sirrinin qorunmasını təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirmək və onların icrasına nəzarət etmək;
- ölkəni xarici təhdidlərdən qorumaq.

Xidmət aşağıdakı on üç strukturadan ibarətdir: İdarəetmə, Antiterror Mərkəzi, Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Agentliyi, Ümumi Təftiş, Müqavimət, Dövlət Təhlükəsizliyi, İnformasiya-Analitik, Əməliyyat-Texniki, Əməliyyat Tədbirləri, İqtisadi, Xüsusi Əməliyyatlar Departamentləri, Mexanizmi Müdafiə və İnsan Resursları Əsas Bölmə.

Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin missiyası Gürcüstan vətəndaşları üçün təhlükəsiz mühit təmin etməkdir. Xidmət Dövlətin və vətəndaşlarının mənafeələrinə rəhbərlik edir.

Xidmətin fəaliyyəti dövlət təhlükəsizliyinin bərabər qorunmasını, eləcə də fərdin əsas hüquq və azadlıqlarını təmin edən qaydada həyata keçirilir.

Ermənistan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti. Ermənistanda xüsusi xidmət orqanları sisteminə Ermənistan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Xidməti (ER MTX), Müdafiə Nazirliyinin Kəşfiyyat İdarəsi, eyni zamanda qondarma “DQR-nın milli təhlükəsizlik xidməti” və “Qarabağ müdafiə ordusunun kəşfiyyat idarəsi” daxildir. ER MTX 1991 – ci ildə keçmiş Ermənistan SSR DTK-nın bazasında yaradılmış, strukturu cüzi dəyişikliklərlə böyüdülməklə olduğu kimi saxlanılmışdır. Ermənistan Respublikasının eks-prezidenti Levon Ter-Petrosyanın sərəncamı ilə əvvəlcə müstəqil Milli Təhlükəsizlik Baş İdarəsi (MTBİ) təsis edilmiş və onun səlahiyyətlərinə kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə işi və müvafiq istintaq məsələləri aid edilmişdir. 1995-ci ildə MTBİ Ermənistan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə çevrilmiş, 1996-cı ildə nazirlik Ermənistan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinə birləşdirilmiş və 1999-cu ildə yenidən ayrılaraq MTN kimi fəaliyyətini davam etmişdir. 2002-ci ildə adı dəyişdirilərək Milli Təhlükəsizlik Xidməti olmuşdur. Milli Təhlükəsizlik Xidmətinin rəhbəri 10 may 2018-ci ildən Artur Vanetsyandır.

ERMTX aşağıdakı əsas strukturlardan ibarətdir:

- Kəşfiyyat Baş İdarəsi;
- Əks-Kəşfiyyat Baş İdarəsi;
- Hərbi Əks-Kəşfiyyat Baş İdarəsi;
- Konstitusiya Quruluşunun Mühafizəsi və Terrorçuluqla Mübarizə Baş İdarəsi;
- Sərhəd Qoşunları Baş İdarəsi

Ermənistanın Milli Təhlükəsizlik Xidmətinin vəzifələri Ermənistan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təhdidlər qorunması təşkil edir. Ermənistan Respublikasının Milli təhlükə-

sizlik haqqında strategiyaya əsasən, belə təhdidlərə terrorizm, casusluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması daxildir.

MTX-nin əsas fəaliyyətlərini təşkil edir:

- terrorla mübarizə (terror təşkilatları ilə bağlı məlumatların toplanması və təhlil edilməsi);
- xüsusilə təhlükəli cinayət növlərinə qarşı mübarizə;
- kəşfiyyat fəaliyyəti, o cümlədən teleqraflar vasitəsilə;
- əks-kəşfiyyat fəaliyyəti;
- sərhədin mühafizəsi;
- informasiya təhlükəsizliyi- xarici ölkələrin planları barədə məlumatları toplayır və çıxarılmış məlumatların təhlili və ölkənin rəhbərliyinə tövsiyələrin hazırlanması;
- Ermənistan hökumətinin və Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin maraqlarına görə hərəkət etmə;
- Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin əməliyyatlarına dəstək;
- Ermənistan xaricində xüsusi əməliyyatlar həyata keçirmək;
- psixoloji müharibənin aparılması, aldadıcı manevrlərin təşviqi və inkişafı ilə məşğul olur;

Ermənistanın Milli təhlükəsizlik strategiyasında Ermənistan Azərbaycan münasibətlərində qeyd edilib ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi səbəbindən Ermənistan və Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr qurulmamışdır. Ermənistanı bütün regional əməkdaşlıq layihələrindən uzaq tutmaq üçün Azərbaycan tədricəmə bir siyasət qəbul etmişdir. Azərbaycan davamlı olaraq Ermənistanla olan rabitə marşrutlarını açmaqdan imtina edir və inkar edir. Bütün erməni və beynəlxalq təşəbbüslərə və ikitərəfli əməkdaşlıq etmək cəhdlərinə baxmayaraq, Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Ermənistana təzyiq göstərməkdir. Buna baxmayaraq, Ermənistan ikitərəfli və regional əməkdaşlıq üçün inam yarada və bu da ümumi vəziyyət üçün ciddi bir müsbət təsir göstərə bilər. Bu yöndə Ermənistan öz etibarını davam etdirəcək və bütün söyləri səfərbər edəcək, bu məqsədlə əməkdaşlıq, əlaqələr və hər cür görüş üçün işləri təşviq edəcəkdir. Göründüyü kimi, erməni

saxtakarlığı rəsmi səviyyədə olaraq bəyan edilmişdir. Həm suçlu, həm də güclü prinsiplərdən çıxış edərək, mənfur ermənilər Azərbaycanı tədricəmə siyasəti yürütdüyünü və sanki Ermənistanın heç bir günahı yox imiş kimi, onu regional əməkdaşlıqdan kənarda saxladığını iddia edir.

Ermənistanın xüsusi xidmət orqanlarının ölkəmizlə əlaqədar əsas strateji məqsədləri aşağıdakılardır:

- Ermənistan dövlətinin təcavüzkar siyasətinin, “Böyük Ermənistan” ideyasının təmin edilməsi yönündə ölkəmizə qarşı kəşfiyyat-pozuculuq, terror-təxribat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;
- Azərbaycanın parçalanması məqsədilə ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqlar arasında milli ədavətin, separatçılığın qızışdırılması, dini və sosial münasibətlərin gərginləşdirilməsi;
- Azərbaycan dövlətinin zəiflədilməsi, ölkədə ictimai-siyasi vəziyyətin gərginləşdirilməsi, sabitliyin pozulması, mühüm iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinə maneələrin yaradılması;
- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq nüfuzuna xələl gətirilməsi;
- Azərbaycanın Avropaya, dünya iqtisadi birliyini uğurlu inteqrasiyasına, beynəlxalq əhəmiyyətli neft-qaz kəmərlərinin, nəqliyyat dəhlizlərinin və s. fəaliyyətinə maneələr törətmək, terror-təxribat aksiyaları həyata keçirmək;
- Azərbaycanın hərbi potensialına birbaşa ziyan vurulmasına, silahlı qüvvələrin döyüş hazırlığı və döyüş qabiliyyətinin zəiflədilməsinə, hərbi qulluqçulara neqativ ideyasiyasi və mənəvi-psixoloji təsir göstərilməsinə yönəldilmiş pozuculuq aksiyalarının keçirilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının elm, informasiya, ekologiya, mədəniyyət və mənəviyyat sahələrinə yönəldilmiş pozuculuq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və s.

4.7. Yaponiya və Çin Xalq Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Yaponiyada milli təhlükəsizliyin təmin etmə sisteminin formalaşması prosesi yapon cəmiyyətinin 300 il ərzində qapalı qalması və yapon homogenliyi faktoru ilə bağlı olub. Müasir dünyanın siyasi və iqtisadi infrastrukturasında aparıcı rol oynamasına baxmayaraq, ölkə paradoksal şəkildə öz psixoloji qapanma elementlərini qoruyub saxlamaqdadır. Məhz bu da Yaponiyanın siyasətində öz təsirini göstərir. Yapon siyasəti iki hissəyə ayrılır: açıq və qapalı. Yaponlar üçün bir prinsip daha xarakterikdir: “Heç kim iki ağaya xidmət edə bilməz”. Bunu əsas tutaraq, Yaponiyada bir müttəfiqə arxalanmağa üstünlük verilmişdir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, digər ölkələrlə Yaponiya olduqca soyuq, neytral əlaqələr saxlayır. Uzun illər ərzində Yaponiyanın əsas müttəfiqləri Hollandiya, Almaniya və Böyük Britaniya olub. Lakin ikinci dünya müharibəsindən sonra müttəfiq sırasına Amerika Birləşmiş Ştatları da qoşulub. Hazırkı dövrdə də Yaponiya rəsmi Vaşinqtonun əsas müttəfiqi sayılır. Onun milli təhlükəsizlik nəzəriyyəsi də məhz Amerika inkişaf nəzəriyyəsi çərçivəsində formalaşmışdır. Yaponiyanın strateji mədəniyyətini formalaşdıran xüsusiyyətlər bir-biri ilə sıx bağlıdır. Buna görə yapon cəmiyyətində iki qrup formalaşmış ki, bu qruplar arasında daim mübarizə gedir. Xarici dünyaya açıq olmaq istəyi və digər tərəfdən özünə qapanma prinsipi Yaponiyanın xarici və milli təhlükəsizlik siyasətində özünü hər zaman büruzə verib. Sadalanan xüsusiyyətlər vahid milli təhlükəsizlik konsepsiyasının olmaması ilə izah edilir. Lakin buna baxmayaraq, Yaponiya sabit cəmiyyət kimi (konstant) aşağıdakıları qəbul edir:

- Yaponiya amerika təhlükəsizlik sisteminə arxalanma;
- özünümüdafiə bacarığı;
- beynəlxalq dünyada sabitliyin qorunmasına yönəlmiş diplomatik aktivlik.

Lakin sadalanan konstantların şərhı də bir sıra faktorlardan asılıdır. Aparıcı faktorlardan biri Yaponiyanın aqressiv güc imici olmasıdır. 20-ci əsrdə formalaşmış bu imic Yaponiyanın Rusiya, Çin, Cənubi və Şimali Koreya, həmçinin, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri ilə münasibətlərində özünü daha qabarıq büruzə verir. Ümumilikdə, Yaponiyanın heç bir qonşusu ilə normal dost əlaqələri yoxdur. Məsələn: Şimali Koreya ilə rəsmi Tokio hələ də diplomatik əlaqələr qurmayıb. Pekin və Seul ilə münasibətlərə gəldikdə, Yaponiya hakimiyyət rəsmilərinin Yapon militarizminin simvolu sayılan Yasukuni məbədini ziyarət ölkələr arasında yenidən gərginlik yaradıb. Eyni zamanda ərazi mübahisələri də Çin və Cənubi Koreya ilə normal münasibətlərin qurulmasına əngəl törədir. Şimal qonşusu olan Rusiya ilə əlaqələrin normallaşmasına da yenə də Cənubi Kuril adaları ilə bağlı ərazi mübahisələri mane olur.

Yaponiyanın geosiyasi xüsusiyyətləri. Yaponiya Böyük Britaniya və Amerika Birləşmiş Ştatları kimi özünü ada dövləti qəbul etdiyindən inkişafında dəniz geosiyasətinə arxalanmaqda görür. Bu proses “Meydzi” dövründən dəyişməz olaraq qalır. Yapon geostrateqləri tərəfindən konsentrik dairələr yaradılıb. Əsas məqsəd təbii ehtiyatlar ilə zəngin olan mərkəzi Yaponiya olmaqla inkişaf edən Şərqi Asiya regionunu yaratmaqdır. Məhz ikinci dünya müharibəsində Yaponiya bu məqsədlərə çatmaq üçün mübarizə aparıb. Burada üç dairə aydın seçilir. Onlardan biri öz metropoliya sərhədlərini müəyyənləşdirir və onun mühafizəsi həyatı əhəmiyyət kəsb edir. İkinci dairə isə Çin, Koreya yarımadası, Rusiya sahilləri o cümlədən, Saxalin adasını əhatə edir. Üçüncü dairə isə hindçin, ASEAN ölkələri, o cümlədən Hindistan sahillərindən Havay adalarına kimi əraziləri özündə birləşdirir.

Yaponiyada milli təhlükəsizliyi təmin etmə institutlarının inkişafında “soyuq müharibə” illərində ABŞ-la müttəfiqlik əlaqələri əsas rol oynayıb. Yaponiya formal olaraq imperator başda olmaqla konstitutsiyalı monarxiya ölkəsi sayılır.

İmperator siyasətə müdaxilə etmir. O sistemin əsas kahinidir, hakimiyyətin sakral simvoludur. Əsas qanunverici orqan nümayəndələr palatasından (480 deputat 4 ildən bir seçilir) və məşvərətçi palatadan (247 deputat 6 ilə seçilir və yarısı hər üç ildən bir yenidən həmin vəzifəyə seçilir) ibarətdir.

İcraedici orqan-baş nazir və 18 nazirdən ibarət nazirlər kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Yaponiya baş naziri formal olaraq rəhbərlik edir o, kabinetin ümumi siyasətini müəyyən etmir. Xarici və müdafiə siyasətinə rəhbərlik kabinetin öz üzərinə düşür.

Ali baş komandan - baş nazirdir. O, ölkədə fəvqəladə vəziyyət elan etmək, özünümüdafiə qüvvələrini yüksək hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsini elan etmək səlahiyyətinə malikdir. Lakin “özünümüdafiə qüvvələri” haqqında qanununa görə baş nazir qərarlarını parlamentdə qəbul etdirməlidir.

Milli Təhlükəsizlik Şurası - 1986-cı ildə Milli müdafiə şurasının əvəzinə yaradılıb və baş nazirin konsultativ orqanı kimi qəbul edilir. Şura Milli təhlükəsizlik siyasəti ilə bağlı məsləhətləri müəyyənləşdirir və onun reallaşdırılmasına dair tapşırıqları yerinə yetirir. Eyni zamanda orqan özünümüdafiə qüvvələrinin qurulması, müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsi və təhlükəsizlik sahəsində Yapon-Amerika əlaqələrinin güclənməsini təmin edir. Şuraya baş nazir, xarici işlər və maliyyə naziri, həmçinin, nazirlər kabinetinin baş katibi və ictimai təhlükəsizlik komissiyası rəhbərləri daxildir. Ölkənin təhlükəsizlik maraqlarının təmin olunmasını xarici işlər nazirliyi həyata keçirir.

Müdafiə idarəsi hərbi qüvvələrin qurulması, orduya nəzarət, Yaponiya ilə Amerika Birləşmiş Ştatları arasında təhlükəsizliyə dair əldə edilmiş razılaşma öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və digər məsələləri icra edir. İdarənin başçısı baş nazir tərəfindən parlament üzvləri arasından seçilərək təyin olunur. İdarə başçısı baş nazirin əmri ilə hərbi qüvvələri yüksək döyüş hazırlığı vəziyyətinə gətirilməsi və onların hərbi

tətbiqinə dair tapşırıqları vermək səlahiyyətindədir. Hərbi qüvvələrə nəzarət müdafiə departamenti, birləşmiş qərargah rəisləri komitəsi və hərbi qüvvələrin digər qərargahları tərəfindən reallaşdırılır. Birləşmiş qərargahlar rəisləri komitəsi müdafiə idarəsi başçısına, orduya operativ nəzarəti həyata keçirmək üçün yardımçı rolunda çıxış edir. Komitə sədrdən, üç üzvdən, katiblik və kəşfiyyat idarəsindən ibarətdir. Eyni zamanda komitənin nəzdində xüsusi kollecdə fəaliyyət göstərir. Birləşmiş qərargahlar rəisləri komitəsi sədri baş nazir tərəfindən iki il müddətinə təyin edilir. Sülh zamanı komitə cari məsələləri və hərbi qüvvələrin qurulması perspektivləri, Amerika Birləşmiş Ştatları ilə birgə hərbi təlimlərin keçirilməsi və hərbi kəşfiyyata nəzarəti həyata keçirir. Müharibə şəraitində isə komitə hərbi qüvvələrin döyüş tətbiqinə dair operativ əməllərin hazırlanmasına məsuliyyət daşıyır.

Ölkənin xarici təhdidlərdən özünü müdafiə qüvvələri mühafizə edir. Özünü müdafiə qüvvələri aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir:

- Quru qoşunlar (148 min);
- Hərbi hava qüvvələri (45 min);
- Hərbi dəniz qüvvələri (44 min).

Yaponiyanın dəniz sərhədlərini sahil mühafizə idarəsi qoruyur. Nəqliyyat nazirliyi hərbi dəniz qüvvələrinin ehtiyat hissəsi sayılır. Daxili təhlükəsizliyi isə vətəndaş hökuməti prefekturası həyata keçirir.

Yaponiya hökumətinin 2004-cü ildə beşillik Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi proqramının qəbul edilməsindən sonra ilk dəfə olaraq Çin və Şimali Koreya Yaponiyanın Milli təhlükəsizliyinə təhdid yaradan ölkələr kimi göstərilib. Məhz bu baxımdan Yaponiya hökuməti ordu hissələrinin bir hissəsini Rusiyaya yaxın Hokkaydo adasından çıxarılaraq, cənub rayonlarda yerləşdirilməsini təmin edib.

Ölkənin Milli Təhlükəsizlik proqramına görə quru qoşunlarının sayı beş min nəfər azaldılaraq 155 min, tank və

ağır toplar ixtisar olunaraq 600 ədədə endirilib, hərbi hava qüvvələrinin qırıcı təyyarələrinin sayının 40 ədəd azaldılaraq 260-a çatdırılıb. Adi silahların 11 faiz azaldılması nəzərdə tutulub. İlk dəfə olaraq ölkədə çevik antiterror bölməsi yaradılıb.

Yaponiya hökumətinin prioritet məqsədi ölkədə raket əleyhinə müdafiə sisteminin yaradılmasıdır. Hazırda Yaponiyada modernləşdirilmiş “Patriot” hava hücumundan müdafiə kompleksləri və çoxməqsədli “İdciz” zenit-raket qurğuları yerləşdirilib. Bununla yanaşı, Yaponiya Amerika Birləşmiş Ştatları ilə birgə Şimal-Şərqi Asiyada “raket qalxanı” yaradılması sahəsində də işlərini davam etdirir. Əgər əvvəllər Yaponiya öz hərbi qüvvələrini düşmən hücumu zamanı tətbiq etməyə hazır idisə, indiki dövrdə hərbi qüvvələr düşməndən gələn təhdidlərin də qarşısını almağa qadirdir.

Yaponiyanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə alyansı ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında çox mühüm rol oynayır. 2 ölkə arasındakı hərbi ittifaq 1960-cı ildə qarşılıqlı əməkdaşlıq və təhlükəsizliyin təmin edilməsinə dair müqavilə əsasında yaradılıb. Yaponiya ərazisində ABŞ-ın 40 mindən çox hərbcisi yerləşdirilib. İl ərzində Yaponiya həmin ordu qüvvələrinin saxlanılmasına iki milyard dollar xərcləyir. İttifaqın reallaşdırılması üçün təşkilatı strukturlar, o cümlədən “Vahid koordinasiya mərkəzi” yaradılıb. İttifaqın əsas fəaliyyət istiqamətləri bunlardır:

- yapon-amerika birgə bəyannaməsi - 21-ci əsr ittifaqı;
- Müdafiə sahəsində birgə fəaliyyətin əsas istiqamətləri

Bu fəaliyyət istiqamətlərinə görə Amerika Birləşmiş Ştatları və Yaponiya region və dünyada sülh, sabitliyin yaradılması sahəsində üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirir:

- təhlükəsizlik sahəsində strateji informasiya mübadiləsi;
- hərbi və arxa cəbhənin təminatında yeni yanaşma formalarının aşkar edilməsi;

- hərbi ləvazimat və müdafiə texnologiyalarının mübadiləsinin genişləndirilməsi;
- kütləvi qırğın silahının yayılmasına qarşı birgə mübarizə.

Çində təhlükəsizliyin təmin edilməsi. Dünyanın ən böyük dövlətlərindən olan Çinin geosiyasi vəziyyəti “həyatı məkan” anlamını özündə ehtiva edir ki, bu da ölkənin milli inkişaf mənbəyinin əsasını təşkil edir. Bir sıra Çin mütəxəssisləri 1990-cı illərin sonunda qloballaşma tendensiyasını nəzərə alaraq, informasiya və maliyyə-iqtisadi sahələri də həyatı məkan anlamına daxil etdilər. Çinin “həyatı məkanı” öz maraq dairələrini qoruya biləcək strateji sərhədlər əsasında təyin edilir. “Həyatı məkan”ın ölçüləri ölkənin kompleks gücü ilə müəyyənləşdirilir. Çinin kompleks gücü aşağıdakı əsas sistemlə müəyyənləşir:

- Maddi güc - təbii ehtiyatlar, iqtisadiyyat, elm və texnologiya, milli müdafiə;
- Milli ruh - siyasət, beynəlxalq əlaqələr, təhsil və mədəniyyət;
- Koordinasiya gücü - strateji əhəmiyyətli təşkilatı struktur, idarəetmə, menecment;
- Şərait şərtləri - beynəlxalq, daxili, ekoloji.

Hazırkı dövrdə Çinin “həyatı məkanı” dövlət sərhədlərini aşaraq aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- Çin materiki (Çin Xalq Respublikasının bütün ərazisi);
- Yenidən birləşdirilmiş Honkonq və Aomın;
- Hələlik birləşdirilməmiş Tayvan;
- İqtisadiyyatını etnik çinlilərin təşkil etdiyi ölkələr: Filippin (50%), Malayziya (70%), Tayland (70%), Singapur (100%).

Rəsmi Pekin bütün diqqətini məhz cənuba yönəldiyindən eyni zamanda gələcəyinin şərq və qərbdən asılı olduğundan Çinin ekspansiyası aydın seçilir. Ekspansionist siyasətin istiqamətləri isə aşağıdakılardır:

- 1) Tayvanın birləşdirilməsi;
- 2) Cənub-Şərqi Asiyada daha güclənmək;

3) Avstraliyada möhkəmlənmək (sözü gedən ölkə Çinin təsirini emmiqrant axınına görə daha çox hiss etməyə başlayıb. Avstraliya hakimiyyəti isə balanslı qorunmaq məqsədi ilə Avropa ölkələrindən emmiqrantlar cəlb etməyə çalışır).

4) “Həyatı məkan”ın okean sularında genişləndirilməsi.

1990-cı illərdə Çin hakimiyyəti aktiv sahilyanı müdafiə konsepsiyasını qəbul etməklə ölkənin gələcək strateji inkişaf maraqlarını müəyyənləşdirdi. Konsepsiyaya görə, 2025-ci ilə kimi Çinin strateji sərhədləri daha da genişlənərək Kuril, Yapon Nampo və Yeni Qvineyanı əhatə etməlidir. 2050-ci ildə isə sərhədlər genişlənərək şimal rayonları Sibir, Rusiyanın Uzaq Şərq vilayətlərini əhatə etməlidir. Konsepsiyada hansısa ölkənin ərazinin işğalı nəzərdə tutulmur. Sadəcə olaraq həmin ərazilərdə bütün iqtisadiyyatın, enerji obyektlərinin məhz çinlilər tərəfindən idarə olunması planlaşdırılır. Ölkənin kompleks gücü və “həyatı məkan”ın nisbəti isə özünü Çinin üç tarixi tapşırığında əks etdirir. Həmin tarixi tapşırıqları 2002-ci ildə baş katib Hu Tsentaü Kommunist Partiyasının 16-cı iclasında səsləndirib. Bunlar aşağıdakılardır:

- vətənin birləşdirilməsi;
- ölkənin modernləşdirilməsinin davam etdirilməsi;
- bütün dünyada sülh və sabitliyin qorunması.

FƏSİL V

TERRORİZM VƏ ETNİK-SEPARATİZM MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYƏ QLOBAL TƏHDİD KİMİ

- 5.1. Terrorizm: mahiyyəti, səbəbləri və növləri
- 5.2. Müasir terrorizmin xüsusiyyətləri və ona qarşı mübarizə problemi
- 5.3. Etnik separatizmin siyasi proseslərə təsiri

5.1. Terrorizm: mahiyyəti, səbəbləri və növləri

Tarixin hər bir mərhələsində olduğu kimi müasir dövrdə də dövlətlərin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri dövlət və milli təhlükəsizliyin təminatıdır. Xüsusən də, XX əsrin 70-80-ci illərindən başlayan elmi-texniki inqilab və 90-cı illərin əvvəllərində “soyuq müharibənin” başa çatması ilə yaranan xaos bu problemin vacibliyini bir daha göz önünə gətirdi. Elm və texnologiyanın intensiv inkişafının bəhrələrindən mənfi məqsədlərlə istifadə edilməsi təhlükəsizlik məsələsini daha da qabardır. Terrorizmin texnologiyanın nailiyyətlərindən istifadə etməsi ona qarşı istər yanaşma tərzini, istərsə də mübarizə vasitələrinin dəyişdirilməsini tələb edirdi. Təsadüfi deyil ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra varlı şimal ölkələrinin kasıb cənuba göstərdikləri yardımların bir sıra özünəməxsus cəhətləri var idi. Əgər 1950-1970-ci illərdə bu yardımın başlıca məqsədi iqtisadi inkişafa kömək və kasıblığın azaldılması idisə, 1980-ci illərdə effektiv idarəçiliyin yaradılması, 1990-cı illərdə isə təhlükəsizliyin təminatı əsas məqsəd idi. 11 sentyabr hadisələrindən sonra isə bu yardımların ən mühüm məqsədi terrorizmə qarşı mübarizə idi. Əslində, 11 sentyabr hadisələri terrorizmin tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Bu hadisələr göstərdi ki, terrorizm sərhəd

tanımır. Məhz bu hadisələr beynəlxalq terrorizmin əsasını qoydu. Elə özü-özlüyündə də beynəlxalq anti-terror koalisiyasının yaranmasına səbəb oldu. Dörd minə yaxın insanın həlak olduğu 11 sentyabr hadisələri tarixdə ən böyük terror aktıdır.

“Terror” termini siyasi leksikona 1789-1794-cü illərin Böyük Fransa Burjua İnqilabi dövründə daxil olub. Hərfi mənada “terror” qorxu, xof yaratma mənasına gəlsə də, ümumilikdə termin olaraq müxtəlif mənalarda izah olunur. Məhz buna görə də terrorun yaranma tarixini müəyyən etmək çox çətindir. E.ə. 44-cü ildə Qay Yuliy Sezarın öldürülməsini hal-hazırda bizim dərk etdiyimiz mənada ilk klassik terror aktı kimi qəbul etmək olar. Eyni zamanda bizim eramın 66-72-ci illərində müasir Fələstin ərazisində Roma İmperiyasına qarşı mübarizə aparan Skarilər sektasında (“sicari”, “sica” sözündən olub, mənası qısa qılınc deməkdir) ilk terror təşkilatı kimi göstərmək olar. Lakin digər qrup araşdırmaçılar isə terrorun tarixinin məhz XVIII əsrdə Fransa Burjua İnqilabından başladığını iddia edirlər. Bu cür ikili yanaşmanın kökündə isə əsasən, “terror” və “terrorizm” məfhumlarının izahı durur. İlk baxışdan da göründüyü kimi, hər iki terminin eyni mənşəli olması onlar arasında elə də ciddi fərqi mövcud olduğunu söyləməyə əsas verməz. Bir çox tədqiqatçılara görə, “terror” və “terrorizm” bir-birini tamamlayan ifadələrdir. Terror, adətən, zorakılığın tətbiq metodunu ifadə edən hadisə kimi izah olunur. Təbii ki, terrorizmdə bu metodun tətbiq edilmə prosesi kimi nəzərdən keçirilir.

Başqa bir yanaşma isə bu terminlərin fərqləndirilmədən sinonim kimi işlədilməsidir. Biz bu tendensiyanı daha çox Y. Kuznetsovun, M. İordanovun tədqiqatlarında görə bilərik.

Lakin bir sıra tədqiqatçılar bu terminləri fərqləndirmək üçün onların subyektlərinin nəzərə alınması ideyasını təklif edirlər. Subyekt dedikdə, zorakılıq aktını tətbiq edənlər və buna məruz qalanlar nəzərdə tutulur. V. Şəbalin, N. Kudrin, A. Bernqardın fikirləri ilə razılaşsaq, qeyd etməliyik ki, terror-

güclülərin daha zəiflərə münasibətdə, terrorizm isə zəiflərin daha güclülərə münasibətdə zorakılığın və kənarlaşdırmanın obyektiv tətbiqidir. Burada “güclü” dedikdə, hakimiyyət, “zəif” dedikdə isə müxalifət və ya hakimiyyətə qarşı çıxan hər hansı qrup nəzərdə tutulur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün terrorizm məfhumuna konkret bir yanaşma mövcud deyil. Məsələn, Amerikalı tarixçi D. Xadman 1934-cü ildə nəşr olunmuş “Sosial elmlər ensiklopediyası”ndakı “Terrorizm” məqaləsində terrorizm mü-təşəkkil qrupların və partiyaların qarşılarına qoyduqları məq-sədə çatmaq üçün tətbiq etdikləri sistemli zorakılıqla izah edir. Başqa bir Amerikalı professor Riçard Falk isə mənəvi və hüquqi bəraəti mümkün olmayan istənilən zorakılığı terrorizm kimi izah edir. ABŞ-ın özündə də dövlət səviyyəsində terroriz-mə 3 yanaşma mövcuddur: 1) ABŞ Dövlət Departamenti əsa-sən ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün mülki obyektlərin hədəf seçilərək məhv edilməsini terrorizm adlandırırlar. 2) Fe-deral Təhqiqatlar Bürosu terrorizmi hökuməti, mülki cəmiyyəti hər hansı bir şeyə məcbur etmək üçün şəxslərə və mülkiyyətə qarşı qeyri-qanuni güc tətbiqi ilə izah edir. 3) ABŞ Müdafiə Departamenti isə terrorizmi hər hansı siyasi, dini və ideoloji məqsədlərə çatmaq üçün hökumətə və ya mülki birliklərə qarşı əvvəlcədən planlaşdırılmış qeyri-qanuni təhdid və ya güc tətbiqi kimi nəzərdən keçirir. BMT-nin terrorizmə yanaşması daha ümumi xarakter daşıyır: dinc əhali arasında qorxu və inamsızlıq yaratmaq məqsədilə törədilən zorakılıq aktlarıdır. Avropa İttifaqı isə terrorizmə bu cür tərif verir: hər hansı bir cəmiyyətə və ya hökumətə, beynəlxalq təşkilata ciddi şəkildə hədə-qorxu gələrək, onların müəyyən hərəkətlərinin, fəaliyyət-lərinin qarşısını almaq və ya dövlətin, beynəlxalq təşkilatın si-yasi, iqtisadi, sosial və konstitusion bazasını darmadağın etmək.

Göründüyü kimi, terrorizmə vahid yanaşma mövcud deyil. Bu onun daha geniş mənaya malik olması ilə izah olun-

maqla yanaşı, həm də müxtəlif dövlətlərin, təşkilatların və ya institutların terrorizmi hansı aspektdən qiymətləndirilməsindən asılıdır. Məhz terrorizm anlayışının izahındakı bu rəngarənglik onun müxtəlif formalarının sinifləndirilməsinə də təsir edir.

İlkin sinifləndirməyə əsasən terrorizmin iki formasını göstərmək olar: universal (beynəlxalq) və milli. Bunlar isə öz növbəsində ayrı-ayrılıqda siyasi (sol və sağ), dini (xristian, islam və digər) və identik əsaslı (ırqı, sosial və digər) formalara ayrılırlar. Bu təsnifatın ilkin mərhələsində terrorizm baş verdiyi areala görə 2 yerə ayrılır. Növbəti mərhələdə isə daha çox məqsədlər ön plana çəkilir.

Başqa bir yanaşmaya əsasən, terrorizm məqsəd və ideoloji oriyentasiyasına görə qruplaşdırılır: sağ və sol-qanad siyasi terrorizmi, dini və ya fundamentalist terrorizm, milli (bəzən də separatist) terrorizm, identik əsaslı terrorizm.

Terrorizmin formalarından danışarkən, onun mikro, mezo və makro səviyyələrini də qeyd etmək olar. Bu halda terrorizmin obyektləri, subyektləri və təsir gücü nəzərə alınır. Mikro səviyyəli terrorizmin terroristin öz məqsədləri üçün mülki şəxslərə hücumudur. Terrorizmin mezo səviyyəsinə gəldikdə isə terroristi təşkilatlandırılmış terrorist qrupları əvəz edir. Makro səviyyə isə istər təşkilatlanma, istər terror aktının təsir gücü, istərsə də qurbanlarının sayına görə terrorizmin ən ali səviyyəsidir. Günümüzdə beynəlxalq terrorizmin əsas aktlarının demək olar ki, hamısı məhz makro səviyyəyə aid edilir.

Terrorizmin məqsədlərini, hədəflərini, subyektlərini, təsir gücünü, ideologiyasını və həyata keçirilmə mexanizmlərini eyni anda nəzərdən keçirərək, aşağıdakı terrorizm formalarını göstərə bilərik:

- Siyasi terrorizm: bir çox tədqiqatçıların fikrincə, terrorizmin və terror aktının məqsədi nə olursa olsun, onun əsasında mütləq siyasi motivlər dayanır.
- İqtisadi terrorizm: daha çox sosial xarakter daşıyan terrorizmin bu formasında əsas hədəf iqtisadi qurumlardır.

- İdeoloji terrorizm: siyasi-ideoloji və dini-ideoloji kimi alt qruplara ayrılan bu forma müəyyən ideologiyanın yayılmasını təmin etmək üçün həyata keçirilən terrorizmdir.
- Dini terrorizm: dini-ideoloji terrorizmlə bir-birinə çox bağlı olsa da, başlıca fərq tək ideologiyanın yayılması deyil, həm də terrorizmin həyata keçirilməsində dini müxtəlifliyin qabardılmasıdır. Məsələn, İrlandiyadakı katolik-protestant qarşıdurması.
- İrqi terrorizm: sosial xarakter daşıyan irqi terrorizmin digər sosial xarakterli iqtisadi terrorizmdən əsas fərqi irqi müxtəlifliyə əsaslanmasıdır.
- Dövlət terrorizmi: bir dövlət tərəfindən düşünülmüş və məqsədyönlü şəkildə digər dövlətin ərazisində həyata keçirilən zorakılıq metodudur.
- Etnik və ya milli terrorizm: separatist və repressiv milli terrorizm kimi alt qruplara bölünür. Separatist terrorizm bir çox hallarda yuxarıda bəhs etdiyimiz dövlət terrorizmi ilə üst-üstə düşə bilər. Demək olar ki, əksər separatist təşkilatlar müəyyən maraqlı dövlətlər tərəfindən dəstəklənir. Avropada separatist təşkilatlara İRA, ETA, PKK və s.göstərmək olar.
- Kriminal terrorizm: Narkobiznes, silah qaçaqmalçılığı, reket fəaliyyəti və digər sahələr üzərində nəzarəti ələ keçirmək üçün həyata keçirilən terror növüdür.
- Daxili və xarici terrorizm: bu bölgüdə əsas prinsip kimi terror aktının baş verdiyi ərazilər götürülür. Avropadakı daxili terrorist təşkilatlara misal kimi İspaniyadakı ETA-nı göstərə bilərik. Xarici terrorizmə isə Avropa və Amerikada Türkiyə Cümhuriyyətinin səfirlərinə, konsullarına və iş adamlarına qarşı terror aktları törədən ASALA-nın fəaliyyətini göstərmək olar.

Fərdi terrorizm: psixoloji, dini, etnik, sosial və kriminal səbəblərdən yaranan terrorizmin bu növü fərdi xarakter daşıyır.

Terrorizmin ən yeni formaları olan nüvə, kimyəvi, bioloji və kiberterrorizm (bəzi hallarda isə virtual terrorizm) özündə müasir terrorizmin xarakterik xüsusiyyətlərini ehtiva etdirir.

Terrorizm kimi terror aktlarının da bir neçə formasını göstərə bilərik. Bunlara təxribat, girov götürmə, nəqliyyat piratlığı, xüsusi əhəmiyyətli binaları və tikililəri ələ keçirmək və silahlı hücumu aid edə bilərik.

Terrorizmin bugünkü inkişaf tendensiyası onun texniki və texnoloji bazasının dəyişməsi ilə müşayiət olunur. Təkcə son 20 ildə terroristlər zəhərləyici qazlardan, kimyəvi və bioloji silahlardan, hətta sərnishinlərlə dolu qaçırılan təyyarələrdən istifadə etmişlər. Amma mütəxəssislərin fikrincə, bu hələki, terroristlərin fəaliyyətində texnoloji inqilabın ilkin göstəriciləridir. Kimyəvi zavodların, atom elektrik stansiyalarının və digər təhlükəli və radiasiyaya malik texniki obyektlərin partladılması hər hansı xüsusi əhəmiyyətli bir obyektin partladılması deyil, bütünlükdə regionun məhvi deməkdir. Bu eyni zamanda, terrorçular arasındakı maariflənmə, elmə yiyələnmə hallarının artması ilə də müşahidə olunur. Terrorçular özünü qurban verməyə hazırlaşan “fədai”lərlə yanaşı, bir sıra görkəmli elm xadimlərini və alimlərini öz sıralarına çəkməklə də daha kütləvi xarakter daşıyan terror aktları törədirlər.

Müasir dövrdə terrorizmin beynəlxalq xarakteri də dəyişmişdir. Bu gün terrorizm qeyri-rasional mübarizə vasitəsinə çevrilib. Əgər XX əsrin 70-80-cı illərində bəzi terrorist qruplaşmalar müəyyən dövlətlərin nəzarəti altında müəyyən məqsədlər yaradırlıdysa, bu gün terrorizm demək olar ki, nəzarətsizdir. Hal-hazırda terrorist təşkilatlar maksimal sayda insan tələfatına səbəb olacaq aktlar törətməyə çalışırlar. Müasir terrorizmin qeyri-rasionallığı onun effektivliyini də artırıb. Beynəlxalq terrorçular bir sıra hallarda vahid rəhbərlik mərkəzi və çox ciddi tabeçilik olmadan yalnız ümumi ideologiya əsasında əlaqə saxlayırlar. Məsələn, “Əl-Qaidə” təşkilatlanmış terrorçu strukturundan cihad hərəkatının ideoloji platformasına çevril-

mişdir. 2001-ci ildən başlanmış anti-terror kampaniyasından sonra bu təşkilatın rəhbər heyətinin 75 faizi məhv edilsə də, təşkilatın törətdiyi terror aktlarının intensivliyi aşağı düşməmişdir.

Müasir zamanın tələblərindən irəli gələrək terrorizmin bir çox müasir növləri də yaranmışdır ki, buna aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Kimyəvi terrorizm: bu terrorizmin əsası 1995-ci ildə Yaponiya Aum-Sinrike sektasının sarin qazından istifadə etməsi ilə qoyulub. Bu akt nəticəsində 12 nəfər ölüb, 5000 nəfərə yaxın isə zəhərlənib. Bu terrorizm növünü də iki alt qrupa bölmək olar. Bunlardan birincisi, kütləvi qırğın məqsədilə həyata keçirilən terror aktlarıdır. Belə ki, bu zaman kimyəvi maddələrdən kütləvi zəhərlənmə məqsədləri üçün istifadə edirlər. İkincisi isə, iqtisadi cəhətdən ziyan vurmaq üçün edilən hücumlardır.
- Bioloji terrorizm: terrorizmin bu növü kütləvi yoluxmaların və epidemiyaların yayılması ilə xarakterikdir. 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-da müxtəlif ünvanlara zərflərdə göndərilən Sibir xorası virusu dövlət orqanlarının iş ahəngini pozmuşdur.
- Nüvə terrorizmi: radioaktiv maddələrdən istifadə edilərək törədilə bilən bu tip terror aktları kütləvi qırğın baxımından ən dəhşətlisidir. Xoşbəxtlikdən belə bir terror aktı hələ ki, törədilməyib, amma texnologiyanın yüksək inkişafı nəticəsində terroristlərin radioaktiv maddələrdən istifadə edə biləcəyi qaçılmaz ola bilər.
- Kiberterrorizm: müasir dövrdə elm və texnologiya ilə yanaşı gündəlik həyatında elektronlaşması kiberterrorizmi yaşadığımız cəmiyyət üçün daha da təhlükəli edib. Mövcud nəzəriyyələrə əsasən terrorizmin bu növü ilə güclü bir dövləti bir neçə saat ərzində məhv etmək olar. 3 mərhələdə həyata keçirilə bilən bu terror aktında nəzəriyyələrə əsasən ilk növbədə dövlətin nəqliyyat sisteminə hücumla ölkə

ərazisində nəqliyyat hərəkətinin idarəsi yox edilir və xaos yaradılır. İkinci mərhələdə ölkənin elektrik və qaz stansiyalarına edilən hücumla bütün enerji təminatı bazaları məhv edilir. Nəhayət, üçüncü mərhələdə isə ən əhəmiyyətli dövlət idarələri partladılır və ya ələ keçirilir. Bəşəriyyət bu tip terror aktı ilə rastlaşmasa da, bütün bunların kompüter üzərindən kiçik bir bazadan idarə edilərək, həyata keçirilməsi tamamilə real ola bilər.

Müasir terrorizmin daha bir xarakterik xüsusiyyəti onun çevikliyinin artmasıdır. Təbii ki, bu istiqamətdə terroristlərin internetdən istifadəsini qeyd etmək mütləq lazımdır. Terrorist qrupların virtual aləmdə varlığı 1990-cı illərin sonundan başlayır. 1998-ci ildə ABŞ-ın 1996-cı ilin Anti-terrorizm və Effektiv Ölüm Cəzası Aktına əsasən “Xarici Terrorist Təşkilat” kimi adlanan 30 qurumun yarısından çoxu internetdə veb sahifələrə malik olublar. 2000-ci ildə isə siyahıda veb sahifəyə malik olanların nisbəti 100 faiz təşkil edib. 2003-2004-cü illərdə aparılan monitoring zamanı yüzlərlə belə veb sahifələr aşkarlanıb. İnternetdə terrorist təşkilatların fəallaşması digər məsələni də diqqətə çatdırıb. Bu təhlükə kiber terrorizmdir. Kompüter şəbəkələrinə hücumlarla bağlı olan kiberterrorizmin əsas istifadə aləti də məhz internetdir.

İnternet üzərindən terrorizm çox dinamik fenomen xarakteri daşıyır. Belə ki, hər hansı veb sahifə qısa bir müddət ərzində fəaliyyətə başlayır, öz təbliğatlarını aparır, müəyyən kompüter şəbəkələrini çökdürür və tezliklə də yoxa çıxır. Terroristlərin internetdən istifadəsini sürətləndirən amillərə isə bunları göstərə bilərik: rahat keçid imkanı, senzura və hökumət nəzarətinin yox səviyyədə olması, bütün dünyaya yayılan geniş istifadəçi kütləsi, kommunikasiyanın anonimliyi, informasiya ötürmələrinin sürəti, daha az maliyyə tələbatı, multi-media imkanları (kitabların, video-görüntülərin, audio-səslərin, posterlərin, filmlərin asanlıqla köçürülməsi, göndərilməsi və paylaşılması) və kütləvi informasiya mənbəyinə çevrilmə imkanı. Təbii

ki, bu amillər siyasi, dini və ideoloji oriyentasiyasından asılı olmayaraq, bütün növ terrorist təşkilatları (Dini, marksist, millətçi, separatist, irqçi, anarxist və s.) cəlb edir. Bu gün dünyada ən aktiv 40 terror təşkilatının hamısının veb səhifələri var. Hətta onların əksəriyyəti bir yox, bir neçə veb səhifəyə malikdirlər və müxtəlif dillərdədirlər. Avropada internetdən ən geniş istifadə edən terror təşkilatlara İspaniyada Bask hərəkəti olan ETA-nı, Armata Corsa-nı (Korsika Ordusu) və İRA-nı göstərmək olar.

Terroristlərin öz veb səhifələri ilə hədəflərinə gəlcə 3 istiqaməti ayırmaq olar:

1. cari və potensial dəstəkləyicilər-terrorist veb səhifələr tez-tez öz şüarları və satışları (köynək, film, audio-kaset, bayraq, nişan və s.) ilə öz dəstəkləyicilərini artırmağa və maliyyə yığmağa çalışır;
2. beynəlxalq ictimai rəy-beynəlxalq ictimaiyyət birbaşa konfliktə cəlb olunmasa da, müəyyən maraqlara sahib ola bilmə ehtimalı da terroristlər tərəfindən nəzərə alınıb. Məsələn, ETA-nın rəsmi veb səhifəsi katalon, alman, fransız və italiyan dillərində fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, beynəlxalq jurnalistlər də terroristlərin xüsusi diqqətindədir. Belə ki, mütəmadi olaraq veb səhifələrə yerləşdirilən press-revizlər eyni anda bir çox jurnalistlərin elektron ünvanına da göndərilir;
3. düşmən cəmiyyət-veb səhifələr terroristlərə görə döyüşdükləri dövlətin vətəndaşlarını demoralizə etmək, onları hücum təhdidləri ilə hədələmək, bütün günahı hökumətə ataraq, əhalini hökumətə qarşı qaldırmaq üçün əla vasitədir.

Terroristlərin internetdən istifadəsini araşdırarkən səkkiz müxtəlif istiqaməti aşkarlamaq mümkündür:

- 1) psixoloji müharibə - dezinformasiyanın yayılması, terror aktlarının dəhşətli görüntülərinin yayımlanması, kiberterrorizmin həyata keçirilməsi (hava nəqliyyat

- sistemi sıradan  ıxartmaqla laynerl rin qəzaya u radılması, birjaların idarəsini  l  keçirməklə ölkə iqtisadiyyatının çökdürülməsi və s.);
- 2) kütləvilik v  təbliğat - istifadəçi auditoriyasının genişliyi v  asan təbliğat imkanları;
 - 3) məlumat bolluğu - terroristlər internetin imkanlarından istifadə edərək, bir çox sahələrdə pulsuz məlumatlar əldə edə bilər. Bu məlumatlar nəqliyyat, n v  enerjisi, dövlət əhəmiyyətli tikililər, hətta anti-terrorizm hərəkatı haqqında ola bilər;
 - 4) maliyy l shm  - məsələn, İRA-nın rəsmi veb səhifəsində ziyarətçilər plastik və kredit kartlar vasitəsilə təşkilata maliyyə yardımı edə bilərlər;
 - 5) səfərbərlik - İnternet təşkilata maliyyə yardımları ilə kifayətlənməyən daha aktiv fəalları təşkilata cəlb etmək də xüsusi rol oynayır;
 - 6)   b k l shm  - internet terror təşkilatlarının  z daxilində vahid şəbəkə yaratması imkanı ilə yanaşı, eyni zamanda digər təşkilatlarla da əlaqələrin qurulması ilə xarakterikdir;
 - 7) informasiya mübadiləsi - İnternetin formasıyaların daha dolğun, daha sürətli və daha ucuz başa gəlməsində böyük rol oynayır. Xüsusən də, kimyəvi və partlayıcı silahların hazırlanma texnologiyası, onlardan istifadə metodları haqqında müzakirələrin aparılması internet vasitəsilə çox asanlıqla həyata keçirilir;
 - 8) planlaşdırma və koordinasiya - terroristlər internetdən t k yuxarıda sadalanan səbəblərə görə istifadə etmirlər, eyni zamanda internet vasitəsilə həyata keçiriləcək aktları planlaşdırır və onları koordinasiya edirlər. Məsələn, 11 sentyabr hadisələrinin planlaşdırılmasında əsas pay internet üzərinə düşüb.

5.2. Müasir terrorizmin xüsusiyyətləri və ona qarşı mübarizə

XX-XXI əsrlərin qovşağında terrorizm problemi və onunla mübarizə istər ayrı-ayrılıqda hər bir dövlətin, istərsə də bütün dünya ictimaiyyətinin ən vacib məsələlərindən biridir. Bu daha çox terror aktlarının miqyasının və xarakterinin genişlənməsi ilə izah olunur. Müasir terrorizm bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərinə görə 100 il, hətta 50 il əvvəlki terrorizmdən tamamilə fərqlənir. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakı istiqamətdə qruplaşdırma bilərik.

İlk öncə, müasir terrorizm-lokallıqdan çıxaraq beynəlxalq xarakter kəsb etməyə başlayır. Artıq, terrorizm heç bir sərhəd tanımadan rahatlıqla bütün dünyaya yayılır və ilk belə terror aktlarından biri kimi ABŞ-dakı 11 sentyabr hadisələrini göstərə bilərik.

Bundan başqa, müasir terrorizmin miqyası və həyata keçirilmə mexanizmləri dəyişib. Əgər XIX əsrdə və XX əsrin I yarısında terrorizm “individual” xarakter daşıyırdısa, artıq keçən əsrin sonlarından başlayaraq bu “individuallığı” “kütləvilik” əvəz etdi. Buradakı individual və kütləvilik ifadələri terrorizmin həm obyekt və subyektlərinə, həm miqyasına, həm də həyata keçirilmə mexanizminə aid etmək olar. Yəni əvvəllər hər hansı bir terrorist soyuq və isti silahla yalnız cəmiyyətdə xüsusi çəkiyə malik olan bir və ya bir neçə şəxsi məhv etmək istəyirdilər. Nəticədə, onlar cəmiyyətdə vahimə və qorxu yaradaraq, mövcud vəziyyəti öz xeyirlərinə dəyişməyə çalışırdılar. Bu terror aktlarına ABŞ prezidenti A. Linkolnun və Avstriya vəliəhdi Frans Ferdinandın öldürülməsini göstərə bilərik. Amma müasir terrorizmin əsas hədəfi günahsız mülki şəxslərdir. Yalnız bir terror aktı yüzlərlə, hətta minlərlə insanın məhvinə səbəb ola bilər.

Bir başqa xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, əgər əvvəllər terroristlər öz hərəkətlərinə əxlaqi cəhətdən haqq qazandıрмаğa çalışırdılarsa, müasir terrorizm heç bir əxlaqi və

hüquqi çərçivəyə sığmır. Müasir terroristlər tez-tez əxlaqi normalara zidd davranış nümayiş etdirirlər. Onlar üçün insan həyatının heç bir önəmi yoxdur.

Müasir terrorizmin əsas xüsusiyyətlərindən biri olduqca tez-tez və vaxtaşırı ortaya çıxmasıdır. 1970-ci illərdən bəri terror aktları nəticəsində minlərlə insan həlak olmuşdur. Bununla yanaşı, terror çox vaxt zəif hədəflərə qarşı istiqamətlənir. Yəni ciddi mühafizə olunan hədəflərdən daha çox stansiyalar, müəssisələr və insanlar hədəf seçilir. Terrordan zərər çəkənlər arasında mühüm şəxslər var. İtaliya baş naziri Aldo Moro, Livan prezidenti Bəşir Cəmayel, Misir prezidenti Ənvər Sədat, Hindistan baş naziri İndira Qandi, İsveçin baş naziri Olef Palme və ona qarşı sui-qəsdən salamat çıxan Papa II İohan Pavel 1980-ci illərdə terrorizmin hədəfi olan məşhurlar olublar. Bunlardan başqa yenə mühafizəsiz başqa hədəflərə də hücumlar təşkil edilmişdir. 1972-ci ildə Münhen olimpiya oyunlarında İsrail atletizm dəstəsinə qarşı təşkil edilən hücum və 1970-ci, 1980-ci illərdə bir çox təyyarələrin ələ keçirilməsi və oxşar hadisələrə görə Moqadişə, Entebbe, Kipr, Karaçi və Beyrut terrorizm səbəbindən gündəmdə olan şəhər və ölkələr sırasında yer alırlar.

Müasir terrorizmin digər bir xüsusiyyəti də bu cür aksiyaların hazırlıq və tətbiqi mərhələlərində çoxlu pul, silah, partlayıcıya ehtiyac duyulmağa başlanmasıdır. Hadisələr bütün bunların terrorçu təşkilatların əlində çox sayda olduğunu göstərmişdir. Müasir terrorçuluğun həqiqətən mühüm bir xüsusiyyəti 1960-cı illərdən fərqli olaraq yüksək təşkilati dəstəyə əsaslanmasıdır. Müasir terrorizmin medianın sensasiyalı xəbərləri ilə təsirini artırmaq imkanına malik olması da digər bir xüsusiyyətdir. Media qurumları bilərəkdən və ya bilməyərək-dən terrorizmin əsas məqsədləri arasında yer alan özünü nümayiş etdirmə, təbliğat və kütlələr üzərində vahimə yaratmaq məqsədinin həyata keçirilməsində mühüm bir əməliyyatı yerinə yetirməkdədir. Müasir terrorizmin bir digər xüsusiyyəti də

dövlətlər tərəfindən himayə olunmasıdır. Bu himayə pul cəhətdən olmaqla yanaşı, diplomatik güzəştlər təmin edərək pasport vermək imkanları, müətəxəssis köməyi, təlim düşərgələri ilə təmin etmə, silah yardımı, partlayıcı ilə təmin etmə və aksiyaları məşhurlaşdırıcı ideoloji dəstək təmin etmə kimi çoxçeşidli formalarda olmuşdur və ya olmaqdadır. Terrorizmin hədəfi olan ölkə tərəfindən cinayətkar və quldur kimi qiymətləndirilən bir terror təşkilatı və ya terrorçu digər dövlətlər tərəfindən “azadlıq döyüşçüləri” (freedomfighters) və ya “milli qurtuluş döyüşçüləri” (fighters for national liberation) kimi qəbul edilir. Məsələn, Suriya və Liviya bu cür təşkilatlara təlim düşərgələri təqdim edən ölkələr arasında yer almaqda idi. Terroru dövlət səviyyəsində dəstəkləyən ölkələrin sırasında Ermənistan Respublikası birinci yerlərdən birini tutur. Bu dövlət həm öz ərazisində müxtəlif terror təşkilatlarının bazalarının yerləşdirilməsinə şərait yaratmaqla, onları silah-sursatla təchiz edir, xüsusi təlim kursları keçir, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində onların fəaliyyətinə dəstək verir. Ona görə də, dünyada tanınmış ən məşhur terror təşkilatlarından olan “ASALA”, məhz, Ermənistanın dövlət dəstəyi ilə bu mövqeyini qazana bilmişdir. Erməni terrorçular dəfələrlə Azərbaycana qarşı terror əməliyyatları həyata keçirmiş, hazırda isə Azərbaycanın işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsində xüsusi terrorçu qruplar saxlanmaqdadır. Bununla yanaşı, bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə terrorçuları pul və silahla təmin edərək onların fəaliyyətinə dəstək verirlər.

Terrorizmin məqsədi mövcud siyasi sistemi, hakimiyyət quruluşunu və siyasəti dəyişdirmək olsa da, bu məqsədlərin o qədər də həyata keçirilmədiyi müşahidə edilir. Övvəldə verilən nümunələrin heç birində həlak olan siyasi liderlərin yerinə gələnlər fərqli siyasət yürütməyiblər, tam əksinə olaraq terror aktını təşkil edənlərin əleyhinə aparılan siyasətlə gündəmə çıxıblar. Çünki 1884-cü il terror hadisəsindən sonra hakimiyyəti təhvil alan III Aleksandrla avtoritar sistemdə heç bir

dəyişiklik olmadığı kimi, bundan sonra Rusiyada yəhudilərə qarşı etirazlar daha da genişlənmişdir. Avstriya isə sui-qəsd hadisəsindən sonra Serbiyaya kəskin ultimatum göndərərək bu ölkəyə qarşı müharibə elan etmişdi. Kennedi həlak olandan sonra onun yerinə keçən vitse-prezident Conson isə daha kəskin siyasət yürüdərək, ölkəni Vyetnam bataqlığına sürükləmişdir. 1984-cü ildə İndira Qandinin yerinə gələn Raci Qandinin də siyasətində heç bir dəyişiklik olmayıb, ölkənin federal demokratik sistemində hər hansı bir dəyişiklik gündəmə gəlməyibdir.

Terrorçuların nadir hallarda uğurlu olduqları görünür. Dostlarını həbsdən xilas etmək, pul üçün adam oğurlamaq, bank soymaq və təyyarəni vurub salmaq terrorçular üçün taktiki uğurlar kimi qəbul edilsə də, bir regionun müstəqilliyə və ya muxtariyyətə qovuşmasını və ya hökumətin devrilməsini təmin etmək kimi strateji uğurlar əldə edildiyi müşahidə olunmur.

İdeoloji səbəblərə söykənən terrorizmin uğurlu olduğunu söyləmək olmaz. Xüsusilə “soyuq müharibə” dövründə Qərb bloku ölkələrindəki solçu terrorçu təşkilatların geniş fəaliyyətlərinin bu ölkələrdə hər hansı bir rejim dəyişikliyinə yol açmadığı müşahidə edilir.

Terror təşkilatlarının məqsədləri yalnız özünü tanıtmə və ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmədə ola bilər. Xüsusilə, kütləvi informasiya vasitələri ilə bu cür hadisələri geniş kütlələrə çatdırdığı üçün aksiyanı keçirənlər özlərini təbliğat baxımından məqsədlərinə çatdırmış olurlar. Terror təşkilatları aktı törətmə səbəblərini çatdırmaq, özlərinin təbliğatını aparmaq imkanını əldə etmiş olurlar.

Terror təşkilatlarının məqsədləri cəmiyyətlər üzərində qorxu yaratmaq, çəkəndirmək və vahiməyə yol açmaq ola bilər. Terror təşkilatları və ya terrora əl atanlar bu məqsədlərinə də asanlıqla çatırlar. Çünki həyata keçirdikləri aksiyalar hədəf olan cəmiyyətlər üzərində ciddi mənfi təsirlər buraxır.

Lakin bu məsələ də ümumiləşdirmə aparmaqla terror aksiyalarının uğurlu və ya uğursuz olduğunu söyləmək çətindir. Bəzən siyasi liderlər hadisələrin qarşısını ala bilmədikdə özlərini terrorçu qruplarla danışıqlara isti yanaşmaq məcburiyyətində hiss edirlər. Lakin ortaya çıxan nəticələrdə terrorçu qrupların töhfəsi və ya rolu mübahisə mövzusu olur. Məsələn, Kvebeğin muxtariyyət əldə etməsində Kvebek Azadlıq Cəbhəsinin töhfəsi nə dərəcədədir və ya Fələstindəki Fələstin Azadlıq təşkilatının cəhdləri son nailiyyətlərdə nə qədər təsirli olmuşdur? Fələstində radikal qrupların aksiyalarının Fələstindəki sülh prosesinin əks tərəfə doğru getməsində rolu olubdurmu? Eyni şəkildə IRA-nın Böyük Britaniya hökumətinə qarşı törətdiyi aktlar irəliləyişlərə müsbət, yoxsa mənfi mənada təsir edir? Son vəziyyətlə bağlı olaraq, ən azı IRA-nın silah yerə qoymaq məsələsində razılıq verməməsi prosesin qarşısını alan mühüm amil olduğu məlumdur.

Bununla yanaşı, terror aksiyalarının demokratik ölkələrdə o qədər də uğurlu olmadığı müşahidə edilir. Çünki təşkilatlanma, söz və ifadə azadlığının mövcud olduğu və siyasi prosesdə iştirakın hər kəsə açıq olduğu bu ölkələrdə terrorçu təşkilatlar cəmiyyət tərəfindən göstərilən böyük dəstəyə malik olmurlar. Başqa sözlə, bu ölkələrdə ictimaiyyətin hökuməti dəstəkləməsi terrorçu qrupların marginal təşkilat kimi qalmasına səbəb olur.

Son illərdə terror təşkilatlarının texnologiyadan istifadə edərək, daha çox zərər yetirmək imkanına malik olduqları müşahidə edilir. Bir terror təşkilatının nüvə silahına malik olması halında vura biləcəyi zərər bir dövlətin adi müharibədə verəcəyi itkidən daha böyük həcməldə ola bilər. Bu gün artıq hər bir dövlət eyni dərəcədə hücumla açıq və məruz qala biləcək xüsusiyyətə malikdir. Dövlətlərin təhlükəsizlik və hücum məsələlərində artıq terrorizmin mühüm dərəcədə yer alacağı söylənə bilər. Dövlətlər öz aralarında problemləri sülh yolu ilə həll edə bilər və digər dövlətlərdən gözlənilən hücumun

qarşısını almaq üçün lazımı qədər qüvvəni əlində saxlayaraq mövcudluğunu davam etdirməyə çalışdığı halda, bu gün hədənin qiymətləndirilməsində və müdafiə planlaşdırılmasında ehtimal edilən terror hücumlarını da nəzərə almaq məcburiyyətində qalacaqlar. Terrorizmə qarşı müdafiəyə gəlincə, bu konvensional hücumla nisbətən olduqca çətinliklidir. Çünki klassik hərbi hücumlarda əvvəlcə hərbi obyektlər hədəf seçildiyi halda, bu cür terror hücumlarında hərbi hədəflərlə yanaşı, daha çox dinc sakinlərin yaşadıkları yerlər hədəfə götürülür. Bununla yanaşı, klassik hücumlardan yayınmaq imkanı olsa da, terrorçu hücumlarının əvvəlcədən qarşısını almaq üçün hələlik təsirli bir metod da müəyyən edilməmişdir. Bu baxımdan indiki dövrdə hər bir dövlətin eyni dərəcədə mühafizəsiz və hücumla açıq olduğunu dilə gətirmək mümkündür.

Bir terrorçu təşkilatın nüvə silahına malik olması çətin deyil. Çünki lazım olan məlumat materialdır və bunlardan xüsusilə məlumat hər kəsin istifadəsinə açıqdır. Bununla yanaşı, nüvə silahının istehsalında istifadə olunan uran və plutoniumun terrorçu təşkilatların əlinə keçməməsi üçün dövlətlər bir sıra tədbirlər görə bilərlər. Lakin bu nüvə silahı istehsalı üçün 100 paundluq zənginləşdirilmiş uran və 20 paundluq plutoniumun kifayət etdiyini nəzərə almamaq mümkün deyil. Bu məsələlərdə ABŞ və Rusiyanın çox ciddi tədbirlər görməsi lazım gəlsə də, bunların Rusiyadan xaricə çıxarıldığı və satıldığı məsələsində ciddi şübhələr var. Xüsusilə, “soyuq müharibədən” sonra Sovet İttifaqının dağılması ilə Rusiyanın üzləşdiyi iqtisadi böhran bu məsələdə bir qara bazar formalaşdığını göstərir.

Müasir terrorizmi siyasi hədəflərə çatmaq üçün dövlət orqanlarını, beynəlxalq və milli təşkilatları, dövlət və ictimai xadimləri ayrı-ayrı vətəndaşları və qrupları terrorçuların xeyrinə bu və ya digər fəaliyyəti həyata keçirməyə məcbur edən güc tətbiqi sistemi kimi xarakterizə etmək olar. Sonuncular müəyyən şəxs və ya qruplara, cəmiyyətin həyat təminatı obyektlə-

rinə, insanlara və ətraf mühit üçün yüksək təhlükə mənbələrinə münasibətdə təhdidlərin reallaşdırılmasından qaçmaq üçün bu addımları atmağa məcbur ola bilərlər.

Hər cür aktı göz qabağına almış olan insanların üzv olduğu terror təşkilatlarına qarşı qəti mübarizə və təsirli bir şəkildə nəticə əldə etməyin çətinliyi və mümkünsüzlüyü aydındır. Xüsusilə, demokratik və açıq cəmiyyətlərdə insanların bir çox azadlıqlardan istifadə etmələri və hüquq-mühafizə orqanlarının bir çox məhdudiyyətə tabe olması terrorizmi qarşısını almaz bir hala gətirmişdir. Yenə də demokratik cəmiyyətlər bir qədər üstünlüyə malikdirlər. Çünki demokratik cəmiyyətlər islahatlara imkan yaradır və ictimaiyyət terrorizm əleyhinə cəhdlərdə hökumətə dəstək verir. Bəziləri demokratik ölkələrdəki terrorizmin “öz quyusunu qazdığı”nı ifadə edirlər. Çünki bu ölkələrdə terrorçu qruplar xalqdan istədikləri dəstəyi ala bilmirlər.

Ölkələr tərəfindən terror aksiyalarına qarşı, xüsusilə səfirliklər, kütləvi informasiya vasitələri və ticarət mərkəzləri kimi həssas nöqtələrdə təhlükəsizlik tədbirlərini artırmaqla yanaşı, digər tərəfdən də xüsusi xilasetmə dəstələri, antiterror qrupları formalaşdırılır. Xüsusilə, keçmişdə səfirilər terror təşkilatlarının ən çox hədəfi olan şəxslərdir. Erməni terror təşkilatları tərəfindən 80-ci illərin ortalarına qədər aparılan terror aktlarında çox sayda türk diplomatları həlak olmuşdur. Səfiriləri ən çox hücumə məruz qalan bir başqa ölkə də ABŞ olub. Bu səbəblə, ümumiyyətlə, səfirliklərin ətrafında təhlükəsizlik tədbirləri artırılır.

XX və XXI əsrlərin ayrıcında terrorizm problemi və ona qarşı müqavimət ayrı-ayrı dövlətlər və bütövlükdə dünya ictimaiyyəti üçün ən vacib problemə çevrilib. Bu, son dövrlərdə baş verən terrorçuluq aksiyalarının xarakter və miqyası ilə izah edilir. Əgər XIX və XX əsrlərin ayrıcında terrorçular siyasi və dövlət xadimlərini öldürməklə fərdi terror üsulu ilə hərəkət edirdilərsə, müasir terrorçuların hücum obyektləri əksər hallarda heç bir müdafiəsi olmayan sivil

sakinlər olur. Bəzi hallarda terrorizm qurbanlarının sayı bir neçə ədədlə hesablasa da, yüzlərlə, hətta minlərlə də ola bilər. Keçmişdəki terrorçular nadir hallarda öz hərəkətlərinə etik cəhətdən haqq qazandırmağa çalışırdılar, onlar bu addımı yalnız onların nəzərində mövcud vəziyyətə cavabdeh olana qarşı istiqamətləndirirdilər. Müasir terrorçular isə həddindən artıq ədəbsizlik, bərkəməz əxlaqsızlıq və insanların həyatına etinasızlıq nümayiş etdirirlər.

Terror aksiyalarının həyata keçirilməsi vasitələri də dəyişir. Əvvəllər terrorçular soyuq və odlu silahlardan istifadə edirdilər, sonra partlayıcı maddələr ortaya çıxdı. Bu gün terrorçuluq fəaliyyətinin inkişafı tendensiyaları onun texniki və texnoloji bazasının dəyişməsini sübut edir. Son onilliklər ərzində terrorçular zəhərli döyüş maddələri, qaz, hətta sərnişinlərlə birgə ələ keçirilmiş təyyarələrdən istifadə edirlər. Ancaq mütəxəssislərin qənaətinə görə, bu, hələ terrorçuların fəaliyyətinin və texnoloji inqilabının ilk əlamətləridir. Terrorçuluq məqsədilə istifadə edilmək üçün nisbətən az gücə malik portativ nüvə qurğusunun yaradılması ehtimalı da mövcuddur. Nəzəri cəhətdən mümkün olan və bəzi şərtlərlə praktiki olaraq həyata keçirilməsi yolları ilə terrorçuların nüvə silahına və onun daşınması vasitələrinə yol tapmağın digər halları da var. Bu gün ən adi vasitələrdən istifadə hallarında belə terrorçuların fəaliyyəti nəhəng dağıntılara, insanların kütləvi şəkildə həlak olmasına və ekoloji fəlakətə səbəb ola bilər. Bu, terrorçuların hücum obyekti kimyəvi zavodlar, atom elektrik stansiyaları, habelə digər mürəkkəb və təhlükəli texniki obyektlər olduğu halda baş verə bilər. "Kompüter terrorizmi"nin obyektləri informasiya kommunikasiyaları ola bilər.

İnsanların həlak olması və maddi dəyərlərin məhvi ilə yanaşı, terrorizm digər mənfi nəticələrə də səbəb ola bilər. Məsələn, iş aktivliyinin genişləndirildiyi regionlarda terrorizm təhdidinin yüksəkliyi iqtisadi itkilərə gətirib çıxara bilər. İspaniyanın Basklar ölkəsi, İsrail və Fələstin ərazilərində, hətta

bu yaxınlara qədər Şimali İrlandiyada vəziyyət buna misal ola bilər. Terrorçuluq beynəlxalq münasibətlərdə, habelə ayrı-ayrı dövlətlərin daxilindəki siyasi vəziyyətdə qeyri-sabitlik yaradır. Əgər terrorçuların tələbləri qismən yerinə yetirilirsə, mövcud hakimiyyətin nüfuzu aşağı düşür, əsas siyasi və ictimai qurumların normal fəaliyyəti pozulur.

Bütün terrorçular qarşılarına siyasi məqsəd qoyaraq ideoloji doktrina, milli və dini hisslərdən ruhlanırsa da, sosial-siyasi fenomen kimi terrorizmi adi cinayətkarlıqdan çox nazik və mütəhərrik xətt ayırır. Ona görə yox ki, hər hansı terrorçuluq aktı hər bir dövlətin qanunları ilə cəza tələb edən cinayətdir, cinayətkarlar və terrorçular oxşar və eyni fəaliyyət vasitə və formalarından (insanın öldürülməsi siyasi və qəsdən əsaslandırılmaya baxmadan qətdir) istifadə edirlər, ona görə ki, bu gün siyasi və cinayətkar terrorizm öz aralarında bir-birinə sarmaşırlar. Terrorçuların fəaliyyətinin legal yollarla maliyyələşməsi ya çatışmır, ya da bu ümumiyyətlə, mümkün deyil. Buna görə də maliyyələşmə üçün qeyri-qanuni vasitələrdən, əsasən başqa terminlə (məsələn, Bask separatçılarını təşkilatı ETA bunu “inqilabi vergi”) adlansa da, açıq reketçilikdən istifadə edilir. Narkobiznesdə çox hallarda terrorçu təşkilatların maliyyələşmə mənbəyi sayılır. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu gün terrorizm və cinayətkarlıq əl-ələ gedirlər. Terrorçu strukturların aktiv fəaliyyət zonası eyni zamanda cinayətkarlığın səviyyəsinin yüksək olduğu zonadır.

Terrorçuların hansı ideyanı irəli sürmələrindən, qarşılarına hansı hədəfləri qoymalarından və hansı əsasları rəhbər tutmalarından asılı olmayaraq, terrorizm, heç şübhəsiz, bəladır, həm bütövlükdə cəmiyyətə, həm də fərdi qaydada hər bir insana təhlükədir. Çağdaş dünyada terrorizm bəşəriyyətə yeni təhlükə təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq, bu gün terrorizmə qarşı müqavimət vəzifəsi olduqca aktualdır.

Son onilliklərdə terrorizmə qarşı mübarizə məqsədi ilə çoxsaylı beynəlxalq konvensiyalar formasında mühüm hüquqi

baza yaradılıb. Bu normativ aktlarda terrorçuluq fəaliyyətinin müxtəlif növləri və formalarına qarşı əks addımların atılması üçün dövlətlərin qarşılıqlı öhdəlikləri nəzərdə tutulur. Onlar arasında terrorçuların hava nəqliyyatında cinayətlərinə qarşı istiqamətlənmiş 1963-cü ildə imzalanan Tokio, 1970-də imzalanan Haaqa, 1971-ci ildə imzalanan Monreal konvensiyalarını; beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qarşısını almaq və cəzalandırmaq haqqında 1973-cü il Nyu-York konvensiyasını; insanların girov götürülməsinə qarşı mübarizə haqqında 1979-cu il Nyu-York konvensiyasını; plastik partlayıcı maddələrin nişanlanması haqqında 1980-ci il Vyana, 1991-ci il Monreal konvensiyalarını qeyd etmək olar.

Bir çox beynəlxalq məsələdə əməkdaşlıq edən dövlətlərin terrorçuluğun qarşısını almaq üçün daha çox koordinasiya olmaları lazımdır. Şübhəsiz, bu cür əməkdaşlıq cəhdləri ciddi töhfələr verə bilər. Xristian-demokratik lider və 5 dəfə baş nazir olmuş İtaliya siyasi xadimlərindən Aldo Moronun “Qırmızı briqadalar” təşkilatı tərəfindən 1978-ci ildə oğurlanaraq öldürülməsindən sonra 12 Avropa dövləti terrorizm məsələsində daha yaxın əməkdaşlıq etmək məqsədilə bir antiterror şəbəkəsi yaratmışdılar.

1990-cı illərdə terror aksiyalarının sayının artması “G-7” ölkələrinin kəskin reaksiyasına səbəb olmuş, Rusiyanın da iştirakı ilə 1996-cı ildə Parisdə keçirilən toplantıda terrorizm məsələsində əməkdaşlıq üçün yekdilliklə razılıq əldə edilmişdir. Qəbul edilən 25 maddəlik bir plana əsasən iştirakçı dövlətlər təqib, həbs və mühakimə məsələlərində əməkdaşlıq edəcəkdirlər. Bunların arasında bank hesablarının təqib edilməsi, terrorçuları himayə edən təşkilatlara qarşı tədbir görmək və terrorçuların internet vasitəsilə rabitəsinə nəzarət də vardır. Bunların xaricində “G-7” ölkələri, cinayətkarların təhvil verilməsi, səyahət sənədlərinin yoxlanması, ölkəyə silah və partlayıcı maddə keçirilməsinin qadağan edilməsi məsələsində də birgə fəaliyyət göstərəcəklər.

Yaponiya qısa vaxtda Asiya-Sakit okean regionunda bir antiterror zirvəsi keçirilməsini təklif edərkən, ABŞ prezidenti Bill Klinton da ölkə qanunvericiliyində terrorizmin qarşısını almağı asanlaşdıracaq təsirli tədbirlərin görülməsi üçün lazımı islahatların aparılacağını bəyan etmişdi. Lakin beynəlxalq ictimaiyyət baxımından atılması lazım gələn əsl addım terrorizmi global bir cinayət kimi qəbul etməkdir. Bu məsələdə keçmişdən bu günə qədər işlər davam etdirilsə də, terrorçunun kimliyi problemi hələ də açıq qalır. Çünki bəzi hallarda bir dövlət üçün terrorçu olan digərləri tərəfindən “azadlıq döyüşçüsü” və ya “milli azadlıq döyüşçüsü” kimi qiymətləndirilir. Dövlətlər digər dövlətlər üzərində siyasi təzyiq formalaşdırmaq, yad siyasi məqsədlərə çatmaq naminə sövdələşmə üsürü kimi istifadə etmək üçün terrorizmi və terrorçuları himayə etməkdən əl çəkəcəklərmi sualı hələ də aktualdır.

Bəzi regionlarda antiterrorizm xüsusi normativ aktlarlar mövcuddur. Belə ki, Avropa Şurasının himayəsi altında Avropa terrorizmə qarşı mübarizə konvensiyası qəbul edildi. MDB ölkələri öz aralarında terrorizmə qarşı mübarizədə əməkdaşlıq etmək barədə müqavilə imzalayıblar. 2000-ci ildə terrorizmə və ekstremizmin digər təzahürlərinə qarşı mübarizədə əməkdaşlıq Proqramı qəbul edilib və MDB-nin Antiterror mərkəzi yaradılıb.

Lakin beynəlxalq münasibətlər tarixindəki örnəklər sübut edir ki, heç də həmişə terrorizmə qarşı mübarizədə dövlətlərin vicdanlı əməkdaşlığına rast gəlmək olmur. Ayırı-ayrı dövlətlərin, liderlərinin və hakim elitanın maraqları dəfələrlə təkcə müxtəlif deyil, hətta əks qütblü olub. Bu məqamda onu xatırlamaq lazımdır ki, terrorçuluq metod və vasitələri ilə mübarizə yoluna ifrat solçulardan ifrat sağçılara qədər müxtəlif oriyentasiyaya malik siyasi təşkilatlar və hərəkatlar baş vurublar. Terrorizm dini və milli formaya malik ola bilər. Çox vaxt separatçılığı milli-azadlıq hərəkatından fərqləndirmək və ya bu və digər siyasi hədəflər arasında dəqiq proporsiyayı təyin

etmək və imkan verilən vasitələrlə ona nail olmaq çox asan olmur. Bu halda fəaliyyətin forma və tərkibinə görə terrorçuluğun qiymətləndirilməsi zamanı ikili standartlara zəmin yaranır. Karl Şmitt qeyd edir ki, siyasətin fərqli xüsusiyyətlərindən biri bütün hadisə və təzahürlərə “özünün-özgənin” şkalası ilə qiymət verməyə çalışılmasıdır. Bu cür siyasiləşmiş yanaşma ilə eyni faktlar diametral olaraq tamamilə əks qiymət və izah ala bilər: digər dövlət kəşfiyyat fəaliyyəti aparan insanları “özünün” kəşfiyyatçılarına, “özgənin” casuslarına, silahlı mübarizə aparan insanları isə “özgənin” qulduruna, “özünün” partizanına bölür.

Qarşı duran nəhəng dövlətlər özlərinin global məqsədlərinə çatmaq üçün vasitələrdən istifadə də o qədər də çəkinmədikləri üçün bu ikili standart tam şəkildə soyuq müharibə dövründə tətbiq edilirdi. O vaxt təbliğat məqsədilə qarşı duran tərəfin digərini terrorizmi dəstəkləmək və maliyyələşdirməkdə ittiham etməsinə ehtiyac vardı. 1980-ci ildə ABŞ prezidenti Ronald Reyqanın administrasiyası bu cür addım ataraq özünün beynəlxalq siyasətində mühüm hədəflərdən biri kimi “beynəlxalq terrorçuluqla mübarizə”ni elan etdi. Bu sıraya Sovet İttifaqına və onun müttəfiqlərinə istiqamətlənmiş solçu qüvvələr, üçüncü dünya ölkələrindəki siyasi hərəkatlar aid edilirdi. Buna baxmayaraq, ABŞ onun maraq və məqsədlərinə cavab verən qüvvə və hərəkatlara silahlı mübarizə forma və tərkibi ilə terrorçuluğu mənimsəməsindən asılı olmayaraq kömək edirdi. Amerika qarşısız illərində böyük həcmdə yardımı Əfqanıstandakı silahlı antihökumət müxalifətinə də edirdi. Maraqlı odur ki, Əfqanıstanda sovet hərbi iştirakına qarşı cihadın iştirakçıları sırasında indiki “bir nömrəli terrorçu” Üsamə bin Laden də vardı. Bu nümunə göstərir ki, terrorizm onu öz məqsədləri üçün istifadə edənlərə qarşı da təhlükəli və idarəolunmaz hala gələ bilər.

Terrorizmə qiymət verəndə ikili standartlara keçmişdə olduğu kimi, bu gün də rast gəlmək olar. Rusiya və Qərb

Çeçenistanda və Kosovodakı vəziyyətə müxtəlif cür yanaşırdılar. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ probleminin həllində də bir çox dövlətlər, o cümlədən Rusiya ikili yanaşma nümayiş etdirir.

Şübhəsiz, 11 sentyabr 2001-ci ildən sonra dünyada terrorizmlə mübarizə məsələsində vəziyyət dəyişdi. Lakin bu dəyişmənin nə qədər fundamental və dönməz olduğunu hələlik demək çətindir. Nyu-Yorkdakı sentyabr terror aksiyası beynəlxalq münasibətlərin nəzəriyyə və praktikasında digər nəticələrə də səbəb oldu. Yaxın zamanlara qədər “beynəlxalq terrorizm” anlayışında daha çox bu cür təzahürün beynəlxalq təhlükəsi qeyd edilir, amma beynəlxalq münasibətlərdə real və aşkar faktor kimi ona işarə edilmirdi. Son hadisələr göstərdi ki, dünya siyasətində keyfiyyətli irəliləyişlər baş verib.

Hələ XX əsrin 70-ci illərində bir çox tədqiqatçılar qeyri-dövlət aktorlarının münasibətlərdə rolunun ortaya çıxması və artmasını, buna müvafiq olaraq eyni zamanda, ayrı-ayrı suveren milli dövlətlərin rolunun zəifləməsini qeyd edirdilər. Neoliberal baxışların tərəfdarları bu cür proseslərin xarakterinə uyğun olduğu üçün buna müsbət yanaşırdılar. Bununla belə, bu gün mənfi tərəfdə təzahür edib. Texniki və texnoloji tərəqqi kommunikasiya vaistələrinin inkişafı hesabına terrorçuluq cərəyanına məxsus, heç şübhəsiz “Əl-Qaidə” nin daxil olduğu beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları əvvəl görünməmiş struktura malik olmaq imkanı əldə edib. Bu təşkilatlar yeni şəraitdə iqtisadi və hərbi cəhətdən ən güclü dövlətə də meydan oxumaq və təhlükəsizliyini təhdid etmək imkanına malikdir. Məlum oldu ki, dövlət daha az ehtiyata malik olan rəqibdən gələn və təhlükəsizliyi ilə əlaqələndirilən yeni meydan oxumalara hazır deyilmiş. Müvafiq olaraq belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, beynəlxalq və milli səviyyədə təhlükəsizlik yeni ölçülər qazanır. Beynəlxalq münasibətlərin nəzəriyyə və praktikası baxımından bu olduqca vacibdir.

5.3. Etnik separatizmin siyasi proseslərə təsiri

Əvvəllər separasiya terminindən bərk maddələrin müxtəlif cinsli hissəciklərdən ibarət qarışıqları, emulsiyaları, habelə qaz və ya buxarda bərk və maye asılqanları ayırma prosesi kimi istifadə olunurdu.

Separatçılıq - polietnik və ya federal dövlətdə yaşayan hər hansı bir etnik, yaxud dini qrupun titul xalq və dini qrupla bərabər hüquqa malik dövlət qurmaq istiqamətində apardığı siyasi fəaliyyətdir. Ekstremizmin formalarından biri olan separatçılıq dövlətin ərazi bütövlüyünün pozulması, ərazisinin bir hissəsinin ondan zorla ayrılması və ya dövlətin parçalanmasına yönəldilmiş pozuculuq fəaliyyətidir. Separatizm – fransızca “separatisme”, latınca “separatus” sözlərindən əmələ gələrək, aşağıdakı mənalara ifadə edir:

- ayrılmağa, xüsusiləşməyə çalışmaq (məs. azlıqda qalan millətin, yaxud bir əyalətin dövlətdən ayrılaraq, müstəqil dövlət qurmağa çalışması);
- müttəfiqlərindən ayrı olaraq qərar qəbul olunması (məs. Separat sülh-müharibə aparan dövlətlərin öz müttəfiqlərindən ayrı olaraq bağladığı əlahiddə sülh müqaviləsi).

Separatçılıq çoxmillətli dövlətlərdə milli azlıqların ayrılmağa və əsasən yığcam yaşadıqları ərazi daxilində müstəqil dövlət qurmağa, yaxud muxtariyyət hüququ əldə etməyə yönəlmiş qeyri-konstitusion fəaliyyətləri kimi də dəyərləndirilir.

Müasir separatizm hər bir xalqın mütləq qaydada müəyyən ərazidə öz dövlətinə malik olmasına əsaslanmış öz müqəddəratını təyin etmə kimi yanlış prinsipə söykənir. Əslində isə belə bir prinsip nə hüquq nəzəriyyəsində, nə beynəlxalq, nə də milli qanunvericilikdə yoxdur. Separatçılığın ideoloqları təbliğ etdikləri hərəkətdə öz müqəddəratını təyin etmək hüququ ilə haqq qazandırirlar. Demokratik fəlsəfənin bəhrəsi olan bu haqq hazırda dünyada qəbul olunmuş azadlıq və bərabərlik idealları baxımından mənəvi olaraq ilk baxışda heç kəsə

şübhə doğurmamalıdır. Rusiyalı alim Yekaterina Narçinskayanın fikrincə, “Öz müqəddəratını təyin etməyin azadlıq kimi özünəməxsus paradoksu vardır. Belə ki, heç nə ilə məhdudlaşdırılmamış azadlıq öz-özünü məhv etdiyi kimi, öz müqəddəratını təyin etmə absolyut kimi qəbul olunursa, dünyada dövlət adında məhfum olmaz. Bu təqdirdə xaos və kollapsla nəticələnə biləcək bir-biri ilə konfliktdə olan saysız tələblərin zəncirvari reaksiyası başlaya bilər. Milli ziddiyyətlərin həll olunma yolu kimi separatizmin fundamental qüsuru bax budur”.

Müasir dövrdə baş verən separatçılıq və şovinizm prosesləri dövlətlərin inkişafına, ərazilərinin kiçilməsi və ölkə iqtisadiyyatının zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Tədqiqatçılar müasir dünyada 50 əsas separatçılıq ocağı olduğunu, 220 milyon əhalini və 12,7 milyon kvadrat kilometr ərazini əhatə etdiyini bildirirlər. Coğrafi tipinə görə Qərbi Avropada 8, Şərqi Avropaya 12, Asiyaya 14, Afrikaya 6, Amerikaya 4, islam tipinə görə isə 6 mərkəz düşür. Bunlardan 20-si silahlı qarşıdurma xarakteri daşıyır. Separatçılıq əsasən etnik mənsubiyyətdən qaynaqlanan bir hal olmaqla, həm də etnik-dini zəmində özünü göstərir. Dünyada 200-dən çox dövlət var ki, onların yalnız 20-si etnik-monoton ölkədir, yəni başqa millətlərin sayı bu ölkələrdə 5%-dən aşağıdır. Dövlətlərin 40%-də isə ən azı 5 azsaylı xalq yaşayır. Nəzərə alsaq ki, planetdə 8 min xalq yaşayır və onların hər biri nəzəri baxımdan müstəqilliyə can ata bilər, onda dünyanın böyük qisminin millətlərarası savaş meydanına çevrilməsini təsəvvür etmək çətin olmaz. XXI əsrin əvvəllərinə yaxın dünya birliyi beynəlxalq sabitlik üçün əsas təhdidlərdən biri ilə-bu və ya digər formalarda dünyanın əksər ölkələrində özünü büruzə verən təcavüzkar separatçılıqla üzləşmişdir. Separatçılığı qidalandıran etnoslar arasındakı münafişələr bəzi hallarda hərbi-siyasi münafişələrə, hətta dinc əhali üçün faciə ilə nəticələnən dövlətlərarası müharibələrə çevrilir. Bundan başqa, bir çox hallarda beynəlxalq terror təşkilatlarının

gələcək kadrları bu münaqişələrdə döyüş təcrübəsi keçir. Bu məhvedici hadisənin spesifik cəhəti ondadır ki, burda “milli özünüdərkən oyanması”, “millətlərin öz müqəddəratını təyinetmə hüququ”, “istismar olunan xalqlara azadlıq”, “insan haqları”, “vətənlə birləşmə” kimi humanist demokratik ideyalar ruhi xəstəlik həddinə çatmış qanlı hadisələrlə bir aradadır. Sonda bu, yeni “qanunsuz doğulmuş” və bir qayda olaraq dünyaya birliyi tərəfindən tanınmayan qurumların meydana gəlməsinə səbəb olur. Nəzərə çarpmasa da, burada dağıdıcı separatçı prosesləri “həvəsləndirən” xarici geosiyasi amillər əsas rol oynayır.

Separatçılığı doğuran səbəblər sırasına ilk növbədə ərazi iddiaları aid edilsə də, burada siyasi motivləri də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bunlar aşağıdakılardır:

- müxtəlif etnik qruplar arasında regional, yerli və ya dövlət səviyyəsində hakimiyyət uğrunda mübarizə (Dağıstanda olduğu kimi);

- hər hansı bir etnik qrupun vahid dövlət daxilində siyasi status uğrunda apardığı mübarizə (Cavaxetiya ermənilərinin Gürcüstan qarşısında qaldırdıqları tələb kimi);

- tam müstəqillik və ya “ana vətənə” birləşmək uğrunda mübarizə (Dağlıq Qarabağ, Cənubi Asetiya, Abxaziya və Kosovodakı kimi). Bundan başqa, iqtisadi amillər separatçılığa rəvac verən səbəblərdən biri kimi göstərilir.

Belə ki, polietnik dövlətlərin bir çoxu iqtisadi cəhətdən inkişaf etmədiyindən bəzi milli azlıqların sosial vəziyyəti titul xalqın sosial vəziyyətindən daha aşağı olur və milli azlıq bu bərabərsizliyə son qoyulmasında çıxış yolunu müstəqil dövlətin yaradılmasında görür.

Müasir dünyada separatçılığın inkişaf etməsinin əsas səbəbi keçən əsrin sonlarından beynəlxalq münasibətlər sisteminə hökm sürən “ikili standartlar” siyasətidir. Həm milli qanunvericilikdə, həm də hüquq nəzəriyyəsində xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ konkret bir etnosa deyil, müəyyən

bir ərazidə yaşayan xalqlara şamil olunur. Buna baxmayaraq, praktikada hər hansı bir etnosun öz dövlətini qurmaq tələbi ön plana çəkilir. Avropada və postsovet məkanında keçən əsrin sonlarında baş verən hadisələr göstərdi ki, xalqların öz müqəddəratını təyin etmə tələbi, bir qayda olaraq, vahid dövlətin parçalanması formasında realizə olunmuşdur. Buna səbəb kimi bir sıra alimlər tərəfindən siyasi və hüquqi ədəbiyyatda xalqların öz müqəddəratını təyin etmə doktrinası şərh edilərkən dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipinin ikinci plana çəkilməsini və onun parçalanmasına haqq qazandırılmasını göstərmək olar.

İlk baxışda separatçılıq hərəkətləri oxşar olsalar da, onların yaranma səbəbləri, hərəkətverici qüvvələri, inkişaf tendensiyaları fərqlidir. Məsələn, bəzi separatçı hərəkətlər xarici amildən, dövlətin düzgün olmayan milli siyasətindən, bəziləri isə tarixi aspektlərdən asılı olur. Bütün polietnik dövlətlərdə daimi separatçılıq əhvali-ruhiyyəsi ilə yaşayan insanlar var və bu qaçılmazdır. Lakin separatçılığın genişlənməsi üçün dövlətin siyasi həyatında bir neçə amilin təzahürü şərtidir. Birincisi, mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi nəticəsində yerli xalqlar arasında ziddiyyətlərin baş qaldırılması və problemlərin kökündə milli dövlətin olmaması ideyasının təlqin edilməsi. İkincisi, milli azlığın daxilində ictimai fikri formalaşdırma biləcək yüksək təhsilli ziyalılar qrupunun formalaşması. Üçüncüsü, dövlətin parçalanmasında və sabitliyin pozulmasında maraqlı xarici qüvvələrin mövcudluğu.

Tarixə nəzər yetirsək görürük ki, hələ XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın cənubunda “Talış Sovet Respublikası” adlı inzibati vahid yaratmağa cəhd göstərilmiş, hətta “respublika”nın “milli məclis”i də çağırılmışdı. Maraqlı doğuran məqam həmin “məclis”in üzvlərinin 70 faizdən çoxunun bolşevik adı altında pərdələnmiş erməni “daşnakları” olmasıdır. Bu misal göstərir ki, hər hansı separatçılıq təzahürünün, probleminin öyrənilməsi və araşdırılması zamanı məsələnin tarixi aspektlərini nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Mərkəzi hakimiyyət ilə qarşıdurma şəraitində separatçılığın təzahürü və onun sonrakı inkişafı üçün kompleks şərtlərin mövcudluğu vacib sayılır. Həmin şərtlərə aid etmək olar:

- a) hakim xalq (etnos) tərəfindən guya diskriminasiya olunan xalqın (etnik qrupun) həmin ərazidə yaşayan əhalinin çoxluğunu təşkil etməsi, kompakt şəkildə və uzun müddət yaşaması;
- b) azsaylı xalqlar (etnik qruplar) arasında milli, yaxud dini özünüdərkətmə prosesinin yüksək inkişaf səviyyəsinə çatması;
- c) ölkədə siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətin qeyri-stabil olması;
- d) xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları və ya qeyri-rəsmi dairələri tərəfindən azsaylı xalqa maddi və mənəvi kömək göstərilməsi.

Sadalanan şərtlərdən hər hansı birinin mövcud olmaması, açıq şəkildə ayrı-seçkilik siyasətinə məruz qalan azsaylı xalqlar arasında separatçılıq meyillərinin təzahürünü və inkişaf edib hərəkətə çevrilməsini qeyri-mümkün edir.

Məlumdur ki, xarici və texniki dəstək almayan separatçılıq hərəkətləri tez bir zamanda dövlət tərəfindən söndürülür. Separatçılıq polietnik cəmiyyətlərdə milli azlıqla titul xalq arasında bu və ya digər səbəblərdən yaranan problemlərin radikal həllinə yönəlmiş hərəkət olduğundan birbaşa terrorçuluğu doğurur. Terrorçuluqla separatçılıq eyni mənbədən qaynaqlanır. Bu konfliktlər, qeyri-stabillik, dünyanın barışmaz şəkildə “biz” və “onlara” bölünməsidir. Separatçılıq həmişə milli müstəqilliyin daha təcavüzkar tərəfdarlarının terrorçuluq fəaliyyəti ilə müşayiət olunur və bu elmi ədəbiyyatda “təcavüzkar separatizm” kimi təsnifatlandırılır.

Ümumiyyətlə, hər-hansı bir dövlətin ərazisini tutmaq və ya onun müəyyən ərazisində siyasi maraqlar üçün bəyənilməyən hərəkətlər etmək, yəni separatçılıq tarixən böyük müharibələrin, münaqişələrin əsasını qoymuşdur. Ancaq

müasir dövrdə daha kompleks mübarizə yolunu seçən separatçı qruplar münaqişə ilə yanaşı daha çox terror metodundan istifadə edirlər. Bunun əsas səbəblərindən biri də odur ki, separatçıların başlatdığı müharibənin onların özü üçün necə nəticələncəyini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq mümkün deyil, amma keçiriləcək hər bir terror aktının nəticəsi məlumdur.

Separatist maraqlardan yaranan terror fəaliyyəti uzun illər davam edir. Buna misal kimi Şimali İrlandiyanın müstəqilliyi üçün mübarizə aparan İrlandiya Respublika Ordusu, Fransa və İspaniya ərazisində müstəqil Bask dövləti yaratmaq istəyən ETA təşkilatının terror yolunu seçməsi onların separatçı maraqlarının nəticəsidir.

“Təcavüzkar separatçılığ”ın bariz nümunəsi Dağlıq Qarabağda baş qaldırmış erməni separatçılığıdır. Beynəlxalq münasibətlər sisteminə bir qorxulu tendensiya da var ki, bu separatçılığın cəzalandırılması əvəzinə onun həvəsləndirilməsi və müəyyən qüvvələr tərəfindən dəstəklənməsidir. Məsələn, Kosovanın Serbiyadan ayrılmasının Qərb, Cənubi Osetiya və Abxazıyanın Gürcüstandan ayrılmasının isə Rusiya tərəfindən dəstəklənməsi, Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələrin beynəlxalq birlik tərəfindən birmənalı qiymətləndirilməməsi dünyanın bir sıra bölgələrində separatçıları ruhlandırır və onları “tam və qəti qələbə” uğrunda mübarizəyə həvəsləndirir. Beləliklə, separatçılıq cəzasız qaldıqda və dəstəkləndikdə, ekstremist xarakter daşımağa başlayır. Vahid dövlətin bölünməsi və yeni dövlətin yaranması separatçılıq qarşısında duran əsas məqsəd olduğundan bu, hər bir ölkənin təhlükəsizliyinə və suverenliyinə yönəlmiş ciddi təhdididir. Çünki yeni dövlətin yaranması nəinki ərazinin itkisi, həm də bu ərazidə yerləşən resurslardan məhrum olmaq deməkdir. Eyni zamanda, dövlət öz sərhədlərində ona qarşı düşmənçilik siyasəti yürüdəcək yeni dövlətin mövcudluğu ilə barışmalıdır.

Qeyd olunduğu kimi, separatçılıq ekstremizmi, ekstremizm isə terrorçuluğu doğurur. Terrorizm anlayışına ən yaxın

ekstremizm anlayışıdır, lakin bunlar eyni mənalı sinonim sözlər deyildir. İlk öncə kifayət qədər orta qəhətlərə malik siyasi ekstremizmlə siyasi terrorizmi fərqləndirmək məqsəduyğun olardı, çünki ekstremist təşkilatları məqsədləri nəminə terrorçu metodlara olduqca sıx-sıx müraciət edirlər. Terrorizm kimi ekstremizmdə mövcud quruluşa, onların maraqlarına cavab verməyən siyasi şəraitə qarşı çıxır. Ekstremizm siyasi məqsədlər üçün zorakı vasitələrdən istifadə etməklə cəmiyyətdə qeyri-stabillik yaratmağı nəzərdə tutur. Ekstremistləri terrorçulardan fərqləndirən cəhət, onların məqsədləridir. Yəni, onların tələbləri daha dərin siyasi dəyişikliklərdən ibarətdir. Terrorizmdən fərqli olaraq, ekstremistlər dövlət quruluşunun və sərhədlərin dəyişdirilməsinə çalışırlar. Əksər hallarda ekstremizm fəaliyyəti ilə siyasətin subyektləri məşğul olur. Ekstremizm dedikdə, siyasi hərəkətlərin, partiyaların, həmçinin səlahiyyətli şəxslərin və adi vətəndaşların, mövcud ictimai-siyasi vəziyyətin zorakı vasitələrlə dəyişdirilməsinə yönəldilmiş qeyri-qanuni fəaliyyətləri nəzərdə tutulur. Terrorçulardan fərqli olaraq, ekstremistlər zorakılıq aktlarını deklarativ məqsədlə istifadə etmirlər. Yəni, onlar terror aktlarını cəmiyyətdə böyük əks-səda doğurmaq üçün deyil, birbaşa qarşılarında duran mənafeləri aradan qaldırmaq üçün törədirlər. Bu mənada, terrorizmlə ekstremizm arasında sərhədləri nisbi də olsa, müəyyən etmək mümkündür.

Diversiyada terrorizmə yaxın hadisələrdən hesab oluna bilər. Lakin diversiya bir qayda olaraq, müəyyən məqsədlərlə dövlətin xüsusi orqanları tərəfindən törədilir. Terror aktının səmərəliliyi, onun hansı səviyyədə ictimai əks-səda doğurması ilə ölçüldüyü halda, diversiya aktının əks-səda doğurması əksinə, onu həyata keçirənlər üçün təhlükəlidir. Diversiya aktları əsasən texnogen qəzaları, bədbəxt hadisələri və ya başqa qüvvələr tərəfindən törədilmiş zorakılığı imitasiya edir. Terrorizmdən ən başlıca fərqi də ondan ibarətdir ki, diversiya aktları törədənlər bütün mümkün vasitələrlə gizlin qalmağa çalışırlar. Dövlət xüsusi orqanları tərəfindən törədilən diversiya

aktlarının məsuliyyəti əksər hallarda tamamilə başqa subyektlərin üzərinə atılır.

Beynəlxalq polis institutunun əməkdaşı B.Ganor 2002-ci ildə “Polis təcrübəsi və tədqiqatları” adlı beynəlxalq jurnalda çap etdirdiyi “Biri terrorçu - digəri azadlıq uğrunda mübarizə aparan” adlı məqaləsində terrorizmi partizan müharibəsi, inqilabi zorakılıq, milli-azadlıq uğrunda mübarizə və zorakılıqla müşayiət olunan başqa fəaliyyət növlərindən fərqləndirməyə çalışmışdır. Terrorizmdən fərqli olaraq partizan müharibəsi hərbi qüvvələrə qarşı aparılır. Lakin tarixi müşahidələr, bu istiqamətdə terrorizmlə partizan müharibəsi arasında sərhəddin mövcudluğunun şərti xarakter daşması fikrini irəli sürməyə əsas verir. Belə ki, əksər hallarda hərbiçilərlə yanaşı, dinc əhalidə partizan hərəkətinin qurbanına çevrilir.

Separatçılığın ekstremizm, ekstremizmin isə terrorçuluğu doğurması səbəbindən onunla mübarizə dövlətin milli təhlükəsizlik sistemində prioritet vəzifə kimi qiymətləndirilməlidir. Əksər hallarda sırf maraqlardan çıxış edilərək bu və ya digər zorakılıq fəaliyyətlərini ya terrorizm kimi təqdim edirlər, ya da onlara bəraət qazandırır. Şərq ölkələrindəki zorakı fəaliyyət növləri Qərbdə terrorizm kimi qəbul edildiyi halda, həmin ölkələr bu cür fəaliyyəti kolonializmə qarşı qanuni silah mübarizəsinin bir növü kimi təqdim edirlər. Həqiqətən, bu məsələlərdə olduqca diqqətli olmaq mühüm şərtidir, çünki istənilən növ zorakılıq aktını təcavüzkar separatizm kimi qələmə vermək böyük yanlışlıqdır. Separatçılıq azsaylı xalqlara qarşı açıq ayrı-seçkilik siyasəti yeridilən və onların yaşadıkları ərazilərin “daxili koloniyalara” çevrildiyi bəzi çoxmillətli Afrika və Asiya dövlətlərində daha çox müşahidə olunur. Bu ölkələrdə mövcud diktatura rejimləri tərəfindən milli azlıqlara qarşı həyata keçirilən ayrı-seçkilik siyasəti həmin ölkələrdə müxtəlif separatçı qüvvələrin formalaşmasına və separatçılığın kütləvi hərəkətə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Lakin milli ayrı-seçkilik siyasəti heç də həmişə separatçılıq hərəkətini doğuran

əsas şərtlərə aid deyildir. Hələ 1974-cü ildə BMT BA-nın toplantısında Fələstin lideri Yasir Ərafat bu məsələ ilə bağlı qəti mövqe nümayiş etdirmişdir. O, çıxışında demişdir: “terrorçu ilə inqilabçının fərqi onların mübarizə aparmaları səbəbindədir. Ədalət istəyənləri, ölkəsinin yadellilərin işğalından azad olunması uğrunda mübarizə aparanları heç bir halda terrorçu adlandırmaq olmaz”.

Bəzən terrorçular adi cinayətkar qruplarla eyniləşdirilir. Həm də, əksər hallarda adi cinayətkarlar terrorçu kimi qəbul edilir. Burada müəyyən qanunauyğunluq vardır. Terrorizm ən qatı cinayətdir və terrorçu ən sərt şəkildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidir. Lakin nəzəri cəhətdən bu iki fenomen arasındakı bağlılığı və sərhədləri müəyyənləşdirmək vacibdir. Onlar arasında birinci fərq ondan ibarətdir ki, terrorçu müəyyən ideologiya daşıyıcısıdır və fəaliyyətinin məqsədi siyasi xarakter daşıyır. Cinayətkar qruplar terrorçulardan fərqli olaraq, qrupun və üzvlərinin gizlin qalmasına çalışırlar. Məlum olduğu kimi, terrorçuların əsas məqsədlərindən biri də özlərini cəmiyyətə bəyan etməkdən ibarətdir. Əksər hallarda terrorçular zorakılıq aktlarını öz məqsədlərini və liderlərini siyasi reklam etmək üçün törədirlər. Terrorçuluqla cinayətkarlığın kifayət qədər təmas nöqtələri də vardır. Əksər hallarda terrorçular təşkilatlarının maliyyə ehtiyaclarını ödəmək üçün, qarət, narkobiznes, silah alveri və s. kimi sırf cinayət xarakterli fəaliyyətlə məşğul olurlar. Həm terrorçular, həm də adi cinayətkar qruplar eyni kanallarla “çirkli pulların yuyulmasını” təmin edirlər. Bunlardan başqa, onların hər ikisi dövlət nəzarətinin, hüquq-mühafizə orqanlarının və milli beynəlxalq təhlükəsizlik sistemlərinin zəifləməsində maraqlı olurlar.

Dünya ictimaiyyəti təcavüzkar separatçılıqla mübarizə sahəsində diplomatik səylərdən hərbi güc tətbiqinədək, münaqişə tərəflərindən birini dəstəkləməkdən münaqişəyə beynəlxalq müşahidəçiləri cəlb edərək onun həllini beynəlxalq təşkilatların öhdəsinə buraxmağaədək bir çox tədbirlər sistemini

sınaqdan çıxarmışdır. Bəzi hallarda münaqişənin aktiv fazasının söndürülməsinə nail olunsa da, separatçı hərəkətləri tam ram etmək mümkün olmamışdır. Belə ki, hazırda dünyanın beynəlxalq münasibətlər sistemi özündə separatçılığa qarşı təsirli mübarizə metodlarını və cinayətkarların cəzalandırılmasını ehtiva edən hüquqi normalara və onların realizə mexanizminə malik deyil. Bu, onu göstərir ki, separatçılığın tamam aradan qaldırılması mümkün deyil. Onun yalnız ekstremist fazaya keçməsinə əngəlləmək olar. Bunun üçün beynəlxalq təşkilatlar ikili standartlardan çıxış etməməli, hərbi münaqişənin ədalətli həllinə maksimum səylərini artırmalı, BMT-nin mövcud sənədlərini rəhbər tutmalıdır. Belə ki, BMT tərəfindən etnik zəmində yaranmış münaqişələrin həllinə dair kifayət qədər effektiv mexanizmlər işlənib hazırlanmışdır. Bu baxımdan BMT-nin suverenləşməsinin sərhədlərini məhdudlaşdıran “Sülh Proqramı” adı altında tanınan konsepsiyası mövcuddur. Həmin sənəddə entik zəmində münaqişələrin həllinin və yeni dövlətlərin yaradılmasının yalnız ikitərəfli razılaşma əsasında mümkünlüyü öz əksini tapıb. Separatçılıq öz aktiv fazasına, adətən, dövlətdə sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi qeyri-sabitlik dövründə keçir və ekstremizmlə müşayiət olunur. Bu fazada separatçı bölgələrdə yerli əhali arasında güclü təbliğat işi aparılır, insanlarda çəşqınlıq və dövlətə inamsızlıq hissləri yaradılaraq, onlar mərkəzi hakimiyyət orqanlarına itaətsizlik aksiyalarına cəlb edilir. Daha sonra ekstremist əhval-ruhiyyəli gənclərdən ibarət yaraqlı dəstələr yaradılır və separatçılıq açıq silahlı qarşıdurma fazasına daxil olur. Separatçılığın vüsət etməsində xarici amilin rolu çox böyükdür. Belə ki, heç bir separatçı hərəkət xaricdən dəstək almadan böyük miqdarda maliyyə vəsaitinin və texniki vasitələrin tələb olunduğu aktiv və silahlı qarşıdurma fazalarına keçə bilməz.

Hər bir separatçı hərəkət fəaliyyət göstərdiyi ölkə və ya bölgənin tarixi inkişafının konkret məqamlarını özündə əks etdirən spesifik əlamətlərə malikdir. Məsələn, bir ölkə

şəraitində separatçı hərəkət hakim etnosun şovinist siyasətinə kəskin reaksiya şəklində, digər dövlətdə - etnik çoxluğun siyasi müstəmləkəsindən azad olmaq uğrunda mübarizə aparan milli azadlıq hərəkəti formasında ortaya çıxır, üçüncü halda separatçılıq qonşu dövlətin təcavüzkar siyasəti nəticəsində “tarixi vətən”ə birləşmək uğrunda fəaliyyət göstərən hərəkət kimi formalaşır. Bununla yanaşı, etnik separatçılığın digər motivlər əsasında formalaşması faktları da mövcuddur: konfessial (dini), linqvistik, sosial-iqtisadi və s.

Belə ki, separatçılar öz tələblərinin əsaslandırılmasında müxtəlif tarixi sənədlərdən, o cümlədən təhrif olunmuş, saxtalaşdırılmış fakt və materiallardan istifadə edir, onların ictimaiyyət arasında yayılmasına xüsusi diqqət yetirirlər. Bunu təcavüzkar erməni separatçıları tərəfindən saxtalaşdırılmış və təhrif olunmuş tarixi faktlara istinadən Dağlıq Qarabağın guya erməni torpaqları olmasını “sübuta yetirən” materialların nəşr edilməsi və onlardan istifadə olunmaqla geniş təbliğat kampaniyasının aparılması əyani göstərmişlər. “Sadval” ləzgi hərəkətinin nəzdində ləzgi xalqının tarixini, siyasi, iqtisadi və mədəni irsini təhrif etməklə qeyri-obyektiv təbliğat aparan analitik-informasiya mərkəzi fəaliyyət göstərmişdir. Separatçılıq meyillərinin qızıqşdırılmasına qatı anti-azerbaycan mövqeyindən çıxış edən “Sadval” qəzeti də mühüm rol oynamışdır.

Təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda “Erməni, ləzgi, kürd, talış, avar kartları”nın ortaya atılması və həmin xalqlar arasında separatçılıq meyillərinin qızıqşdırılması heç də təsadüfi xarakter daşımır. Əgər ilkin mərhələdə qərb dövlətləri SSRİ-ni dövlət kimi zəiflədib parçalamaq məqsədi ilə həmin dövrdə bu dövlətin tərkib hissəsi olmuş Azərbaycanda separatçılıq hərəkətindən istifadə etməyə çalışırdılarsa, sonradan bu proses Ermənistan, Rusiya və İranın xüsusi xidmət orqanlarının Azərbaycana qarşı hazırlanmış təxribat-pozuculuq planlarının həyata keçirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərinə xidmət etmişdir. Respublikamızda separatçılığın vüsət almasında məhz

xarici xüsusi xidmətlərlə əlaqəsi olan və onlardan maliyyə yardımını alan leqal və qeyri-leqal separatçı qurumlar mühüm rol oynamışdır.

Qeyd olunanlara əyani sübut kimi “Sadval” ləzgi xalq hərəkətinin separatçı bir təşkilat kimi formalaşması, maliyyələşdirilməsi və silahlandırılmasında, habelə fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsində Ermənistan Respublikasının xüsusi xidmət orqanlarının bilavasitə iştirakını göstərmək olar. “Sadval”ın liderləri dəfələrlə Ermənistanda olmuş, müxtəlif səviyyələrdə erməni rəsmiləri ilə görüşlər keçirilmiş və bu görüşlərdə ermənilərin “Sadval”a himayədarlıq etməsi, onların “ləzgi problemi”nin həlli istiqamətində Rusiya və Azərbaycana təsir göstərməsi məsələsini müzakirə etmişlər. Ermənistanın təhriki ilə “Sadval” Azərbaycana qarşı düşmənçilik və hüquqazidd fəaliyyətini genişləndirərək, respublikamızda bir sıra terror-təxribat aksiyaları həyata keçirmişdir. Azərbaycanın şimal-şərqində milli zəmində silahlı münaqişə ocağı yaratmaq məqsədilə 1990-cı illərin əvvəllərində Ermənistandan Dağıstana “Sadval”ın yaraqlıları üçün vertolyotlarla küllü miqdarda silah, döyüş sursatı, partlayıcı maddələr gətirilmiş və sonradan bu silahlar təşkilatın Azərbaycanın şimal rayonlarında yaşayan fəallarına paylanmışdır. 1993-cü ilin iyun ayında “Sadval” liderlər qondarma “Talış Muğan Respublikası”nın yaradılması ərəfəsində, respublikamızdakı qeyri-sabitlikdən istifadə edərək separatçı niyyətlərini silahlı yolla həyata keçirmək istiqamətində konkret addımlar atmışdır. Bu məqsədlə həmin il iyunun 15-də onlar Dağıstan ərazisindən Qusar rayonunun Zuxul kəndindəki sərhəd məntəqəsində 1 nəfər zabitin öldürülməsi və 2 əsgərin yaralanması ilə nəticələnən silahlı basqın etmişlər. Respublikanın hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən görülmüş qətiyyətli sadvalçıları öz niyyətini sonadək həyata keçirməkdən çəkəndirmişdir.

Azərbaycan və Rusiya təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşlığı nəticəsində Ermənistan Respublikası Milli Təhlükə-

sizlik Baş İdarəsinin şöbə rəisi polkovnik Can Ohanesyanın, onun müavini mayor Aşot Qaloyanın, Rusiya Federal Əks-Kəşfiyyat Xidmətinin Terrorçuluqla Mübarizə İdarəsinin baş əməliyyat müvəkkili mayor Boris Simonyanın başçılığı ilə Rusiya ərazisində fəaliyyət göstərən erməni separatçılarından ibarət terrorçu qrup məsuliyyətə cəlb olunmuşdur. Moskvada yerləşən və Valeri Petrosyanın rəhbərlik etdiyi “TİRR” Assosiasiyası tərəfindən maliyyələşdirilən həmin qrup Rusiya və Azərbaycan ərazisində dəmir yolu qatarlarında bir neçə partlayış törətmişdir. Bütün bu şəxslər Rusiya Federasiyası və Azərbaycan Respublikası məhkəmələri tərəfindən müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuşlar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya quruluşu, suverenliyi və ərazi bütövlüyü üçün təhlükə yaradan separatçılıq fəaliyyətinə qarşı mübarizə dövlətin təhlükəsizlik orqanlarının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Çoxmillətli dövlət kimi respublikamızın mühüm coğrafi mövqeyə və zəngin təbii sərvətlərə malik olması, onu xarici ölkələrin gərgin mübarizə məkanına çevirməklə, müasir dövrdə separatçılıq və terrorizmlə mübarizəsini daha da aktuallaşdırmışdır.

FƏSİL VI

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

6.1. Multikulturalizm siyasətinin mahiyyəti və modelləri

6.2. Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm modeli

6.1. Multikulturalizm siyasətinin mahiyyəti və modelləri

Multikulturalizm - eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan siyasətdir. O, ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və ahəngdarlığına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə integrasiyasına yönəldilmişdir. Humanist və demokratik nəzəriyyə, yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm, tolerantlığın təəcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşıma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil.

Multikulturalizm 1960-cı illərin sonunda Kanadada meydana gəlmişdir. Termin kimi o, 1970-ci illərdə ədəbiyyatda əks olunmuşdur. The Harper Colins sosiologiya lüğətində (1991) Multikulturalizmin belə bir tərifı verilir: **“Multikulturalizm – bir çox cəmiyyətlərin xüsusiyyəti kimi plüralizmin mövcudluğunun etiraf olunması və inkişafı deməkdir.** Multikulturalizm mədəni müxtəlifliyin, məsələn, azlıqların dilinin müdafiəsi məsələsini öz qarşısına qoyur. Eyni zamanda o, azlıqların mədəniyyəti ilə əsas mədəniyyətin qeyri-bərabər münasibətlərini nəzərdə saxlayır”.

Müasir ictimai inkişafın, xüsusilə də onun səbəblərinin və istiqamətinin tədqiq olunmasının mühüm metodoloji

əsaslarından biri ictimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı roluna dair elmi müddədir. Bu müddəə mədəni-sivilizasion yanaşma adlanır. Mədəni-sivilizasion yanaşmaya əsasən, dünya kommunist sisteminin dağılması soyuq müharibə dövrünə son qoyaraq iki bir-birinə zidd olan siyasi sistemin hərbi, siyasi, iqtisadi və ideoloji qarşıdurmasına da son qoydu. Nəticədə xalqlar öz mədəni dəyərlərinə müraciət etməyə imkan əldə etdilər. Bu barədə Samuel Hantinqton “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzəminin yenidən qurulması” adlı kitabında qeyd edir: “Yeni dünyada xalqlar arasında əsas fərqlər ideoloji, siyasi, iqtisadi deyil, mədəni xarakter daşıyır”. Öz tarixinə, dininə, dilinə, mənəvi dəyərlərinə müraciət edən xalqlar, öz kimliklərini müəyyən edirlər”.

İnqlehart Ronaldə görə isə dövlət başçıları və qanunlar dəyişə bilər, lakin mədəniyyətin əsas aspektlərini dəyişmək üçün çoxlu illər tələb olunacaqdır. Ralf Darendorfun fikrincə, “İnstitusional mühitin, yəni qanunların dəyişməsi üçün ay kifayətdir, iqtisadi şəraitin dəyişməsinə bir iki il tələb olunur, amma şüurun dəyişməsinə onilliklər tələb olunur”. Pain qeyd edirdi: “Mədəniyyət siyasətdən daha vacibdir, çünki Mədəniyyət stereotipləri siyasi doktrinalardan əvvəl gəlir və onların əsasını təşkil edir.”

Beləliklə, multikulturalizm ilk növbədə mədəniyyətin ictimai inkişafda aparıcı rol oynadığını, etnik-mədəni qrupların maraqlarının tanınmasını və həyata keçirilməsi ideyasına əsaslanır. Bu qrupların tələblərinin əsasında dil və din məsələsidir.

İctimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı roluna dair qeyd olunan elmi müddəə müasir dövrdə xalqların həyatında mədəniyyətin mühüm rol oynadığını göstərməklə cəmiyyətdə etnik-mədəni müxtəlifliklərin qalxmasının səbəbini izah edir. Belə olan bir şəraitdə etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinin ən optimal vasitəsi kimi multikulturalizm özünü büruzə verir. Buna görə də, multikulturalizmin tədqiq

olunmasında mədəni-sivilizasion yanaşmanın böyük metodoloji əhəmiyyəti vardır.

Multikulturalizmə dair ədəbiyyatlar da multikulturalizm **liberal egalitarian və kommunitarian** yanaşmalar vasitəsilə əsaslandırılır:

1. Liberallara (Kimlika) görə, fərdin özü istədiyi dəyərləri seçir. O, icma həyatına münasibətdə öz hüquq və azadlıqlarını daha uca tutur. Liberallar muxtariyyət və bərabərlik kimi liberal dəyərlərə əsaslanır. Kommunitarianizm və millətçilik nəzəriyyələrini tənqid edərək, Kimlika qeyd edir ki, liberalizm insanın özünə hörmətilə onun mənsub olduğu qrupun mədəniyyəti arasında dərin əlaqənin olduğunu göstərir. Kimlikaya görə, azlıqlar öz mədəniyyətlərini qorumaqda çətinlik çəkdiklərinə görə onlara xüsusi qayğı göstərməlidir.

2. Kommunitarian (Çarlz Teylor) fərdin cəmiyyətə münasibətdə əsas olduğuna dair ideyanı təkzib edirlər. Atomizmin yerinə onlar holizmi müdafiə edirlər. Teylorun “tanıma siyasəti” holizmin kollektiv mədəni dəyərlərin vacibliyini göstərir. Müxtəlif mədəniyyətlərə bərabər əhəmiyyətin verilməsi ənənəvi liberal cəmiyyətin azlıqlara xüsusi hüquqların verilməsini istəyən cəmiyyətlə əvəz olunmalıdır.

Multikulturalizm tərcümədə çox mədəniyyətlik deməkdir. Çoxmədəniyyətlik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. Müasir dövrdə dünya ölkələrinin əksəriyyətində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər mövcuddur. Bu müxtəlifliklər tarixi prosesin inkişafının nəticəsi kimi obyektiv xarakter daşıyır. Onlar xalqların etnik-mədəni dəyərlərini, mədəniyyətlərini xarakterizə etməklə onların dünyagörüşü və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edir və həyatında müsbət rol oynayır.

Stenford Ensiklopediyasında qeyd olunur ki, multikulturalizm məfhumuna bütün məzlum qruplar - afro-amerikalılar, qadınlar, cinsi azlıqların nümayəndələri, şikəstlər və s. aid

edilsə də, multikulturalizmin tədqiqatçılarının əksəriyyəti adətən bu məfhumu etnik və dini azlıqları təşkil edən immiqrantları (mühacirləri) (məs. ABŞ-dakı Latin amerikalıları, Qərbi Avropada müsəlmanları), milli azlıqları (məs. katalonları, baskları, uelsliləri, kvebekliləri) və yerli xalqları (məs. Şimali Amerikadakı yerli xalqları, Yeni Zelandiyadakı maoriləri) daxil edirlər.

Multikulturalizm –sosial ədalət, imkanların bərabərliyi, demokratiya kimi anlayışların müzakirə olunan terminlər sırasına daxildir.

Multikulturalizm cəmiyyətin inkişafının məhsulu, cəmiyyətdə baş verən hadisələr tərəfindən meydana gəldiyinə görə o, öz mahiyyətinə görə ilk növbədə sosial hadisədir. Sosial hadisə kimi formalaşan multikulturalizm digər sosial hadisələrə (siyasətə, iqtisadiyyata, mədəniyyətə, mənəviyyata, ictimai şüurun müxtəlif formalarına və s.) təsir göstərir, onlarla qarşılıqlı münasibətdə olur.

Multikulturalizm etnik-mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunması və inkişafını nəzərdə tutur. Bu isə insanların hüququ və azadlıqlarının müdafiə olunmasının tərkib hissəsidir. Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Bir sosial hadisə kimi meydana gələn multikulturalizmin inkişafının sonrakı mərhələləri onun dövlət ideologiyasına, dövlət siyasətinə çevrilməsidir. Bu mərhələlərin reallaşmasında əsas rol dövlətə məxsusdur.

Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə vətəndaş cəmiyyəti multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır. Multikulturalizm ideyaları ictimai şüurda möhkəmlənir. Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasəti və həyat tərzinə çevrilməsi onun yüksək inkişaf mərhələsindən xəbər verir.

Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər dövlət tərəfindən tənzimlənmədikdə və yaxud düzgün tənzimlənmədikdə cəmiyyətin inkişafının müxtəlif sahələrində ciddi problemlərə, hətta münaqişələrə səbəb olur. Buna görə də, bu müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsi hər bir çoxmədəniyyətli dövlət üçün böyük praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərlə bağlı dövlətin üzləşdiyi problemlərin həll edilməsinin mümkün siyasət modellərindən biri multikulturalizmdir. Bir siyasət modeli kimi multikulturalizm ötən əsrin 60-cı illərində Kanadada meydana gəlmişdir. Multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsindən əvvəl etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərlə üzləşən dövlətlər bu müxtəliflikləri əsasən iki siyasət modeli vasitəsilə tənzimləməyə çalışırdı: *assimilyasiya* və *ya izolyasiya* (təcridolma). Assimilyasiya siyasəti milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərini titullar etnosun mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. İzolyasiya siyasəti isə milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərinin titullar etnosun (əhalinin çoxluğunu təşkil edən etnos) etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını almaqla milli azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına imkan vermir. *İzolyasiya* siyasəti 2 formada özünü büruzə verir:

1. O, milli azlıqların ölkəyə daxil olub orada məskunlaşmasına mane olur.

2. Cəmiyyətdə artıq məskunlaşmış müəyyən qrup adamların assimilyasiyasına mane olmaq məqsədilə onları təcrid edir. İkinci halda bu siyasət *aparteid* adlanır.

Tarixi hadisələrin gedişatı hər iki siyasət modelinin səmərəsizliyini göstərdi. Belə ki, müasir ictimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rol oynadığı bir dövrdə assimilyasiya siyasətinin düzgün olmadığı kimi, qloballaşma, mədəniyyətlərin qovuşduğu bir şəraitdə izolyasiya siyasətinin də yanlış olduğu müəyyən olundu. Etnik, irqi, dini və mədəni

müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönəlmiş assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərinin iflasa uğraması ötən əsrin 60-70-ci illərində əvvəlcə Kanadada, sonra isə Avropanın bir sıra çoxmədəniyyətli ölkələrin də multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsinin başlıca səbəblərindən biri olmuşdur.

Multikulturalizm müəyyən birləşmiş cəmiyyət daxilində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına və inkişafına yönələn bir siyasətdir. Multikulturalizm assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq, milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin ləğv edilməsinin qarşısını almaqla, bu dəyərləri qorumaqla yanaşı, izolyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərləri ilə titul etnosun etnik-mədəni dəyərlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsir etmələri üçün lazımi və milli azlıqların yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları üçün əlverişli şərait yaradır. Başqa sözlə desək, multikulturalizm nə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini assimilyasiyaya uğradır, nə də ki, onların bu dəyərlərinin inkişafını cəmiyyətin inkişafından təcrid edir. Multikulturalizm titul etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafı üçün eyni şərait yaratmaqla onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün zəmin yaradır.

Multikulturalizmin zəif və güclü formalarının olmalarına dair fikirlər də mövcuddur. Multikulturalizmin zəif və güclü formaları bir-birindən seçilir. London İqtisad Məktəbinin professoru Çandran Kukatasın fikrincə, multikulturalizmin zəif və güclü formaları cəmiyyətdə mövcud olan etnik-mədəni müxtəlifliyə münasibətdə aparılan siyasətlərdəndir.

Multikulturalizmin zəif forması azlıqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün azadlıq verir. Lakin azlıqlar öz imkanları ilə bu dəyərlərini qorumaq iqtidarında olmurlar və nəticədə cəmiyyətdəki hakim etnik-mədəni dəyərləri qəbul etmək onlar üçün ən optimal çıxış yolu olur. Başqa sözlə desək, onlar elə bir vəziyyətə düşürlər ki, onlara bilərəkdən, xarici təzyiq olmadan, öz istəkləri ilə titul xalqın etnik-mədəni

dəyərlərini qəbul etmək sərf edir. Öz mədəni kimliyini, etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq isə çətin olur, baha başa gəlir. Mövcud vəziyyətdə onların başqa çıxış yolu olmadığına görə, onlar xoşluqla assimilyasiyaya gedirlər, yəni yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olunurlar.

Multikulturalizmin zəif formasından fərqli olaraq, onun güclü forması etnik azlıqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün azadlıq verməklə yanaşı, onların yaşadıkları cəmiyyətə bütün sahələrində fəal iştirak etmələri üçün hər cür şəraitin yaradılmasını tələb edir. Multikulturalizmin güclü forması cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyə münasibətdə dözümlüyn nümayiş etdirilməsi ilə kifayətlənmir. O, bu müxtəlifliyin dövlət tərəfindən inkişaf etdirilməsini, onun maddi, hüquqi və mənəvi cəhətdən dəstəklənməsini vacib hesab edir.

Çandran Kukatas multikulturalizmin qeyd olunan formalarının hər birinin liberalizm nəzəriyyəsinə əsaslandığını göstərir. Lakin zəif multikulturalizm klassik liberalizmə, güclü multikulturalizmin isə müasir liberalizmə əsaslanır.

Bir çox minilliklərlə ölçülən təkamül nəticəsində ruhi mədəniyyət bəşəriyyətin sosial inkişafının, intellektual və mənəvi tərəqqisinin universal əsası olmuşdur. O, informasiya və etik global cəmiyyətin formalaşması səviyyəsinə və tempinə, istehlak sənayesinə, xalqların tarixi məsuliyyətinə, siyasətə və idarəçiliyə, sülh və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyətinə böyük təsir göstərir. Mədəni mübadilə və qarşılıqlı zənginləşmə, xalqların sosial-mədəni inkişaf təcrübəsini, dünya mədəniyyətinin tarixi qanunauyğunluqlarını bilmə və yaradıcı şəkildə istifadə etmə qloballaşma şəraitində Azərbaycanın davamlı, rəqabət qabiliyyətli və təhlükəsiz inkişafı üçün mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Digər mədəniyyətlərin mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, tarixini və nailiyyətlərini öyrənmədən, onlara

qarşı tolerant münasibət, onların nümayəndələrinə hörmət mümkün deyildir.

Avropa və bəzi qərb dövlətləri multikulturalizmi idarə etməyin kifayət qədər mürəkkəb kulturoloji vəzifə olması ilə əlaqədar ondan imtina etmişlər. Bəzi xalqların nümayəndələri bu və ya digər dövlətlərin milli mədəniyyətinə nə assimilyasiya, nə inteqrasiya olmağı arzu etmirlər. Bu vəzifənin həlli üçün bütün dünyada Homosapiens tipli insandan Homoculturalies tipli insana keçid beynəlxalq proqramının bütün dünyada işlənib hazırlanması və tətbiq edilməsi zəruridir.

Ümumiyyətlə, Avropada multikulturalizmin iki əsas qaynağı vardır. Birincisi, milli azlıqlar, ikincisi isə immiqrantlardır.

Bu kontekstdə immiqrantlar üçün multikulturalizm siyasi gücə, iqtisadi fərsətlərə və vətəndaşlığa keçmək kimi imkanları özündə ehtiva edir. İctimai şüur immiqrantların cəmiyyətə daha inteqrasiya olmaları üçün əhəmiyyətli məsələ üzərində durur və bəzi əsas prinsipləri önə sürür. Öncəliklə iş mövzusu inteqrasiyanın əsas parçasıdır. İkincisi, inteqrasiya azadlıq, demokratiya, insan hüquqlarına hörmət, bərabər hüquqlu və hüququn üstünlüyü prinsipləri kimi əsas liberal-demokrat dəyərlərə ehtiramı vacib hala gətirir. Üçüncüsü, yaşadığı cəmiyyətin dili, tarixi və qurumları barəsində əsaslı məlumatlar inteqrasiyanı labüd halıdır. Dördüncüsü, ayrı-seçkiliyə qarşı qanunlar və siyasətlər daha yaxşı bir inteqrasiya üçün əsasdır.

İmmiqrantlar üçün multikultural vətəndaşlıq açıq şəkildə yerli xalqlar və milli azlıqlar üçün eyni növ haqq iddialarını ehtiva etməz. İmmiqrantlar ümumi mənada torpaq haqları və ya rəsmi dil muxtariyyəti kimi statusları tələb etməzlər. Bu mənada bəzi avropa ölkələrində müvəqqəti immiqrant modeli mövcuddur. Qalıcı immiqrant modeli isə bundan fərqlidir.

Rəsmi statistikaya görə Avropada 21 milyondan çox immiqrant mövcuddur. Bunun dördü 3-ü Almaniyada 7 milyondan çox, Fransada 3 milyondan çox, İngiltərədə 2 mil-

yondan çox, İsveçrədə 1 milyondan çox və İtaliyada 1 milyondan çoxdur. Bu beş Avropa ölkəsində immiqrantlar daha çoxluq təşkil edir. İsveçdə immiqrantlar integrasiya proqramında iştirak etməzlər isə aldıkları sosial haqlar və faydalar azaldılmaqda və ya ləğv edilməkdədir. Ancaq bu proqramlarda iştirak etmə yaşama hüququ və ya vətəndaşlığa keçmə ilə əlaqəli bir şəkildə həyata keçirilir.

Miqrasiya ilə bağlı proqramlarda federal və əyalət hökumətləri integrasiya prosesi və artırılmış dil tətbiqetmə kurslarını həm sadə, həm də yüksək səviyyədə təqdim edərək dil qabiliyyəti tələb edən işlərin tapılmasında da köməklik edirlər. Məsələn, 2010-2011-ci illərdə bu proqramla bağlı Kanada hökuməti 1 milyard Kanada dolları xərcləmişdir. Kanadada ingilis və ya fransız dilini bilmək şərtidir. 1914-cü il tarixli Vətəndaşlığa Qəbul Edilmə Qanununa (The naturalization act of 1914) istinad edir.

İmigrantlar ilə bağlı hal-hazırda inkişaf etmiş ölkələr dil səviyyəsini yüksək tutaraq vətəndaşlıq almaları üçün bəzi problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olurlar. Almaniya və Fransada vətəndaş olmaq üçün immiqrantlar etnik kimlikləri və dini dəyərləri əlaqələrini müəyyən ölçüdə kəsməli və ya rədd etməlidirlər.

İmigrantlar bəzi ölkələrdə problem olaraq görünür. Kanada və Avstraliyada isə dövlət özü bunları seçib alır. Bəzi məqamlarda isə immiqrantların iqtisadi çətinliklər və öz ölkəsində zülmə məruz qalmalarını bəhanə edərək, yalandan söyləyərək ölkəyə gəlməsi əxlaqi baxımdan onların qəbul edilməsinə etiraz edilir. Eyni zamanda qanuni və etik baxımdan gəlmək istəyənlərin yerlərini də bu şəxslər alır.

Ümumiyyətlə, son on ildə Belçika, Finlandiya, Yunanıstan, Norveç, Portuqaliya, İspaniya və İsveç kimi ölkələrdə multikulturalizm siyasəti güclənmişdir. Avropa ölkələrində multikulturalizm birbaşa immiqrantlarla bağlıdır və daha çox bu istiqamətdə anlaşılır.

İngiltərədə bəzi siyasətçilər multikulturalizm terminindən istifadə etməkdən son vaxtlarda çəkinirlər. Daha çox plüralizm, müxtəliflik, mədəniyyətlərarası dialoq və ya ictimai integrasiya kimi ifadələrdən istifadə edirlər. Derek Mc Ghee'nin ifadəsi ilə İngiltərədə multikulturalizm prinsiplərindən uzaqlaşmaq yerinə daha çox multikulturalizm terminindən uzaq durma tendensiyasının yarandığı görünür.

İngiltərədə 3 milyona yaxın müsəlman yaşayır. İngiltərədə anqlosakson mentalitetinə və hüquq sisteminə müvafiq şəkildə Almaniya və Fransadan fərqli olaraq multikulturalizm burada assimilyasiya funksiyasını yerinə yetirmir. Çünki multikulturalizm siyasəti imperatorluq olan İngiltərə üçün əsas şərtlərdən biridir. Məhz hər hansı bir dinə və etnik qrupa mənsub insan burada asanlıqla dövlət məmuru ola bilər.

İngiltərədə vətəndaşların sivil cəmiyyət ilə integrasiyasına dair sosial demokrat ifadə tərzı sağ mühafizəkarların ifadə tərzlərindən daha əhatəedici olması ilə fərqlənməkdə və multikulturalizm ritorikasından daha uzaq durularaq multikulturalizm sonrası terminindən istifadə olunur. Məhz Marqret Tetçer vaxtında multikulturalizm, mühafizəkar olduğuna görə "ölü bir qanun" halına gəlmişdi.

İngiltərədə tətbiq olunan immiqrantlar ilə bağlı hüquqlar qanununa görə bərabərsizlik sadəcə şəxsin öz nəzarəti və ixtiyarı xaricində müxtəlif vəziyyətlərin nəticəsi deyil, bu eyni zamanda sosial şərt və tarixi şərtlər baxımından fərdləri köçməyə vadar edən səbəblərin nəticəsidir də.

Almaniyada multikulturalizm 1989-cu ildə Berlin divarının yıxılması ilə daha da inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. İmmiqrantlar Almaniyada əhalinin 19 faizini təşkil edir. Almaniyada alman olma anlayışı hələ də güclü olduğu üçün immiqrantların alman mədəniyyətinə adaptasiya olması üçün assimilyasiya siyasətini daha çox tətbiq edirlər. Almaniyada alman olmayanlar "xaricilər" adlandırılır. Bu ifadə xüsusi mahiyyət daşıyır. Bu mənada irqçilik Almaniyada hələ də

mövcuddur. Almaniyada ciddi mənada multikulturalizm müzakirələri və mübahisələri aparılır. Hələ 1999-cu ildə Almaniyada vətəndaş olmaq üçün ana və atadan birinin alman olma qanunu ləğv edildi. Parlamentdə 2010-cu ildə ikili vətəndaşlığı ləğv etdi.

Fransada milli kimlik məsələsi assimilyasiyaedici mahiyyət kəsb edir. Fransada Sarkozi dövründə müsəlman qadınlar üçün niqabın qadağan olunması, ümumiyyətlə, müsəlman qadınların örtünməsi istiqamətindəki problemlər multikulturalizm mövzusunda təyinedici rola malikdir. Bütün multikulturalizm mübahisələr Fransada qadının örtünməsi ətrafında davam edir. Fransa multikulturalizm məsələsində ciddi çətinliklər ilə qarşı-qarşıyadır. Fransada hal-hazırda Fransız tipli bir multikulturalizm modelinə ehtiyac olduğu vurğulanır. Məhz, 2005-ci ildə iki afrikalı gəncin polisdən qaçarkən ölümləri və meydana gələn üsyanlar ciddi şəkildə multikulturalizmə Farsada zərbə vurmuşdur.

Kanadada immiqrantların vəziyyəti Avropa və Amerika nisbətə daha yaxşı və idealdır. İmmiqrantların uşaqlarının təhsili, miqrasiyanın faydalı olduğunu iddia etmələri, müsəlmanlar haqqında daha az qərəzli fikirlərə malik olmalarına istinad edir. Bu eyni zamanda Kanadaya köçən immiqrantların intellektual və yüksək əmək fəaliyyəti səviyyəsindən də asılıdır. Kanada tarixində 18-ci əsrin axırlarından etibarən 20-ci əsrin başlarına qədər anqlofonlar ilə frankofonlar arasında mübarizə getmişdir.

Avstraliyada da Kanada kimi multikulturalizm siyasəti və vətəndaşlığa istinad edən integrasiyanın inkişaf etdiyi ölkələrdən ən mühümüdür. İngilis dilinin öyrənilməsi və liberal dəyərlərin qəbul edilməsi Avstraliyada multikulturalizmin əsaslarıdır. Məhz Avstraliyada multikulturalizm bütün insanlara bərabər hüquqlu davranılmasını istər və fərqli mədəniyyətlər liberal dəyərləri qəbul etdikləri zaman bir yerdə mövcud ola

bilirlər. 1980-ci ildə isə Avstraliyada multikulturalizm qanunu qəbul olunmuşdur.

Yerli xalqlar ilə bağlı Kanada və Avstraliyadakı aborjenlər, Amerikadakı Qızıldərililər üçün 1960-cı illərin axırlarından etibarən torpaq mülkiyyəti haqları, muxtariyyət, öz ənənəvi hüquqlarının tanınması istiqamətində multikultural vətəndaşlıq modelləri ortaya çıxmışdır. Kanadada kvibeklər üçün ciddi şəkildə imtiyazlar mövcuddur.

Kanadaya immiqrantlar müxtəlif ölkələrdən gəlir və etnik baxımdan bu fərqlilik 15 faizi keçmir. Kanadada immiqrantların işləməyib dövlət yardımıyla yaşamaları da etiraz ilə qarşılanmaqda və bu “səxavətli xəyanət” olaraq qiymətləndirir.

ABŞ-da təkmədənyyətlilik düşüncəsi müxtəlif yerlərdən gələn immiqrantları, etnikləri, assimilyasiya edərək “meltingpot” (əridən qazan) adlandırdıqları, yəni immiqrantların dəyərlərini tərk etmələrini, kimlikləri və həyat tərzlərindən vaz keçmələri ortaya çıxdı. Belə bir ayrı-seçkilik, siyasi hərəkətin də baş verməsinə səbəb oldu. Martin Luther King və ya X. Malkolm kimi şəxslər tərəfindən idarə olunan “Civil Rights Movement”, ya da “Black Pride” hərəkəti tərtəfindən idarə olunurdu.

ABŞ-dakı meltingpot adlandırılan model bəzilərinə görə assimilyasiyanın ABŞ-dakı adıdır. Bu nəzəri olaraq doğru deyil. Bunun yerinə mədəniyyətlərin, adətən, bir təkamül keçirərək yeni bir orta mədəniyyət yaratması əsasına dayanır.

ABŞ-da multikulturalizm eyni zamanda cəmiyyətdən uzaqlaşan, etnik məzmun və mahiyyəti olmayan sosial qrupları da əhatə edəcək şəkildə başa düşülür. 1970-ci ildən etibarən 3-cü dünya ölkələrindən ABŞ-a miqrasiya başladı və bu multikulturalizmin burada başqa cürə ortaya çıxmasına səbəb oldu. Yerli xalq bu gün Şimali Amerikada və Avstraliyada etnik azlıq halına gəlmişdir. Afrikadan gətirilən kölələrin də burada rolu böyükdür.

6.2. Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm modeli

27 il dövlətçilik tarixi baxımından qısa bir dövr olsada, qazandığı tarixi nailiyyətlərin miqyasına, uğurların sayına görə çox böyük əhəmiyyət kəsb edən müddətdir. Bir çox Avropa ekspertləri etiraf edirlər ki, onların dövlətləri 50-60 ildə keçdiyi inkişaf yolunu gənc müstəqil Azərbaycan dövləti cəmi 27 ilə qət edib. Avropalılar nəyi nəzərdə tuturlar? Əlbəttə, öncə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasını, cəmiyyətin daha da demokratikləşməsini, əsas insan hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə qorunmasını, multikulturalizm və tolerantlıq şəraitində yaşayan xalqlara verilən önəmin miqyasını və s. Xüsusilə, sonda qeyd etdiyimiz nailiyyətləri daha yüksək qiymətləndirirlər.

Azərbaycan müstəqilliyi bərpa etdikdən sonra milli mədəniyyətimizin inkişafında da yeni dövr başlandı. Müstəqillik illərində Azərbaycan mədəniyyəti dünyaya integrasiya yoluna qədəm basdı. Sovet dövrünün mədəniyyəti yeni məzmun kəsb etməyə başladı. Azərbaycan Respublikasının yeni mədəniyyət siyasətinin düzgün və daha effektiv, milli maraqlarımıza uyğun təşkili əsas istiqamətə çevrildi. Xalqın tərəqqisində tarixi, milli-mədəni köklərə bağlılıq, qarşılıqlı anlaşma, milli birlik, yaradıcı münasibət, müasirlik və s. yaradıldı. Heydər Əliyev mədəniyyəti xalqın böyük sərvəti hesab edirdi. Məhz onun hakimiyyəti illərində mədəniyyətə, milli-mənəvi dəyərlərə münasibət köklü şəkildə dəyişdi və ölkəmizdə mədəniyyətin inkişafında yeni dövrün başlanğıcı oldu. Müstəqillik illərində mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsi daha çevik xarakter aldı. Azərbaycan mədəniyyəti dünyada daha geniş şəkildə tanınmağa başladı, mədəniyyətin inkişafına həsr olunmuş yüzlərlə sərəncam və dövlət proqramları qəbul olundu. Möhtərəm prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: “Müstəqillik illərində Azərbaycan xalqının mənəvi potensialı daha da zənginləşmiş, milli mədəniyyət və incəsənət, azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında inkişaf etmişdir”.

Dövlətimizin apardığı uğurlu mədəniyyət siyasəti nəticəsində İçərişəhər, Şirvanşahlar Saray Kompleksi ilə birgə, Qobustan, muğam və aşiq sənətimiz YUNESKO-nun maddi və qeyri-maddi mədəni irs siyahısında öz yerlərini tutmuşlar. Azərbaycan mədəniyyətinin bu maddi və mənəvi abidələri bəşəriyyətin yaratdığı çox dəyərli əsərlər siyahısına salınmaqla ölkəmizin qədim mədəniyyət diyarı olduğu bir daha təsdiqlənmişdir. Müasir dövrdə dünya dövlətlərinin qarşısında duran ən başlıca vəzifələrdən biri müxtəlif din və mədəniyyətlərə mənsub insanların sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamasının təmin edilməsidir. Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif bölgələrində baş verən hadisələr mədəniyyətlərin müxtəlifliyini qəbul etməyən, digər din və mədəniyyətlərin nümayəndələrinin adət-ənəlinə, həyat tərzinə, əqidə və düşüncəsinə hörmətlə yanaşılmayan cəmiyyətlərdə davamlı sabitliyə və inkişafa nail olmağın qeyri-mümkün olduğu aşkar görünür. Bu səpkidə qarşıdurma və münaqişələrin baş verməməsi üçün insanlarda digər mədəniyyətlərə qarşı dözümlülük və hörmət xüsusiyyətləri gücləndirilməlidir.

Danılmaz faktdır ki, Azərbaycan xalqının tarix boyu digər mədəniyyətlərə dözümlü münasibəti onun təbiətindən, insanpərvərliyindən və xoşməramlığından irəli gəlir. Azərbaycan qədim zamanlardan müxtəlif dinlərin, dini cərəyanların yayıldığı, qovuşduğu, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı və əməkdaşlıq etdiyi bir məkandır. Mədəni, etnik, dini və s. müxtəlifliklər düzgün tənzimlənmədikdən cəmiyyətin inkişafında natarazlıq baş verir. Bu müxtəlifliklərin tənzimlənməsinin düzgün modellərindən biri multikulturalizmdir. Multikulturalizm fərqli mədəniyyətlərin yanaşı və ya birgəyaşayış tərzidir və az saylı xalqların öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün azadlıq verməklə yanaşı, onların yaşadıkları cəmiyyətin bütün sahələrində fəal iştirak etmələri üçün hər cür şəraitin yaradılmasıdır. Multikulturalizm tərcümədə çoxmədəniyyətlilik deməkdir. Çoxmədəniyyətlilik dedikdə isə ilk

növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. Multikulturalizm 1960-cı illərin sonunda Kanadada meydana gəlsədə, termin kimi 1970-ci illərdə əks olunur. The Harper Colins sosiologiya lüğətində (1991) Multikulturalizmin belə bir tərfi verilir: “Multikulturalizm-bir çox cəmiyyətlərin xüsusiyyəti kimi plüralizmin mövcudluğunun etiraf olunması və inkişafı deməkdir. Multikulturalizm mədəni müxtəlifliyin, azlıqların mədəniyyətinin müdafiəsi məsələsini öz qarşısına qoyur. Eyni zamanda o, azlıqların mədəniyyəti ilə əsas mədəniyyətin qeyri-bərabər münasibətlərini nəzərdə saxlayır”

Yeni düşüncə tərzinin formalaşması, düşüncə böhranının aradan qaldırılmasının uğuru yalnız yüksək mədəniyyət, multikulturalizmdir. N.Tusi “Əxlaqi-Nasiri” əsərində elmlə əməlin əlaqəsindən yazaraq qeyd edir ki, “bunların vəhdəti olmadan inkişaf və kamillik qeyri-mümkündür”. Mədəniyyətlərin dialoqunu qurmaq üçün başqa mədəniyyətlərin mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, tarixini və nailiyyətlərini öyrənmək mütləqdir.

Müstəqilliyin 25-ci ildönümündə Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilməsi bir neçə obyektiv səbəblərdən qaynaqlanır. Birincisi, Azərbaycan əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu məkanda yerləşməklə dinlər və sivilizasiyalararası anlaşmada aparıcı rol oynayıb. İkincisi, Azərbaycanda bütün xalqlar, toplumlar, fərqli dil və din mənsubları ortaq məxrəcə gələ bilər. Azərbaycan tarix boyu müxtəlif xalqların azad, sərbəst və heç bir maneə ilə rastlaşmadan yaşadığı bir məmləkətdir. Ötən əsrin 70-ci illərində ABŞ və Avropada multikulturalizm siyasəti aparılmasına təkan verildi. Multikulturalizm siyasəti yürüdüldərkən bir tərəfdən mədəniyyətlərə azadlıq təmin edilsə də, digər tərəfdən dövlətin əsas məqsədi mədəniyyətlərin inteqrasiyasına nail olmaq və vahid ideya ətrafında cəmiyyət qurmaqdır. Lakin 2010-cu ildən sonra Britaniya, Almaniya və Fransa kimi dövlətlər multikulturalizm siyasətinin uğursuzluğa düçar olduğunu və bu siyasətdən imtina etdiklərini

bildirdilər. Bu ölkələrdə multikulturalizmin böhranının səbəbi onunla bağlı oldu ki, mədəniyyətlərarası təbii inteqrasiya prosesində miqrantların gətirdiyi mədəniyyət daha güclü oldu. Bu zaman Avropa iki problemlə qarşılaşdı: Birincisi, müsəlmanlar yerli mədəniyyətlə inteqrasiyaya getmədi. Əksinə, avropalılarda islama yönəlmə prosesi başlandı. İkinci problem isə get-gedə ağdərili irqin azalması və təbii artım hesabına qaradərililərin sayının durmadan artması idi. Bu tendensiya perspektivdə Avropada ağdərili irqin yoxa çıxması təhlükəsini yaratdı. Avropa dövlətlərində ailə planlaşdırılması, qadın kişi bərabərliyi, cinsi azlıqların hüquqları, gender problemləri, qadının cəmiyyətdə rolunun artması və s. kimi məsələlər əslində doğum səviyyəsinin aşağı düşməsi hesabına yaranır. Lakin etnik qruplar bu dəyərləri istənilən səviyyədə mənim-səmədikləri üçün nəticədə yerli əhali azalmağa, etnik qrupların sayı isə artmağa başladı. Bu isə qərb mədəniyyətinin get-gedə assimilyasiya olmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən Avropa ölkələrin bir çoxunun multikultural cəmiyyətdən imtina etmələri səbəb olmuşdu. Multikulturalizmdən imtina etmək yaxşı heç nə vəd etmir, çünki bu, təəssüf ki, bütün dünyada getdikcə artan anlaşılmazlığa, qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə aparıb çıxaran yoldur.

Bakı Humanitar Forumunda iştirak edən Y.Jdanov Azərbaycanda multikulturalizmin inkişafı barədə belə fikir söyləmişdir: “Planetdə başqa elə bir bölgə yoxdur ki, buradakı kimi onlarla xalq çox uzun müddətə və birlikdə yaşamış olsun. Bu füsunkar çoxçalarlılıq bütün bəşəriyyətin dəyərli xəzinəsi hesab oluna bilər”. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan dünyada məscid, kilsə və sinaqoqun bir arada olduğu, eləcə də müxtəlif din mənsublarının heç bir ayrı-seçkilik halı ilə qarşılaşmadıqları nadir ölkələrdən biri, bəlkə də, birincisidir. Rum patriarxı IV Arfolomey 2003-cü ildə Azərbaycanda rəsmi səfərdə olarkən ölkəmizdəki tolerantlıq haqqında belə söyləmişdi: “Mən buradakı tolerantlığın səviyyəsindən məmnunam.

Azərbaycanda hər kəs istədiyi dinə etiqad edir, istədiyi kimi ibadət edə bilər”.

2016-cı ilin oktyabr ayında Bakıda səfərdə olan Roma Papası Fransisk öz çıxışlarının birində belə demişdi: “İnanıram ki, Şərq ilə Qərb arasında qapı olan Azərbaycan hər zaman özündə insanlara sülh və insanın parlaq gələcəyi üçün möhkəm zəmin yaratmaq baxımından əsas təşkil edən açıq olmaq mədəniyyətini inkişaf etdirib”. Bunu da qeyd edək ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Vatikan başçısının Azərbaycana ikinci səfəridir. Vatikan başçıları adətən əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan ölkələrə səfərlər etmirlər. Azərbaycan isə istisnadır. Buna baxmayaraq, Roma Papasının müsəlman Azərbaycana səfəri Azərbaycanın dini və etnik tolerant dövlət olduğunu bir daha sübut etdi.

Hazırda ölkəmizdə müsəlmanlarla yanaşı, pravoslav, Roma-katolik konfessiyaları, protestanlığın müxtəlif cərəyanları olan Yevangel-lüteranlar, Yevangel xristian baptistləri, Molokan ruhani xristianları, Alban-udi xristian dini icmaları, Avropa yəhudiləri-əşkinazilər, dağ yəhudiləri olan sefartlar, gürcü yəhudiləri, ənənəvi olmayan din qruplarından olan krişnaçılar, bəhailər və sair dinlərin mənsubları birlikdə yaşayır və öz dini etiqadlarını rahatlıqla yerinə yetirirlər.

Yer kürəsində yaşayan xalqların sayı mövcud dövlətlərin sayından dəfələrlə çoxdur. Ayrı-ayrı mənbələrdə, təxminən, 3500-dək xalq, millət və etnik qrupun yaşadığı və onların sayının 7, hətta, 10 min olması məlumatlarına rast gəlinir. Onlar 200-dən bir qədər çox dövlətdə məskunlaşmışlar. Bir sıra araşdırmaçıların fikrincə: “millət”, “xalq”, “əzsaylı xalq”, “milli azlıq”, “etnik azlıq” terminləri müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı tayfaların xalq, ayrı-ayrı xalqların tədricən millət kimi formalaşması prosesi nəticəsində meydana gəlmişdir. Beynəlxalq aləmdə “azlıq” anlayışı XVI-XVII əsrlərdə Avropada yaşanan protestant-katolik qarşıdurması ilə ortaya çıxmışdır. 1598-ci ildə Fransa kralı IV Henri tərəfindən qəbul edilən Nant

Fərmanında və 1648-ci il Vestfal Sülh Sazişində protestant vətəndaşlarını əhatə edən hökmlərdə azlıq hüquqlarına da yer verilmişdir. “Etnik” sözünün etimolo-giyasından bəhs edən Ronald Cakson qeyd edir ki, “etnik” sözü yunanca “ethnikos” dan törəmiş və cəmiyyətdə xarici qrup, yaxud, milliyyət mənasını ifadə edir. Azərbaycanda tarixən müxtəlif xalqların nümayəndələri bir-birinə çox yaxın qonşuluq şəraitində yaşamışdır. Lakin tarixdə heç bir zaman indiki kimi bu ərazidə məskən salan müxtəlif xalqların nümayəndələrini birləşdirən vahid dövlətçilik ideyası olmamışdır. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə əsasən, “mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olunmalıdır”. Bununla yanaşı, qəbul edilən bir çox qanunlarda Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verildi. “Mədəniyyət haqqında” qanunun 11-ci maddəsi ilə Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə önəm verdiyini bir daha sübut etdi. Eləcədə “Təhsil haqqında” qanunda hər kəsin öz dilində təhsil almaq hüququ və ayrışçılığa yol verilməməsi məsələsi öz əksini tapdı. Bu məqsədlə milli azlıqların məskunlaşdığı Azərbaycanın bir sıra rayonlarında təhsil müəssisələri açıldı, ölkənin radio və televiziya kanallarında milli azlıqların dillərində verilişlər yayımlanması ənənəsi qoyuldu. Həmin ərazilərdə yerli telekanallar fəaliyyət göstərməyə başladı. Milli azlıqların dilində qəzet və jurnallar nəşr olunmağa başladı. Lakin bütün bunlarla yanaşı, dövlətimizin ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar. Hələ 1897-ci ildə Rusiya imperiyasında aparılmış əhalinin ilk ümumi siyahıya alınması məlumatlarında Şimali Azərbaycan ərazisində onlarla müxtəlif millətlərin, xalqların, etnik qrupların nümayəndələrinin yaşa-

dığı qeydə alınmışdır. İndiki Azərbaycan Respublikasının o vaxtkı ərazisində yaşamış əhalinin 60,5 faizini azərbaycanlılar, yerdə qalanını isə ruslar, ermənilər, tatlar, talışlar, yəhudilər, ukraynalılar, gürcülər və b. millətlər və xalqlar təşkil etmişdir. 1926-cı ilin ümumittifaq siyahıya alınmasının yekunlarına görə Azərbaycanda xalqların sayı 95 olmuşdur. 1989-cu ildə SSRİ-də aparılmış sonuncu ümumittifaq əhalinin siyahıya alınması məlumatlarına əsasən Azərbaycanda yaşayan millətlərin, xalqların və etnik qrupların sayı əvvəlki illərə nisbətən nəinki azalmamış, əksinə, xeyli çoxalaraq 115-ə çatmışdır.

1999-cu ildə keçirilmiş müstəqil Azərbaycan Respublikası əhalisinin ilk milli siyahıya alınması məlumatlarına əsasən, Azərbaycan əhalisinin milli tərkibi azərbaycanlılarla yanaşı onlarla digər millət və xalqlardan ibarət olmuşdur. 2009-cu ilin siyahıya alınmasına görə ölkə əhalisinin 8,4 faizini milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların nümayəndələri təşkil etmişdir. Dövlətimiz milli azlıqların müdafiəsi ilə bağlı 50-dən çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuşdur, milli azlıqların məsələləri ilə məşğul olan 50-yədək qeyri-hökumət təşkilatı, mədəniyyət mərkəzləri, xeyriyyə cəmiyyətləri və s. ictimai birliklər fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda yaşayan etnik qrupların dilində 15-dən, rus dilində isə 30-dan çox qəzet və jurnal nəşr olunur. Telekanallarda, milli azlıqların etnik-mədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır. Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda təlim yalnız rus dilində olan 19 və təlim yalnız gürcü dilində olan 6 orta ümumtəhsil, 345 beynəlmiləl orta məktəb fəaliyyət göstərir. Respublikamızda 380-dən artıq dini icmanın mövcud olması və onlara eyni münasibətin göstərilməsi Azərbaycanı dünya miqyasında tolerant ölkə kimi bir daha təsdiqləyir. YUNESKO-nun 2005-ci ildə qəbul etdiyi “Mədəni özünü ifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya”ya uyğun olaraq, ölkəmizdə yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti

Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi qorunur və inkişaf edir. Bu xalqların milli mədəniyyətinin, incəsənətinin, adət-ənənələrinin və dilinin qorunub saxlanması üçün işlər aparılır.

Əsrlər boyu Azərbaycanda 80-dən çox etnosun nümayəndəsi yerli etnos olan azəri türkləri ilə yanaşı yaşayır. Bu tarixi təcrübə az saylı etnosların və etnik qrupların yoxa çıxması təhlükəsinin aradan qaldırılmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycanda bir dəfə də olsun dini və etnik ədavət, sayından asılı olmayaraq, etnik azlıqlarla münasibətdə ayrı-seçkilik faktları qeydə alınmayıb, çünki Azərbaycan dövləti onların hər birinə eyni dərəcədə qayğı göstərir. Azərbaycanda yaşayan xalqların və etnik qrupların maddi və bədii mədəniyyət nümunələri, milli məişəti dünya ictimaiyyətinə çatdırır. Etnik azlıq və qrupların mədəni irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə iki ildən bir azsaylı xalqların incəsənəti festivalı keçirilir. Azsaylı xalqların adət-ənənəsini, mətbəxini, folklorunu əhatə edən filmlər və verilislər ingilis dilinə tərcümə olunaraq, Avropa tamaşaçılarına təqdim edilir. Milli azlıqlar öz milli mərkəzlərini, assosiasiyalarını və digər qurumlarını yaratmaq hüquqlarından tam istifadə edirlər. Hazırda Azərbaycanda onlarla milli mədəniyyət mərkəzi fəaliyyət göstərir. Onların arasında “Birlik” cəmiyyəti, rus icması, slavyan mədəniyyət mərkəzi, Azərbaycan-İsrail icması, Ukrayna cəmiyyəti, “Ronai” kürd mədəni mərkəzi, “Samur” ləzgi milli mərkəzi, Azərbaycan-slavyan mədəniyyət mərkəzi, tat mədəniyyət mərkəzi, Azərbaycan-tatar cəmiyyəti, “Turqan-tel” tatar mədəniyyət cəmiyyəti, “Yaşlıq” tatar mədəniyyət mərkəzi, “Kırım” Kırım tatarları cəmiyyəti, gürcü cəmiyyəti, Azərbaycan gürcülərinin humanitar cəmiyyəti, ingiloy icması, çeçen mədəniyyət mərkəzi, Ahıska türklərinin “Vətən” cəmiyyəti, Ahıska türk qadınlarının “Sona” cəmiyyəti, talış mədəniyyət mərkəzi, avar cəmiyyəti, dağ yəhudilərinin icması Avropa yəhudiləri (Aşkenazi) icması, gürcü-yəhudi icması,

yəhudilərin qadın humanitar assosiasiyası, “Kapelhaus” alman mədəniyyət icması, “Polonia” polyak mədəniyyət mərkəzi, “Mada” Beynəlxalq talış assosiasiyası, “Avesta” talış assosiasiyası, “Orain” udi mədəniyyət mərkəzi, “Buduc” mədəniyyət mərkəzi, saxur mədəniyyət mərkəzi də vardır. Milli azlıqların sıx yerləşdiyi ərazilərdə həvəskar cəmiyyətlər, milli və dövlət teatrları, həvəskar assosiasiyalar və maraq qrupları fəaliyyət göstərir. Məsələn, Qusar rayonunda ləzgi, Qax rayonunda isə Gürcü Dövlət teatrları, Astara və Lənkəran rayonlarında talış folklor qrupları fəaliyyət göstərir. Dövlət Radiostansiyası tərəfindən mütəmadi olaraq, kürd, ləzgi, talış, gürcü və rus dillərində verilişlər hazırlanır. Balakən rayonunda avar dilində, Xaçmaz rayonunda isə ləzgi və tat dillərində, Qusar və Xaçmaz rayonlarında yerli televiziya da ləzgi dilində verilişlər yayımlanır. Bakıda rus, kürd, ləzgi və talış dillərində qəzetlər nəşr olunur. Azərbaycan türkləri mehriban, qonaqpərvər və humanist olduğu üçün respublikamızda yaşayan digər xalqlar özlərini hərtərəfli ifadə edə bilirlər. Azsaylı xalqların hüquqları hər zaman qorunub və onlara ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün şərait yaradılıb.

Multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən “Bakı Prosesi” AR-nın təşəbbüsü ilə 2008-ci ildə mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında səmərəli və effektiv dialoqun qurulması məqsədi ilə irəli sürülmüşdür. 2010-cu ildən Bakı Prosesi global hərəkətdə çevrilməyə başladı. 2010-cu ilin 23 sentyabr tarixində BMT Baş Assambleyasının (BA) 65-ci sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Formunun keçiriləcəyi elan edildi.

2011-ci ilin 7-9 aprel tarixində Bakıda YUNESKO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub Mərkəzi və İSESKO-nun tərəfdaşlığı Dialoq Forumu təşkil olundu.

2013-cü ilin 29 may-01 iyun tarixində “Çoxmədəniyyətli dünya da sülh şəraitində birgə yaşamaq” şüarı altında Bakıda 2-ci “Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq” Forumu keçirildi.

18-19 may 2016-ci il tarixində Bakı şəhərində YUNESKO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatı (BMT ÜTT) Avropa Şurası və İSESKO-nun birgə tərəfdaşlığı ilə “Mədəniyyəti ortaq təhlükəsizliknaminə paylaşaq” devizi altında 3-cü Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu təşkil olundu.

4-6 may 2017-ci il tarixində Bakı şəhərində YUNESKO, BMT-nin, Sivilizasiyalar Alyansı, BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatı, Avropa Şurası, Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı və İSESKO-nun birgə tərəfdaşlığı ilə “Mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı, insan təhlükəsizliyi, sülh bə davamlı inkişaf üçün yeni imkanlar” mövzusunda 4-cü Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu təşkil olundu.

3 may 2019-cu ildə Bakıda “Ayrı-seçkilik, qeyri-bərabərlik və zorakı münasibətə qarşı fəaliyyət nəminə dialoq quraq” şüarı altında V Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir.

Beləliklə, multikulturalizm siyasətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası V Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumuna ev sahibliyi etməklə yanaşı, həm beynəlxalq arenada imicini yüksəltməklə yanaşı, həm də tolerant ölkə olduğunu dəfələrlə sübuta yetirmiş oldu.

Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının QANUNU

Bu qanun Azərbaycan Respublikasının müstəqil, suveren, demokratik dövlət kimi inkişafı naminə milli təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsaslarının yaradılmasına yönəlmişdir.

I FƏSİL

Ümumi müddəalar

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi - dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının millitəhlükəsizliyinin obyektləri

2.0. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektləri aşağıdakılardır:

- 2.0.1. insan – onun hüquq və azadlıqları;
- 2.0.2. cəmiyyət – onun maddi və mənəvi dəyərləri;
- 2.0.3. dövlət – onun müstəqilliyi, suverenliyi, konstitusiya quruluşu və ərazi bütövlüyü.

Maddə 3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin subyektləri

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin subyektləri insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi maraqlarının və tələbatlarının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış dövlət hakimiyyəti orqanlarıdır.

Maddə 4. Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu qanun və Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 5. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsipləri

5.0. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

5.0.1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına riayət edilməsi;

5.0.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin vahid dövlət siyasətinə əsaslanması və onun təmin olunması istiqamətlərinin tarazlaşdırılması və əlaqələndirilməsi;

5.0.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən orqanlar arasında səlahiyyətlərin dəqiq müəyyən edilməsi, onların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və həmin orqanların bir-birini qarşılıqlı surətdə operativ məlumatlandırması;

5.0.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təminatı ilə əlaqədar fəaliyyətin həyata keçirilməsinə nəzarət;

5.0.5. beynəlxalq təhlükəsizlik sistemlərinə inteqrasiya;

5.0.6. insan, cəmiyyət və dövlətin maraqlarıarasındakı tarazlığın saxlanılması və onların qarşılıqlı məsuliyyəti.

Maddə 6. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları

6.1. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları - Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərinin, habelə insanın, cəmiyyətin və dövlətin inkişaf və tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusudur.

6.2. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə əsas milli maraqları aşağıdakılardır:

6.2.1. dövlət müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyü;

6.2.2. konstitusiya quruluşunun qorunması, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin mövcudluğu;

6.2.3. Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanması;

6.2.4. vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması;

6.2.5. ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi;

6.2.6. kəşfiyyat, terror-təxribat və digər pozuculuq fəaliyyətinin qarşısının alınması;

6.2.7. dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi;

6.2.8. xaricdə yaşayan həmvətənlərimizin hüquqlarının müdafiəsi;

6.2.9. Azərbaycanın dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşaması, bərabər tərəfdaşlıq əsasında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı, Avropa və dünya birliyinə inteqrasiya;

6.2.10. beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun artırılması.

6.3. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə əsas milli maraqları aşağıdakılardır:

6.3.1. iqtisadi potensialın artırılması;

6.3.2. bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi;

6.3.3. iqtisadi sabitliyin təmin olunması;

6.3.4. iqtisadiyyatın inkişafı üçün daxili və xarici investisiyalardan ötrü əlverişli şəraitin yaradılması;

6.3.5. təbii və maddi sərvətlərin qorunması və səmərəli istifadə edilməsi;

6.3.6. regional və dünya bazarlarının formalaşdırılmasında və fəaliyyət göstərməsində azad və bərabər-hüquqlu iştirakın təmin edilməsi.

6.4. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə əsas milli maraqları Azərbaycan xalqının genofondunun qorunması, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi məqsədilə səhiyyə və sosial müdafiə sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsidir.

6.5. Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə əsas milli maraqları - dövlətin müdafiə qüdrətinin, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin komplektləşdirilməsinin, döyüşə və səfərbərliyə hazırlığının, hərbi-texniki təchizatının təmin edilməsidir.

6.6. Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində əsas milli maraqları aşağıdakılardır:

6.6.1.məlumatların qanuni yolla əldə edilməsi, ötürülməsi, hazırlanması və yayılması kimi vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının təmin edilməsi;

6.6.2.informasiya ehtiyatlarının qorunması və inkişaf etdirilməsi;

6.6.3.informasiya məkanının formalaşdırılması və onun qorunmasının təmin edilməsi;

6.6.4.dünya rabitə və informasiya sisteminə daxil olma.

6.7. Azərbaycan Respublikasının ekoloji sahədə əsas milli maraqları - cəmiyyətin yaşayışı üçün təhlükəsiz ekoloji və texnoloji şəraitin yaradılmasıdır.

6.8. Azərbaycan Respublikasının elm, mədəniyyət və mənəviyyat sahəsində əsas milli maraqları - Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması və ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk və milli iftixar hissının, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi, elmi potensialdan səmərəli istifadə olunması və onun artırılmasıdır.

Maddə 7. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər

7.1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər Azərbaycan Respublikası milli maraqlarının həyata keçirilməsinə mane olan və ya onlara təhlükə yaradan şərait, proses və amillərdir.

7.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər mümkünlüyündən asılı olaraq potensial və real olur.

7.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər mənbələrindən asılı olaraq xarici və daxili təhdidlərdən ibarətdir.

7.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə potensial və real, daxili və xarici təhdidlər əsasən ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, informasiya, ekologiya, elm, mədəniyyət və mənəviyyat sahələrində təzahür edir.

7.5. Siyasi sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.5.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər;

7.5.2. ictimai-siyasi sabitliyin pozulması;

7.5.3. insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması, demokratik təsisatlara qarşı daxili və xarici təzyiqlər;

7.5.4. dövlət orqanlarının təşkilat strukturunun dağıdılması, onların fəaliyyətlərinin pozulması, ölkədə idarəetmə səviyyəsinin aşağı düşməsi;

7.5.5. milli və dini münasibətlərin kəskinləşməsi, separatçılıq, etnik, dini və siyasi ekstremizm hallarının yayılması;

7.5.6. ictimai təhlükəsizliyin pozulması, hüquq-pozmaların sosial profilaktikasının səmərəsizliyi, cinayətkarlığın, xüsusən onun mütəşəkkil, transmilli formalarının artması;

7.5.7. qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin yaradılması, silahlı qiyamın təşkil edilməsi;

7.5.8. xarici xüsusi xidmət orqanlarının və başqa təşkilatların, həmçinin ayrı-ayrı şəxslərin Azərbaycan Respublikasına qarşı kəşfiyyat, terror-təxribat və digər pozuculuq fəaliyyəti;

7.5.9. dövlət xadiminin və ya ictimai xadimin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə görə onun həyatına sui-qəsd edilməsi;

7.5.10. digər dövlətlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə müdaxilə;

7.5.11. Azərbaycan Respublikasının maraqlarına toxuna bilən mövcud və potensial regional münaqişələrin olması;

7.5.12. beynəlxalq terrorçuluq.

7.6. İqtisadi sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.6.1. dövlətin iqtisadi potensialının tükənməsi, yaxud qeyri-səmərəli istifadəsi, milli iqtisadiyyatın digər ölkələrdən maliyyə və texnoloji asılılığının yaranması, boruk əməllərinin, digər kommunikasiyaların və nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin pozulması;

7.6.2. iqtisadi əlaqələriniz amlayan dövlət sisteminin pərakəndəliyi, iqtisadiyyatın qeyri-mütənasib inkişafı;

7.6.3. Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatından təcrid olunması;

7.6.4. maliyyə-kredit sisteminin pozulması, maddi və maliyyə vəsaitlərinin ölkədən qanunsuz çıxarılması;

7.6.5. təbii və maddi sərvətlərin talan edilməsi və səmərəsiz istifadəsi;

7.6.6. investisiya aktivliyinin zəifləməsi.

7.7. Sosial sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.7.1. müxtəlif sosial təbəqələr arasında qütbləşmənin kəskinləşməsi, yoxsulluğun və işsizliyin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin səmərəsizliyi;

7.7.2. sosial hüquqların pozulması;

7.7.3. demoqrafik vəziyyətin kəskinləşməsi və nəzarətsiz miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi;

7.7.4. əhəlinin fiziki sağlamlığının təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin görülməməsi;

7.7.5. sosial müdafiə sisteminin zəifliyi.

7.8. Hərbi sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.8.1. Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz və gücün tətbiqi və ya tətbiq edilməsi hədəsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin zəifləməsi;

7.8.2. digər ölkələr tərəfindən Azərbaycan Respublikasının hərbi konfliktlərə, regional münaqişələrə cəlb edilməsi;

7.8.3. xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikası ilə sərhədlərinin yaxınlıqlarında yaranmış qüvvələr nisbətini pozan qoşun qruplaşmalarının artırılması;

7.8.4. Azərbaycan Respublikası ilə qonşu olan dövlətlərdə hərbi-siyasi vəziyyətin qeyri-sabit olması, həmsərhəd dövlətlərin ərazisində ölkəmizə qarşı düşmənçilik siyasətini yeridən digər dövlətlərin qoşunlarının yerləşdirilməsi;

7.8.5. Azərbaycan Respublikasına qarşı kütləvi qırğın silahlarının tətbiqi və ya tətbiqinin mümkünlüyü;

7.8.6. kütləvi qırğın silahlarının komponentlərinin və texnologiyalarının, onları hədəfə çatdırma vasitələrinin, yeni hərbi istehsalat texnologiyalarının yayılmasında ölkə ərazisinin tranzit kimi istifadə edilməsi cəhdləri;

7.8.7. silahların məhdudlaşdırılması və ixtisarı barədə beynəlxalq razılaşmaların pozulması;

7.8.8. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin və başqa silahlı birləşmələrinin hərbi və iqtisadi potensialının, hərbi hazırlığının və döyüş qabiliyyətinin zəiflədilməsinə yönəlmiş fəaliyyət;

7.8.9. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərindəki ərazilərə, obyektlərə və qurğulara basqın edilməsi, sərhəd münaqişələri və silahlı fitnəkarlıq;

7.8.10. başqa dövlətlərin ərazisində Azərbaycan Respublikasının əleyhinə göndərilməsi üçün silahlı birləşmələrin və qrupların hazırlanması.

7.9. informasiya sahəsində əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.9.1.informasiya texnologiyaları sahəsində geriləmə və dünya informasiya məkanına daxil olmağa maneələrin mövcudluğu;

7.9.2.informasiya azadlığı əleyhinə yönəlmiş qəsdlər;

7.9.3.dövlət sirlərinin aşkarlanmasına yönəlmiş qəsdlər;

7.9.4.digər ölkələr tərəfindən informasiya təcavüzü, beynəlxalq aləmdə Azərbaycan həqiqətlərinin təhrif edilməsi;

7.9.5.informasiya sisteminə və ehtiyatlarına qarşı qəsdlər.

7.10. Ekoloji sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.10.1.ekoloji tarazlığın pozulması və ekoloji vəziyyətin kəskin pisləşməsi;

7.10.2.ekoloji cəhətdən zərərli texnologiyaların təhlükə yaradacaq miqyaslarda tətbiqi, təsərrüfat obyektlərinin təbii fəlakətlərə, texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrə və təxribatlara məruz qalma ehtimalı, epidemiya və epizootiyaların yayılması;

7.10.3.su mənbələrinin, atmosferin və dəniz mühitinin təhlükəli miqyaslarda çirklənməsi;

7.10.4.ekoloji mədəniyyət səviyyəsinin aşağı olması.

7.11. elm, mədəniyyət və mənəviyyat sahəsində təhdidlər aşağıdakılardır:

7.11.1.təhsil səviyyəsinin, elmi-texniki və intellektual potensialın zəifləməsi;

7.11.2.Azərbaycanın tarixinə, dilinə, mədəni irsi və mənəvi sərvətlərinə qəsd edilməsi, onların xarici və daxili təzyiqlərə məruz qalması.

7.12. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları, milli təhlükəsizliyinə yaranan təhdidlər və milli təhlükəsizliyin təmin olunması tədbirləri qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş konsepsiyada və onun əsasında hazırlanmış konkret proqramlarda öz əksini tapır.

II FƏSİL

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sistemi

Maddə 8. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sistemi və onun məqsədləri

8.1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları əsasında qarşılıqlı fəaliyyət göstərən və öz səlahiyyətləri çərçivəsində milli təhlükəsizliyin təmin olunmasına cavabdeh olan qüvvələr və digər dövlət orqanları Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sistemini təşkil edirlər və milli təhlükəsizliyin təmin olunmasına görə məsuliyyət daşıyırlar.

8.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sistemi vahid dövlət siyasətinin hazırlanması, siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, informasiya, ekoloji, elm, mədəniyyət və mədəniyyət, habelə digər sahələrdə milli maraqların qorunması prosesinin kompleks fəaliyyət şəklində səmərəli tətbiqi üçün yaradılır.

8.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədləri aşağıdakılardır:

8.3.1. insanın təhlükəsizliyi – insanın hər tərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin mövcudluğu, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ümumdövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

8.3.2. cəmiyyətin təhlükəsizliyi - Azərbaycan xalqının həyatı əhəmiyyətli maraq və tələbatlarının, habelə ictimai dəyərlər sisteminin təhlükə və təhdidlərdən qorunması;

8.3.3. dövlətin təhlükəsizliyi - Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun və həyatı əhəmiyyətli digər maraqlarının təhdidlərdən qorunması.

Maddə 9. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminin əsas vəzifələri

9.0. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

9.0.1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin aşkarlanması, təhlili və proqnozlaşdırılması;

9.0.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin qabaqlanması və qarşısının alınması üzrə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;

9.0.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvə və vasitələrin formalaşdırılması və hazırlığının təmin edilməsi;

9.0.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə bilavasitə təhdid və qəsdlərin yarandığı təqdirdə bütün qüvvə və vasitələrin səfərbər edilməsi, müvafiq əks tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi, yaranmış vəziyyətin mümkün nəticələrinin lokallaşdırılması və aradan qaldırılması;

9.0.5. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə müvafiq olaraq ümumi və regional təhlükəsizliyin təmin olunmasında iştirak.

Maddə 10. Azərbaycan Respublikasının millitəhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları

10.1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları - dövlət tərəfindən yaradılan, qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərən və Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin etmə qabiliyyətinə malik olan qurumlardır.

10.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları aşağıdakılardır:

10.2.1. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr;

10.2.2. Azərbaycan Respublikasının xüsusi xidmət orqanları;

10.2.3. polis, prokurorluq, gömrük, vergi və digər hüquq mühafizə orqanları;

10.2.4. sənaye, energetika, nəqliyyat sahəsində işlərin təhlükəsiz görülməsi qaydalarına məsuliyyət daşıyan, rabitə və informasiya təhlükəsizliyini, ətraf mühitin mühafizəsini və əhalinin sağlamlığının qorunmasını təmin edən dövlət orqanları və milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında iştirak edən digər dövlət orqanları.

10.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və səlahiyyətləri ilə bağlı məsələlərlə əlaqədar bir-birini qarşılıqlı surətdə məlumatlandırırlar.

Maddə 11. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələrin və dövlət orqanlarının səlahiyyətləri

11.0. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları öz səlahiyyətləri daxilində:

11.0.1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə əlaqədar tədbirlər planlaşdırır və həyata keçirirlər;

11.0.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər verirlər;

11.0.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi sahəsində qanunlara və digər normativ-hüquqi aktlara riayət olunmasını təmin edirlər;

11.0.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təhdid edən, milli maraqlara zərər vura bilən fəaliyyətin qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlər görürlər.

Maddə 12. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında vətəndaşların iştirakı

12.0. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları:

12.0.1. seçki, referendum və qanunla müəyyən olunmuş digər demokratik vasitələrlə Azərbaycan Respublikasının milli maraqları və onların müdafiəsinin yolları haqda öz fikir və təkliflərini ifadə və icra edirlər;

12.0.2. qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən hazırlanmış tədbirləri könüllü və ya konstitusiya vəzifələrinin yerinə yetirilməsi şəklində həyata keçirirlər;

12.0.3. ölkə həyatının müxtəlif sahələrində təzahür edən təhlükəli hallara dövlət və ictimai təsisatların diqqətini cəlb edir, bütün qanuni vasitələrlə dövlətin təhlükəsizliyi, habelə hüquq və maraqlarının müdafiə olunmasına çalışırlar.

Maddə 13. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi

13.1. Azərbaycan dövləti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq öz ərazisində olan hər bir şəxsin təhlükəsizliyini təmin edir. Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarda müvəqqəti və daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və mənafelərinin müdafiəsi üçün tədbirlər görür və onlara hamilik edir.

13.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda yol verilə bilər. Hər bir şəxs öz hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı milli təhlükəsizliyi təmin edən subyektlərdən

qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məlumat almaq hüququna malikdir.

13.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında səlahiyyət həddini aşmış vəzifəli şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

13.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında kömək göstərmiş hər bir şəxsə dövlət himayəsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada hüquqi müdafiə təminatı verilir.

13.5. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində hüquqi və fiziki şəxslərə dəymiş maddi ziyan zərərçəkənlərin tələbi ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ödənilməlidir.

III FƏSİL

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının tərkib hissələri və sahələri

Maddə 14. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının tərkib hissələri

14.0. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin mənbələrindən asılı olaraq, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması vəhdət təşkil edən iki tərkib hissənin məcmusudur:

14.0.1. xarici təhlükəsizlik - Azərbaycan Respublikasının həyati əhəmiyyətli mənafeələrinin kənardan mümkün risk, təhlükə və təhdidlərdən qorunması üçün siyasi-diplomatik və ya hərbi, yaxud eyni zamanda həm diplomatik, həm də hərbi tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi;

14.0.2. daxili təhlükəsizlik - Azərbaycan Respublikasında siyasi, iqtisadi və sosial sabitliyin, cəmiyyətdə vətəndaş həmrəyliyinin qorunması üçün müvafiq şəraitin yaradılması.

Maddə 15. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sahələri

15.1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, informasiya, ekologiya, elm, mədəniyyət, mənəviyyat və digər sahələr üzrə təmin olunur.

15.2. Dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər, hüquqi və fiziki şəxslər siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, informasiya, ekologiya, elm, mədəniyyət, mənəviyyat və digər sahələrdə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada iştirak edirlər.

15.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sahələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və vahid dövlət siyasəti kimi həyata keçirilməsi üçün müvafiq konsepsiya və onun əsasında konkret proqramlar qəbul edilir və təşkilati tədbirlər həyata keçirilir.

Maddə 16. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

16.1. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan xalqının və onun yaratdığı siyasi təsisatların dövlət hakimiyyəti məsələlərini müstəqil həll etmək, insan və cəmiyyətin maraqları naminə suveren daxili və xarici siyasəti həyata keçirmək imkanının və qabiliyyətinin təmin edilməsidir.

16.2. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

16.2.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi, suverenliyi və konstitusiya quruluşunun qorunması və ərazi bütövlüyünün təminatı məqsədilə zəruri tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi;

16.2.2. Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə müdaxilə cəhdlərinin qarşısının alınması;

16.2.3. ictimai-siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi və dayanıqlılığının təmin olunması;

16.2.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminin yaradılması və onun səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi;

16.2.5. ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

16.2.6. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ölkənin daxilində və xaricində hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə müvafiq hüquqi mexanizmlərin inkişaf etdirilməsi;

16.2.7. vətənpərvərliyə və millətlərarası həmrəyliyə əsaslanan ümummilli psixologiyaın formalaşdırılması, xalqın vahidliyinin möhkəmləndirilməsi;

16.2.8. Azərbaycan xalqının vahidliyi, vətəndaş birliyi və ictimai həmrəyliyinə qarşı yönəlmiş hərəkətlərin qarşısının alınması;

16.2.9. vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması;

16.2.10. separatçılığın, siyasi, etnik, dini ekstremizmin qarşısının alınması üçün millətlər və dini təriqətlər arasında münasibətlərin tənzimlənməsi;

16.2.11. mövcud məzhəb ayrılıqlarının və müxtəlif dini baxışların siyasi məqsədlərlə istifadə cəhdlərinin qarşısının alınması;

16.2.12. Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının xarici ölkələrdə təmin olunması üçün mütəşəkkil diasporun təşkil olunması;

16.2.13. sülh və insanlıq, dövlətin konstitusiya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlərin ,xarici xüsusi xidmət orqanlarının və başqa təşkilatların, həmçinin ayrı-ayrı şəxslərin Azərbaycan Respublikasına qarşı kəşfiyyat, terror-təxribat və digər pozuculuq fəaliyyətlərinin aşkarlanması, qabaqlanması və qarşısının alınması;

16.2.14. beynəlxalq təhlükəsizlik sistemlərində iştirak edilməsi;

16.2.15. Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə əməkdaşlığının bərabər tərəfdaşlıq əsasında həyata keçirilməsi;

16.2.16. beynəlxalq terrorçuluğa və transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Maddə 17. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması

17.1. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının və iqtisadi münasibətlərinin inkişafına təhlükə yaradan daxili və xarici amillərdən qorunmasıdır.

17.2. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlər görülür:

17.2.1. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının artırılması və bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunması;

17.2.2. ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən təbii ehtiyatların, energetika əsaslarının və tranzit imkanlarının qorunması və möhkəmləndirilməsi;

17.2.3. ölkədaxili və beynəlxalq maliyyə təsisatları arasında qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığın gücləndirilməsi, daxili və xarici maliyyə ehtiyatlarının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilməsi;

17.2.4. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının qorunması məqsədi ilə büdcə vəsaitlərinin və dövlət ehtiyatlarının səmərəsiz istifadəsinə yol verilməməsi;

17.2.5. iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə bank sisteminin təkmilləşdirilməsi;

17.2.6. iqtisadiyyatda dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi;

17.2.7. iqtisadiyyatda qeyri-mütənasib inkişafın qarşısının alınması;

17.2.8. iqtisadi sahədə həyata keçirilən sosial yönümlü islahatların hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi;

17.2.9. milli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə yerli istehsalçıların hüquqlarının müdafiə olunması;

17.2.10. enerji ehtiyatlarının istehsalı, nəqli, nəqliyyat dəhlizinin istismarı ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsi vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası;

17.2.11. iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılması.

17.3. Azərbaycan Respublikasının sənaye potensialının saxlanılması və möhkəmləndirilməsi üçün dövlət xarici sərmayəçilərə verilmiş zəmanətlərə riayət etməklə, xarici hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı ilə yaradılmış müəssisələrin istifadəsinə, yaxud mülkiyyətindəki iqtisadi obyektlərin vəziyyətinə və istismarına nəzarəti həyata keçirir.

17.4. Azərbaycan Respublikasının strateji ehtiyatlarının istifadəsi üzrə müqavilələrin bağlanması və yerinə yetirilməsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması tələbləri mütləq nəzərə alınır.

17.5. Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın vahid və müstəqil maliyyə sisteminin, milli valyutanın qorunması, maddi və maliyyə vəsaitlərinin ölkə həddindən qanunsuz çıxarılmasının qarşısının alınması, kommunikasiya və energetika sisteminin fasiləsiz və etibarlı fəaliyyətinin təmin olunması məqsədi ilə kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

Maddə 18. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

18.1. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması vətəndaşların həyatı, sağlamlığı və maddi rifahının qorunmasının, cinayətkarlığın qarşısının alınmasının, miqrasiya və demoqrafik proseslərinin tənzimlənməsinin təmin edilməsidir.

18.2. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülməli əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

18.2.1. vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliyi, hüquq və azadlıqlarının təmin olunması zəmanətlərinin möhkəmləndirilməsi;

18.2.2. əhəlinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi və fiziki sağlamlığının qorunması üçün sosial müdafiə və səhiyyə sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması;

18.2.3. cəmiyyətin kəskin təbəqələşməsinə yol verilməməsi üçün müvafiq sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

18.2.4. vətəndaşların sosial müdafiəsi üçün ayrılan vəsaitlərin səmərəli bölgüsünün və ünvanlı istifadəsinin təmin edilməsi;

18.2.5. qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həll edilməsi;

18.2.6. yoxsulluğun aradan qaldırılması;

18.2.7. miqrasiya və demoqrafik proseslərin tənzimlənməsi.

Maddə 19. Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

19.1. Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş hərbi xarakterli real və potensial təhdidlərdən müdafiə sahəsində

tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi və milli maraqların hərbi vasitələrlə qorunması qabiliyyətinin təmin edilməsidir.

19.2. Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülmən əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

19.2.1. Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin hərbi hazırlıq səviyyəsinin və döyüş qabiliyyətinin artırılması, mövcud hərbi ehtiyatların səfərbərlik üçün hazır vəziyyətdə saxlanılması;

19.2.2. hərbi-sənaye kompleksinin inkişafı, müasir silah və hərbi-texniki nailiyyətlərin tətbiq edilməsi;

19.2.3. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədləri yaxınlığında əlverişli qüvvələr nisbətinin yaranmasının əldə olunması;

19.2.4. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin etibarlı mühafizəsinin təmin edilməsi;

19.2.5. kütləvi qırğın silahlarının işlənilib hazırlanmasının, istehsalının, yayılmasının, ehtiyatlarının yaradılmasının və tətbiqinin qarşısının alınması istiqamətində fəaliyyət göstərilməsi;

19.2.6. hərbi təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin ixtisaslı kadrlarla təminatı işinin yaxşılaşdırılması;

19.2.7. hərbi xidmətə leyhinə cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılması;

19.2.8. Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

19.2.9. kütləvi qırğın silahlarının komponentlərinin və texnologiyalarının, onları hədəfə çatdırma vasitələrinin, yeni hərbi istehsal texnologiyalarının qanunsuz yayılmasında ölkə ərazisinin tranzit kimi istifadə edilməsinin qarşısının alınması;

19.2.10. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin və başqa silahlı birləşmələrinin hərbi və iqtisadi potensialının, döyüşə hazırlığının və döyüş qabiliyyətinin zəiflədilməsi;

məsinə yönəlmiş fəaliyyətin aşkarlanması, qabaqlanması və qarşısının alınması;

19.2.11. müdafiə kompleksi sahəsində strateji əhəmiyyətli obyektlərin, həmçinin hərbi maraqlar baxımından əhəmiyyət kəsb edən elmi-texniki araşdırmaların və bu fəaliyyətin nəticələrinin, o cümlədən məlumatların, sənədlərin və proqram təminatı vasitələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

19.3. Hərbi və hərbi-texniki müqavilələrin bağlanması və yerinə yetirilməsində Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması tələbləri mütləq nəzərə alınır.

19.4. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr istisna olmaqla, ölkə ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsinə, habelə hərbi qüvvələrin, silah, hərbi texnika, kütləvi qırğın silahı komponentləri və texnologiyalarının tranzit daşımalarına yol verilmir.

Maddə 20. Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

20.1. Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması dövlət, ictimai və fərdi informasiya ehtiyatlarının qorunmasına, habelə informasiya sahəsində milli maraqların müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsidir.

20.2. Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülən əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

20.2.1. Azərbaycan Respublikasında informasiyanın, həmçinin dövlət informasiya ehtiyatlarının müdafiəsi sahəsində milli sistemin yaradılması və möhkəmləndirilməsi;

20.2.2. dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən qərarların qəbul edilməsinin informasiya təminatının həyata keçirilməsi məqsədilə obyektiv və qabaqlayıcı məlumatların toplanılması;

20.2.3. informasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

20.2.4. dövlət sirlərinin qorunmasının hüquqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;

20.2.5. kompüter informasiyası sahəsində cinayətkarlığa qarşı mübarizə;

20.2.6. informasiya təhlükəsizliyinin və azadlığının təmin olunması.

Maddə 21. Azərbaycan Respublikasının ekoloji sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

21.1. Azərbaycan Respublikasının ekoloji sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması ətraf mühitin ona zərərli təsirlər nəticəsində yaranan təhdidlərdən qorunmasıdır.

21.2. Azərbaycan Respublikasının ekoloji sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülməli əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

21.2.1. ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin konseptual əsaslarının hazırlanması və tətbiqi;

21.2.2. Azərbaycan Respublikasının ekoloji sahədə milli təhlükəsizliyinə xarici təhdidlər, ətraf mühitə təsir vasitələrinin hərbi və ya digər düşmənin niyyətlə tətbiqini qadağan edən beynəlxalq müqavilələrə zidd olan xarici dövlət və təşkilatların niyyət və tədbirləri haqqında məlumatların əldə edilməsi;

21.2.3. radioaktiv, bakterioloji və kimyəvi maddələrlə ölkənin əhalisinə və iqtisadiyyatına zərər vurmaq məqsədi ilə ətraf mühitə təsir edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətin qarşısının alınması;

21.2.4. yüksək ekoloji təhlükəli obyektlərə qəsdlər üçün zəmin yaradan cinayət əməllərinin aşkarlanması və qarşısının alınması;

21.2.5. müasir texnologiyaların tətbiqi ilə təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsinin və ətraf mühitin mühafizəsinin gücləndirilməsi;

21.2.6. enerji ehtiyatlarının istehsalı və nəqli ilə bağlı yaradılan və istismar olunan infrastrukturun təbii fəlakətlərə,

fövqəladə hadisələrə, təxribatlara məruz qalma ehtimalına qarşı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;

21.2.7. təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində elmi cəhətdən əsaslandırılmış normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və onun tətbiqinə nəzarətin həyata keçirilməsi;

21.2.8. insan fəaliyyətinin təbiətə zərərli təsirinin azaldılması istiqamətində tədbirlər görülməsi, vətəndaşların sağlamlığı üçün yaranmış təhlükələr barədə onların vaxtında xəbərdar edilməsi və bu təhlükələrin aradan qaldırılması;

21.2.9. əhəlinin ekoloji maarifləndirilməsi;

21.2.10. təbii fəlakətlərin vaxtında proqnozlaşdırılması, qoruyucu və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi.

21.2.11. ekoloji cinayətlərə qarşı mübarizə aparılması.

Maddə 22. Azərbaycan Respublikasının elm, mədəniyyət və mənəviyyət sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

22.1. Azərbaycan Respublikasının elm, mədəniyyət və mənəviyyət sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin, mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunması və inkişaf etdirilməsidir.

22.2. Azərbaycan Respublikasının elm, mədəniyyət və mənəviyyət sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

22.2.1. Azərbaycan xalqının tarixi və mədəni irsinin, dilinin, adət-ənənələrinin, milli özünüdərkinin xarici təhdidlərdən qorunması və inkişaf etdirilməsi;

22.2.2. ümumdünya mədəniyyətinin qloballaşması prosesində milli mədəniyyətimizin özünəməxsusluğunun qorunması;

22.2.3. dünyanın mədəni nailiyyətlərindən milli mədəniyyətimizin tərəqqisində istifadə üçün imkanların yaradılması;

22.2.4. beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının tarixi və mədəni abidələrinin qorunmasının təmin edilməsi;

22.2.5. elmi potensialın qorunmasına və inkişafına dair dövlət siyasətinin uzunmüddətli proqramlarının hazırlanıb həyata keçirilməsi;

22.2.6. elm və təhsil səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrinin genişlənməsi, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;

22.2.7. ictimai məənəviyyət əleyhinə cinayətkarlığa qarşı mübarizə.

Maddə 23 Azərbaycan Respublikasının dövlət təsisatlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi

23.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət təsisatlarının təhlükəsizliyinin təmin olunması dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin vəzifəsi və onların xidməti fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biridir.

23.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması tələbləri mütləq qaydada aşağıdakı hallarda nəzərə alınmalıdır:

23.2.1. ölkənin inkişaf istiqamətlərinin, sosial-iqtisadi mərhələlərinin strateji planlaşdırılması zamanı;

23.2.2. qanunların və digər normativ-hüquqi aktların hazırlanması, qəbulu və icrası zamanı.

23.3. Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının formalaşdırılmasına və fasiləsiz fəaliyyət göstərməsinə qarşı yönəlmiş hər hansı hərəkətə və qərar qəbul edilməsinə yol verilmir.

23.4. Dövlət aşağıdakı istiqamətlərə yönəlmiş tədbirlər görür:

23.4.1. dövlət orqanlarında qulluğun nüfuzunun və hörmətinin yüksəldilməsi;

23.4.2. müəyyən edilmiş tələblərə uyğun gəlməyən şəxslərin dövlət orqanlarında qulluğa daxil olmasını istisna edən təşkilati-hüquqi mexanizmlərin yaradılması.

23.5. Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluqçuları öz fəaliyyətlərində ümumdövlət maraqlarını rəhbər tutmağa borcludurlar. Dövlət qulluqçularının dövlət hakimiyyətinin nüfuzuna xələl gətirən qərarlar qəbul etməsi və hərəkətlərə yol verməsi qadağandır.

Maddə 24. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması tədbirlərinin həyata keçirilməsi tələbləri və vasitələri

24.1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması tədbirləri həyata keçirilərkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

24.1.1. vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində bütün dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin səlahiyyətlərinin dəqiq bölünməsi, onların əlaqəli fəaliyyət göstərməsi üçün bu siyasətin ardıcıl reallaşdırılması, həmçinin qanuni əsaslarla vətəndaşların həmin tədbirlərdə iştirak etməsi;

24.1.2. milli maraqların qorunması üçün real və potensial, daxili və xarici təhdidlərə qarşı adekvat tədbirlərin görülməsi;

24.1.3. insanın, cəmiyyətin və dövlətin qarşılıqlı məsuliyyəti, onların maraqlarının tarazlaşdırılması.

24.2. Azərbaycan Respublikası öz milli təhlükəsizliyini sərəncamında olan bütün siyasi, iqtisadi, hərbi, hüquqi və digər vasitə və metodlarla birtərəfli qaydada və yaxud beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq təmin edir.

24.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi milli maraqların müdafiəsinin zəruri səviyyəsinin əldə edilməsi və saxlanılması vasitəsi ilə təmin olunur:

24.3.1. dövlətin bu sahədəki fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

24.3.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin aşkarlanması və proqnozlaşdırılması;

24.3.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin qabaqlanması və qarşısının alınması üzrə əməliyyat və uzun müddətli kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən bu təhdidləri doğuran səbəb və şərtlərin aradan qaldırılması;

24.3.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə bilavasitə təhdid və qəsdlərin yarandığı təqdirdə, o cümlədən dövlət daxili, transsərhəd və global xarakterli ekstremal və fəvqəladə vəziyyətlərdə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün qüvvə və vasitələrin səfərbər edilməsi;

24.3.5. Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunması, milli təhlükəsizliyə qəsd edən qeyri-qanuni fəaliyyətin qarşısının alınması üçün təxirə salınmaz qərarlar qəbul edilməsi və tədbirlər görülməsi;

24.3.6. Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına qarşı yönəlmiş qəsdlərin nəticələrinin lokallaşdırılması və ləğv edilməsi, kompleks bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

IV FƏSİL

Yekun müddəalar

Maddə 25. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələrin və dövlət orqanlarının fəaliyyəti və buna yönəlmiş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının büdcəsi və qeyri-büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir.

Maddə 26. Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət

Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin pozulmasına görə hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 27. Beynəlxalq müqavilələr və milli təhlükəsizlik

Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarını məhdudlaşdıran, dövlət müstəqilliyinin itirilməsinə yönəlmiş, yaxud Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə zərər vura biləcək beynəlxalq müqavilələrin bağlanılmasına yol verilmir.

Maddə 28. Normativ-hüquqi aktların bu qanuna uyğunluğu

Bu qanunun müddəaları Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təminatında ayrı-ayrı sahələri və vasitələri tənzimləyən qanunverici və digər normativ-hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi üçün əsasdır.

***Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev.
Bakı şəhəri, 29 iyun 2004-cü il.***

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: “Qanun”, 2016, 91s.
2. Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı”, 2009, 36 s.
3. Azərbaycan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik Konsepsiyası” 23 may 2007-ci il.
4. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol xəritəsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 06.12.2016-cı il.
5. Babaoğlu H. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər (dərslük). Bakı: “Bakı Universiteti”, 2010, 526 s.
6. Babaoğlu H. Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu. Bakı: “Aypara-3” nəşriyyatı, 328s.
7. Cəfərov Arif. Terrorçuların psixologiyası (dərs vəsaiti). Bakı, 2018, 218 s.
8. “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Qanunu.
9. “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının 08 iyul 1999-cu il tarixli Qanunu.
10. “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2016-cı il tarixli Qanunu.
11. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XV kitab. Bakı: “Azərnəşr”, 2006, 528 s.
12. Əliyev İ. İnkişaf-məqsədimizdir. XXXX kitab. Bakı: “Azərnəşr”, 2017, 534 s.
13. Əfəndiyev M. Politologiya (dərslük). Bakı: “Elm”, 2011, 491s.
14. Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları. Bakı: “Siyasət”, 2008, 635 s.
15. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu.
16. Multikulturalizmə giriş (ali məktəblər üçün dərslük). Bakı: “Şərq, Qərb”, 2019, 431 s.
17. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslük. Bakı: “Azərbaycan”, 2005, 752 s.

18. Həsənov Ə.M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. Bakı: “Zərdabi LTD”, 2016, 700 .
19. Həsənalıyev Z. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin əsasları (dərs vəsaiti),Bakı: “Nurlar”, 2016, 176s.
20. Mehdiyev R. İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2015, 221 s.
21. Məmmədov N. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: “Qanun”, 2013, 273 s.
22. Kissincer H. Diplomatiya. Bakı, 2017, 638 s.
23. Qasimov C., Məmmədova K., Şıxıyeva K. Multi-kulturalizmə giriş (dərs vəsaiti). Bakı, 2018, 238 s.
24. Qasimov C., Nağıyev N. Milli təhlükəsizliyin əsasları (dərslük). Bakı, 2015, 407 s.
25. Qasimov C., Bağirov X. Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanlarının qısa tarixi (dərslük). Bakı, 2008, 490 s.
26. Qasimov C. Cümhuriyyətin təhlükəsizlik orqanları: 1918-1920. Bakı: “Vanur”, 2018, 170 s.
27. Piriye A., Əfəndiyeva X. Sosiologiya və politologiyadan mühazirə mətnləri (dərs vəsaiti). Bakı: “Elm”, 2009, 318 s.
28. Şirəliyev H., Əhmədov Ə. Politologiya (dərslük). Bakı: “Təbib”, 2014, s.
29. Mirbəşiroğlu E. Siyasi münaqişələr: mahiyyəti, quruluşu, həlli. Bakı, “Elm”, 2009, 521 s.
30. Səlimov A. Antiterror əməliyyatlarında ekstremal situasiyalar və onların həlli (dərs vəsaiti).Bakı, 2018, 160s.
31. Xəlilov C. Milli təhlükəsizlik strategiyası (dərslük). Bakı, 2016, 257 s.
32. Şıxıyeva K. Təcavüzkar separatizm və terrorizm siyasi zorakılıq vasitəsi kimi. AR Silahlı Qüvvələrin Milli təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər Akademiyası – The Academy National Security and Military Science. № 3 (4) s. 9-15.
33. Şıxıyeva K. Siyasi təhlükəsizliyin təmin olunmasında dövlətin rolu. BDU-nun Beynəlxalq münasibətlər və iqtisadiyyat fakültəsində “Siyasi-iqtisadi sabillik və ölkənin inkişaf perspektivləri” mövzusunda 10-11 may 2017-ci il konfransının materialları. Bakı, 2017, s. 192-198

34. Ramazanov M. İqtisadi təhlükəsizliyin Heydər Əliyev modeli: retrospektiv baxış və strateji hədəflər //Respublika qəzeti, 12 dekabr 2018, N 278.
35. Арин О.А., Азиатско-Тихоокеанский регион: мифы, иллюзии и реальности Москва: «Флинта- Наука», 1997, 134 с.
36. Бруз В.В. Историография исследования проблемы безопасности // Военная мысль, 2006. № 6 стр. 37-38
37. Даль В.И. Толковый словарь живого великого русского языка. в 4-частях/под ред. Проф. И.А. Бодугна Куртентг.Москва: « Цитадель», 1998.,т. 4 290 с.
38. Даев А.С. Современная Франция: механизмы формирования внешней политики. Москва: 2015, 321 с.
39. Зубачевский В.А. Исторические и теоретические основы геополитики. Москва: 2017, 345 с.
40. Литвинов В.А. Основы национальной безопасности России. Москва: «Ленанд», 2011, 322 с.
41. Михеев В.В. Внешняя политика Китая и современные вызовы для российско-китайских отношений// Проблемы Дальнего Востока. т. № 6.- с.16-39, 2003
42. Манучохри А. Политическая система Ирана С.Пб.: «Петербургское Востоковедение», 2007, 170 с.
43. Рукинов В.А. Безопасность: политический и социальный аспекты. Москва: «Фонд развития конфликтологии», 2016, 278 с.
44. Сатаров В. Вооруженные силы США: организация, строительство и применение // Зарубежное военное обозрение, 2009 г. № 7. с.10 – 14.
45. Wanner, Migration trendsin Europe, Europe anpopulation papers series No.7, Council of Europe, 2002. s. 16.
46. www.wikipedia.org
47. www.dtx.gov.az
48. www.prezident.az
49. www.azertac.az
50. www.e-qanun.az
51. www.vergiler.az

Tərtib edən: Könül Şixiyeva

**“İCTİMAİ-SİYASİ TƏHLÜKƏSİZLİK”
(Dərs vəsaiti)**

Baş redaktor:	Fuad Salayev
Texniki redaktor:	Vəfa Camalova
Korrektor:	Aruz Məmmədli
Texnik:	Elza Şamıyeva

Format 60x84/16, şərti çap vərəqi 15,625
Sifariş №18/1, tiraj 30, səhifələrin sayı 250

Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin
Heydər Əliyev adına Akademiyasının “İctimai-siyasi fənlər” kafedrasının
kompüterində yığılmış və Redaksiya-nəşriyyat bölməsində nəşr edilmişdir.

